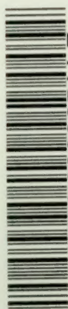
3 1761 08820511 7

ЈАКОВ ИГЊАТОВИЋ

ЈОВАН СКЕРЛИЋ

ЈАКОВ ИГЊАТОВИЋ

КЊИЖЕВНА СТУДИЈА

ДРУГО ОД ПИСЦА ПОПРАВЉЕНО ИЗДАЊЕ
У РЕДАКЦИЈИ
ВЛАДИМИРА ЋОРОВИЋА

БЕОГРАД
ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА НАПРЕДАК
1922

„Вредно би било, и ако је то тежак задатак, живот некога човека два пута или три пута описати: једном као велики пријатељ, другом као непријатељ, а трећи пут онако, како би то сушта истина изискивала“.

Лихтенберг.

Јаков Игњатовић.

Књижевна студија.

За педесет година готово непрекиднога књижевнога рада, тако обилног да му скоро нема равна у целој српској књижевности Јаков[1] Игњатовић заслужује да се заустави на њему и проговори о његовом делу. Он је почео да пише још онда, када се наша књижевност са напорима кристализовала из лажно-класичног правца и подражавања немачкој романтици; он је један од оних што су увели национални романтизам *у Срба*, који ће запламтети у трагичној 1848 и дати тако јако и искључиво обележје шездесетим годинама прошлога века *у нас*. Игњатовић је са својим историјским романима и приповеткама, још тако несавршеним, ипак отишао један корак даље но његов претходник на томе пољу, Милован Видаковић. Што је најглавније, и по чему је Игњатовић крупна појава у

[1] *Јавор,* 1890, бр. 33, стр. 527: „И наш омиљени романсијер Јаков Игњатовић није трпео да га пишу *„Јаша* Игњатовић“, па кад је дао један од последњих својих чланака уредништву „Јавора“ било му је неправо, што је уредник, не знајући то, метнуо „од Јаше Игњатовића“, и захтевао је да се од сад каже „Јакова“, као што је после увек стојало“.

нашој књижевности, то је што је он био писац који је имао извесно реалистичко схватање живота и склоност ка истинитом, и ако грубом цртању обичнога живота, што је писао аљкаве и рашивене, али снажне и изразите реалистичке романе у доба када се на Западу реалистичка књижевност, као школа, тек стварала, и док су његови савременици и сународници лутали по најсмешнијој романтици и по најотужнијој сентименталности.

Једно време обожавали су га, и реч обожавати није претерана када се говори о оном неумереном и занесеном поколењу од шездесетих година. Забележено је да је омладински покрет тога доба налазио прву своју духовну рану у *Србину и његовој поезији, Крви за род, Манзору и Џемили*. Шесетих година нега су звали „Српским Јокајијем“, и у оно доба то није била мала похвала. Када су Срби и Мађари, притиснути апсолутизмом аустријске владе, заборавили на 1848 и старе борбе, када су се заједно стали борити за уставна права и грађанске слободе, Игњатовић, стари проповедник српско-мађарске слоге, исто тако добар мађарски држављанин као и српски родољуб, почео је играти улогу једнога од вођа целога српског народа у Јужној Угарској, и тада је међу Србима, по речима једног његовог пријатеља, завладао прави „Јаша — cultus“; *Даница*, први српски лист који је плаћао хонораре, давала му је 40 форината од штампана табака; Светозар Марковић, у својим оштрим нападима, не штедећи никога, похвално је говорио о Игњатовићу и његовом *Милану Наранџићу*[1]; један критичар из почетка седамдесетих година тврдио је, да од Доситија српска књижевност није имала „тако популарног и омиљеног књижевника као што је Јаша“.

Али Игњатовић је у старијим годинама својим познао горчину помрачавања славе. У политици, доцније када је струја Светозара Милетића узела маха и понела цео српски народ, он је покушао да јој стане на пут, пошао са противницима српским, постао непопуларан, и то у толикој мери, да је приликом прославе његове педесетогодишњице, 1888, у Новом Саду, готово цела српска штампа прешла са значајним ћутањем, док је мађарска штампа покривала цвећем, не

[1] *Целокупна Дела Светозара Марковића*. Београд 1882, стр. 66.

толико заслужна и даровита књижевника колико мађарског патриота и „умереног политичара“. Што је више живео, нерасположење је све већма расло; нико није више веровао у његова искрена мађарофилска осећања, но им је гледао извор у блиским везама које је Игњатовић имао са диспозиционим фондом у Будим-Пешти. У пламену политичке борбе заборављао се књижевник, и искључиво се мислило на политичара и грађанина. Он се под старост жалио на своје савременике: „Да сам био од лобцајхбридерске банде, па имао свесније критичаре, био бих више што израдио; но политички противници, који су увукли и у књижевност политику свуд су ми пакостили и препреке чинили“[1]. Осамдесетих година његов књижевни глас почео је да се губи, и Светислав Вуловић, 1880, у својој књижевној студији *Уметничка приповетка у најновијој српској књижевности,* где је нарочито проучавао Јакова Игњатовића, овако је оштро закључио свој суд: „Игњатовић није стварачки ђеније. Али када немамо Ламартина и Виктора Ига, не треба нам ни Пол де Кок“[2]. Његов највећи роман *Патницу*, на који је он највише полагао, одбила је Матица Српска, и то га је до срца заболело.

Има и друга једна ствар која је много допринела да га савременици одгурну на страну, у засенак и заборав. Игњатовић је, као човек, био пун ружних мана, рђавих навика, разлабављена морала, и тако се политичкој мржњи, књижевничкој злоби додало још и грађанско фарисејство, и све се било сложило да га смањи и обори. Како да се не позна да он говори *pro domo sua,* када овако брани старога Јоакима Вујића? „Списатељ, много више има уважења кад га читају, него кад га лично сасвим добро познају. Док га лично непознају, највеће уважење, а кад га ближе упознаду, нађу му, као у сваког човека, личне мане, слабости, па уважење пада. Само нек је сирома па се много меша међу људе, особито ако је „демократични“ осећаја, пропао је. Ако је сирома, наћи ће се, који ће рећи, гле какав таленат, па сирома, нешто му фали, има „порока“[3].

---

[1] Писмо Г. Јовану Грчићу, штампано у *Босанској Вили,* од 1903, бр. 5, стр. 97.

[2] *Отаџбина,* 1880, књ. IV, стр. 464.

[3] *Мемоари Јакова Игњатовића. Недељни Лист* за 1870, бр. 3.

Међутим, као што то обично бива, Јаков Игњатовић није био достојан онога „култа“ који му се указивао у меденим месецима омладинскога покрета, нити је био тако безначајан или црн као што се доцније о њему мислило. *Данас*, када је човек легао у гроб, а симпатије и антипатије избледеле у времену, може се и ладније и беспристрасније судити о овоме запостављеном писцу, који је и крупнији и значајнији но што се сад обично мисли.

ЈАКОВ ИГЊАТОВИЋ

ГЛАВА I.

Јаков Игњатовић пре 1848[1].

Сент-Андреја. — Његова породица. — Прве године школовања. — Сима Игњатовић. — Сима Милутиновић-Сарајлија. — Српски покрет у Пешти. — Књижевни огледи. — Песник и адвокат.

Редак је човек који је толико волео своје место рођења као Јаков Игњатовић. Неколико пута, са неприкривеном нежношћу, он је говорио о својој вароши, и највећи део његових романа и приповедака није ништа друго до причање утисака и опажања из прве младости, цртање живота, људи и друштвених прилика у „слободној, привилегиратој коронал-ној вароши сент-андрејској“, која је на његов дух оставила дубок и неизгладив утисак.

Богата и самостална Сент-Андреја, некада, прва и нај-важнија варош српска после сеобе Чарнојевића, последње је

[1] Биографија Јакова Игњатовића израђена је у овом делу по ретким биографским подацима који се налазе растурени по разним политичким и књижевним листовима нашим. Једину потпунију биографију, која је у исти мах и правична, дао је Г. Момчило Иванић, у своме предговору *Милана Наранџића,* у издању Српске Књижевне Задруге. Писац ове студије послужио се аутобиографијама Игњатовићевим, које су излазиле у *Недељном Листу* за 1879, *Нашем Добу* за 1886, 1887 и 1888 и *Бршљану* за 1885 и 1886. Ти су подаци местимично врло опширни, местимично врло оскудни, често непоуздани и подложни контроли, у колико је то могућно. Тако исто послужио се и подацима које је Игња-товић давао о себи у својим честим књижевним и политичким препир-кама. Он је себе радо цртао у својим делима, и у његовим романима могло се наћи доста ствари за његову биографију, а нарочито за његову

српско насеље на северу. Као острво, са још неколико српских села, она се находи у мору мађарском. Некадашња столица патријарха Чарнојевића, она је, много пре Карловаца, играла улогу „Српскога Сиона", са њених седам српских православних цркава, више но што их има Нови Сад, Карловци, Земун, Панчево и Београд. Најкултурнији део српских исељеника дошао је у њу, доневши већ развијене занате и необичну трговачку предузимљивост. Сент-Андреја у XVIII веку у велико тргује платном, свилом, прерађеним кожама и вином, са Лајпцигом и Краковом, Нирнбергом, Бечом, Ријеком и Трстом; њене лађе не престају возити од Сиска до Пожуна и Ђура. Све до 1792 Пешта купује сву финију робу у Сент-Андреји. Сентандрејци, имућни и јаки, у стању су да се успешно боре против самовоље мађарске господе у вармеђи, и да заложе и своја имања и своје главе за грађанске и општинске слободе. Мавро Јокаји, у роману *Rab-Ráby,* оцртао је те упорне и дуге борбе између слободне вароши сентандрејске и вармеђске господе, којој је она била трн у оку. Цар Јосиф II, у десетом параграфу упутства издатих пештанској жупанији, наређује: „Раце и неунијатске Грке, који се баве трговином у овом срезу, нарочито у Будиму, Пешти и Сент-Андреји треба најбоље заклањати од сваке злоставе, јер они доиста воде промет за велику државну корист." Они су поносити, готово охоли; међу њима постоји уверење да им сам руски цар држи страну, и да им нико ништа не може. Две најпознатије песме њихове јесу: „Будимпешта равна, Сент-андреја славна", и „ми же Сентандрејци, целог света славни". Срби представљају велику и средњу буржоазију и велико чиновништво и интелигенцију, и зато и доцније, када је српско становништво стало опадати, када се у првим десетинама

моралну физиономију. Извесна места разрађена су по усменим саопштењима савременика и људи који су га познавали, као што је на пример Г. Ђорђе Поповић, некадашњи уредник *Данице*. Да би попунио извесне празнине и дао што потпунију слику Јакова Игњатовића, писац ове студије обраћао се писмено у Нови Сад приличном броју ондашњих књижевника, писаца, политичара и пријатеља Игњатовићевих. Та господа нису сматрала нужно ни да одговоре, и отуда ова конструисана биографија има извесних празнина, можда и по коју омашку, које се ни поред најбоље воље и највеће пажње нису дале избећи Према стању ствари у нашој књижевности, ми смо још далеко од потпуних и дефинитивних биографија.

прошлога века број Срба свео на четвртину целокупног становништва, српски језик остао је службени, Мађари, Немци, и Словаци међу собом се споразумевали на српском језику, и „боктер“, ноћни стражар, викао је још до пре двеестак година по улицама сентандрејским: „Послушајте, господари и госпође, десет сати прође! Бога, Тројицу хвалите, сами себе од зла храните! Ударило десет сати“[1]. Јоаким Вујић, пише у своме *Животописанију,* како је учитељевао у Сент-Андреји: „Обаче абије при перви моји дана познадо ја људе, да су они отличнији сасвим од Пештанаца и прочи други Србаља.“

Игњатовић је имао веома много љубави за свој славни родни крај. Будим му се увек привиђао у светлости историјских успомена, као седиште римских легиона, као место где је Атила своје шаторе разапињао, угарски краљеви лета летовали, и Ђурађ Бранковић јелене ловио. Често је бивао детињаст у том високом мишљењу о свом завичају. Да су Сент-Андрејци, тврдио је он, 1704 пришли уз побуњенога Ракоција, ко зна како би данас изгледала карта Европе! Њихова помоћ учинила би Буну непобедном, Луј XIV, непријатељ Хабсбурга, ударио би на њих, победа би била несумњиво на његовој страни, и он би тада диктовао услове мира! Говорећи о тим прошлим данима славе, он пореди себе са Волнејем који тужи под египатским пирамидама над несталношћу свега што је човечанско. „Сент-Андреја је била некада Фарос, светилник Српства“, узвикује он другом приликом.

У томе „светилнику Србства“ рођен је Јаков Игњатовић, по његовим речима, 30 новембра 1824, а по школском протоколу у Сент-Андреји, 1822. Отац му се звао Јаков, угледан грађанин, tribunus plebis, Vormünder, „говорник народа“, прво почасно место у вароши, од старе породице Игњатовића, која се заједно са патријархом Чарнојевићем доселила из Србије, и дала знатан број великих чиновника и јавних радника у Будиму и Пешти. Име Јаков уобичајено је у породици. Из протокола општине и школе у Сент-Андреји види се, да је

[1] Од Јакова Игњатовића: *Сентандреја, Летопис Матице Српске,* књ. 137.; *Одломак из Мемоара, Недељни Лист,* 1879. — *„Моменти из прошлости и садашњости вароши Сент-Андреје.“* II. С. Ниш. 1903. — *Скупљени списи* Косте Руварца. Први део. Нови Сад, 1866.: *„Св. Андрија.* Путописна цртица.“

око 1800 године било неколико Јакова Игњатовића. Мајка, Ката, по имену, била је од породице Барјактаровића — Таборџија, који су, због неке мале побуне, добегли из Дивосела у Лици.

Отац, коме је било пуних седамдесет година када му се родило дете Јаков, умре када му је сину било непуних шест година. На неколико година после тога, умре му и мати, и Јаков Игњатовић, у једанаестој години, остаде и без оца и без матере. Одмах по смрти родитеља, деца буду раздата по родбини, живећи оделито, шта више једва се и познавајући. Јаков падне у руке једноме ујаку, и ујна му је улевала мржњу на рођену матер. Тутори су се међусобно мрзели и прогонили и њихове борбе вршиле се над дечјом главом. Мали Јаков је доста претрпео у том тужном детињству, без очинског старања и материнских пољубаца. Већ као зрео човек писао је он: „Узми младу дјевојку као струк босиљка, па задјени или накалеми њом старца. Показаће се плод. Док дјеца одрасту, старац умре. Дјеца остану као шајка на мору, па их буре свјетске премећу прије него што могу на ноге да стану, и често од забуна тих бура не могу никад к себи да дођу. Овака дјеца, као сјеме у невријеме бачено, у невријеме ничу, кад сунце не грије, но голо стјење, а вјетар пири. Овако сам и ја од мог старог оца у невријеме бачено сјеме, које не може до целог стабла да дорасте, па за то, рекао бих — да ме судба од постанка гони, и код овакве мисли суза би ми на око канула, кад не бих ове редове писао у светој обитељи, у Хопову, неколико корака од оног мјеста гдје је Доситије у својим младим прсима и глави стварао основну идеју будућности српске“[1].

Прву латинску школу свршио је у Сент-Андреји, када му је било десет година[2]. Одатле[3], тутори га пошљу у

---

[1] *Дјела Јакова Игњатовића*, I, „Србин и његова поезија“, стр. 74—75.

[2] Из протокола школских у српској школи у Сент-Андреји види се (видео сам их 19 јуна 1909): Јаков Игњатовић уписао се у школу 1828/1829 године. Школска година 1828/1829: возраст: 6 година. Свакако он. Јер му се као отац помиње „Јаков купец“.

[3] Школске су му оцене добре. „Способност изрјадна“. Нрави: 1. Успех в науках 1. У разреду код учитеља Ђорђа Јосифовића била

Вац, у другу латинску школу, код професора пиариста, где се предавало само на латинском. У целоме Вацу има само једна српска црква, у коју с времена на време долазе 5—6 српских породица, и 3—4 цинцарске и грчке, које се осећају као Срби. Словаци, да би могли живети, морају се називати Мађарима. Пиаристи су одушевљени мађарски родољуби; они спремају младе духове за 1848, причајући о славним бојевима на Сигету и Јегри. Мали Јаков је у школском каталогу забележен као „gr. R. n. u.“, „греко-несједињени“. Недељом, када је слободан, он изилази из Ваца, далеко у поља, међу жита̂, погледом прати шеву која се диже у висине, упире поглед на сентандрејске торњеве који се назиру у даљини, и прилеже на земљу да боље чује звоњења звона у родноме месту.

Два његова тутора били су му брат од стрица Сима Игњатовић, бележник будимски, и ујак Таборџија. Када је ујак дочуо да се код вацких пиариста мора да учи католички катихизис, побоја се за спас душе свога сестрића, и када је овај свршио другу латинску школу, посла га у резиденцију мађарских примаса, Острогон, код калуђера бенедиктиница, мање строгих и мање склоних верском прозелитизму. Одатле буде одведен у Будим, Сими Игњатовићу, опет у школу пиариста. 1838 преведу га у пештанску лутеранску гимназију. Ту су били махом Немци и Јевреји, Срба врло мало, и Јаков се рђаво осећао у том туђем јату. Будући писац антисемитских чланака у *Нашем Добу* већ осећа мржњу на своје јеврејске другове: у место да пази што наставник говори, он на часу црта „магарце и чивутске колеге“, како сам прича, туче се са њима, или боље рећи туче их. Учећи тако све на мађарском и на немачком језику, провлачећи се из разреда у разред, дође и до „логике“, седмога разреда, где се све учило на латинском језику. Али му ни латински језик, ни математика не иду у главу. Он радије проводи своје време са одраслим ђацима из Текелианума, слушајући жељно њихове разговоре и препирке о политици и књижевности. Резултат свега тога био је: понављање разреда. Строги тутор његов, Сима

54 ђака. Игњатовић је у списку под бр. 33. Из науке хришћанске је „превасходан“. Друге године он је први у разреду по успеху и из науке хришћанске. Треће је први у часловцу. Од 1831 даље нема га више у списку.

Игњатовић, побесни од љутине, и поведе га да га да на столарски занат, тешећи га да је и славни и велики Венијамин Франклин у младости својој био типографски шегрт. Ствар се најзад сврши, што Јаков да тврду реч да ће више водити рачуна о школи, и остаде да понавља разред.

Тај Сима Игњатовић био је занимљив чудњак и његов утицај на Јакова Игњатовића био је доста јак. Симин отац Сава, богат винарски и житарски трговац, био је тип оног нашег старог „купца“ и „пријатеља књижевства србског“, који је у прсте знао Доситија и чија су врата била широм отворена знатним писцима и „родољупцима“ српског народа онога доба [1]. Његов син Сима, велики бележник града Будима, био је исто тако ватрен Србин, претплатник свију српских и хрватских листова што су у оно доба излазили, који је умро са завештањем да му се кости пренесу у Призрен, када му већ није било дато да очи склопи у старој столици царској. Био је то гостољубив, човечан и добар човек, дарежљив према другим, опор, строг и тврд према себи самоме и према својима. Бојећи се да Срби не омекшају и онеспособе за велике и тешке задатке који им предстоје, он се држао спартанскога начина васпитавања. У његовој се кући зими спавало при отвореним прозорима, сви су његови морали што дуже пешачити, његова јединица, девојчица од десетак година, морала је радити најтеже и најгрубље послове домаће. Тај особењак, „љут, строг, престрог“, није много марио за свога брата од стрица Јакова, и учинио му је неколико година ране младости врло тешким. „Од седамнаесте

---

[1] С. Милутиновић пева о њему (Надплочно, *Подунавка*, 1847, бр. 15, стр. 60).

Врли Србин пунога узраста,
Рани живот он је свој кончио
И у раку ову је почио.
Отац, мајка, љуба, и керчица,
Сав род прочи, знанци, пријатељи,
И све Србско савременство књижно
Не престају Богу се молити,
Још сви сложно и гласно упити:
„Покој души Игњатовић Сими,
Радост рајску там да има вечно
Та и родно Сент-Андрија место
И гроб сузом залево му често.“

моје године, прича нам писац, гонио ме је он, као никад нико". У своме познатоме чланку *Три српска списатеља,* он овако прича о животу који је код Симе водио: „Он је хтео да начини од Јаше онаког Србина и човека, какав је сам био, надајући се да ће Јаша дочекати згодније време но што је онда било. Сима је хтео да начини од Јаше и Спартанца и Атињанина; какав велики задатак! Да начини од Јаше ученога и јуначнога човека. Али како ће се Муза поиграти са оружјем! Јаша мора и да учи и да бесни, а кад бесни не ће да учи. Никада није било жешћега учитеља и тврдоглавијега ученика, него Сима и Јаша. Јаша мора да спава пет година зими у хладној соби, мора да иде босоног по леду, кад му се ђон подере; мора да ради тешке телесне послове, па опет не сме да буде последњи ђак. Ту је Јаша морао често погрешити, а Сима није никада опраштао. Сима је упадао у страст. Јаша мора да носи до новембра летњи, а до Духова зимњи капут; Сима вели: Јаша ваља да се научи на све противности у животу. Јаша не ће на све то да се навикне, па откаже своју послушност. Сима преварен у свом великом наду, тражи Јашу по свима регментама, и почне га јако гонити тако, да га већ доведе до очајања. Ал' то гоњење није дуго трајало, јер је Сима наскоро у самртну болест пао." Та борба између два брата свршила се тек смрћу Симином, у децембру 1846.

Још један Сима играо је знатну улогу у првој младости Јакова Игњатовића. Крајем године 1837, бане у кућу „народољубца" и „Сав-Србина" Симе Игњатовића један чудноват и особит гост, крупан, плећат, кошчат, ћелав, дебелих и накострешених обрва, густих бркова, орловска носа, јака врата са испупченем јабучицом, необична одела и држања „ко нико" вели о њему Јован Суботић који га је тада први пут видео. То је био Сима Милутиновић Сарајлија, поред Лукијана Мушицкога, тада најславнији песник српски, који се враћао из Лајпцига, где је био пронашао неки нарочити плуг и изумео ново лечење водом. Тај чудни гост, који је трескао вратима за собом и по два дана затварао се у собу, без јела и без пића, пишући стихове, задржао се у гостољубивој кући Игњатовића подуже време, очекујући новац из Србије[1]. Седео

[1] О бављењу Симином у Будиму, видети: *Сима Милутиновић Сарајлија.* 1791—1847. Прилог новој историји српске књижевности. Написао Ђорђе С. Ђорђевић, професор. Београд 1893., стр. 59—65.

је у истој соби са четрнаестогодишњим Јашом, зближио се са њиме, и на место *Светислава и Милеве*, *Љубомира у Елесиуму* и *Боја на Косову*, које је дечко дотле жудно читао, почео га је посвећивати у тајне *Сербијанке*, шиљући га на објашњења појединих места госпођици Марији Поповићевој из Будима, која је ову готово кабалистичку књигу разумевала, и која ће ускоро постати жена песникова, позната под именом „Пунктаторка". Изгледа да је овај фантастични песник вршио неки неодољиви утицај на младе душе које је сретао: у успоменама својим Игњатовић је о њему говорио са исто онолико љубави и поштовања, са колико и други један, много већи његов ђак, Његош. Јаша се није раздвајао од Симе, ишао је за њиме по уредништвима листова, по ђачким друштвима, гутао сваку реч његову, заносио се њиме, и њему у част штампао прве своје стихове. У 11 числу *Сербског Народног Листа* за 1838 изишли су *Іакова Игняатовича (тринайстолѣтногѣ едногъ Србчета) Стіхови*, који почињу:

Здравъ ми быо Сімо Сараевче!
Здравъ ми быо познаный Юначе!!
Юнакъ еси, те не само мишцомъ,
Него свачимъ човекъ чим мож' бытн!!

Тада се десила она занимљива сцена, тако карактеристична по стање духова у тадањем младом нараштају српском. Једнога летњег дана, у рано јутро, пробуди Сима Јашу[1]. „Устај Јакшо, водићу те некуда, па добро упамти све што ћеш видјети." Питам за шта ће то да буде; не ће да ми каже. Води ме далеко у будимске брегове. Станимо се на

[1] Ту сцену испричао је сам Јаков Игњатовић у *Три српска списатеља* (*Дјела*, I. 260—261.) само са извесним грешкама: то се десило 4. јула, у лето, а не у пролеће како он тврди. Арнотов *Магазин за художество и моду*, у 54 броју за 1838, има ову белешку: „Симу Милутиновића, млади Србљи, академици, на Орловом брду, испод Будима, 4. јулија 1838 венчаше јеловим венцем са пшеничним класем за класическог песника у Србов поету." Јован Суботић (*Живот дра. Јована Суботића*. Автобиографија. Други део. Нови Сад, 1902, стр. 67), који је учествовао у тој свечаности тврди, да је било у лето. И *Магазин* и Суботић тврде да је било на Адлерсбергу, Орловом Брду, а Игњатовић на Швабенбергу. Према чланку *Три српска списатеља* Наполеон М. Шпун написао је у чешком часопису „Obrazy Života", чланак „Сима Милутиновић Сарајлија."

једном красном узвишеном мјесту, откуда се све у наоколо видјело. Мало почекасмо, кад али дођу многи млади људи, сами ђаци. Сунце се није још појавило, тек се румен зрачна показиваше, вријеме је било тихо, роса пада, шумски мирис од свуда, када на једанпут метнуше Сими вијенац на главу, почеше у хору сви пјевати, те тако млади Срби својим усрђем овјенчаше свог највећег пјесника.“

Јован Суботић у својој аутобиографији овако описује исту интересантну и „детињасту“ сцену, како је сам назива.

„Сад баш хоће сунце да се роди. Узму венац, њих четворица, као четир факултета. Ја ћу говорити.

„Сунце промоли лице на истоку, Сима клекне она четворица наднесу зелен венац, не знам од чега је био, Сими на главу, пушка опали, не знам од куда се ова створила, а ја почнем: „као што оно сјајно лице сунца сада свијету присијава, тако се сија славно твоје име народу српском и т. д. Знам да сам овако почео, како сам свршио, не знам... Сад опет натраг пешице уз брдо и низ брдо те једва после 9 сати приспемо у Будим, а Сима ће после тога пред олтар оца небеснога, да му благослови свезу са сапутницом живота.“

Те исте године упозна се Јаков и са Милованом Видаковићем. Староме романописцу је око шездесет година, проводи бедан живот, гладује у једној тесној и жалосној собици, и у сред зиме, огрнут јапунџетом и замрзлих прстију, пише *Селима и Мериму*. У соби није сам, он још држи ђаке на стану, у тој бедној соби са две постеље, једним столом и трима столицама. Неко време и Јаша Игњатовић је био под надзором „детоваспитатеља“, како је често морао остати у Пешти, јер је у Будиму становао, и због великих ладноћа није се могао свакад кући враћати. Милован Видаковић је у то време био нека врста умнога средишта; у малој пештанској гостионици „код Јозефа“, где се он ранио, крај јефтинога вина, скупљали су се српски ђаци и водили дуге и страсне полемике о дебелом јеру и јоти, које су свршаване дубоко у ноћ.

Српско осећање почело се будити, и Пешта је тада била главно духовно средиште српског народа. Аустро-угарски Словени долазе до свести о својим националним интересима, и панславизам, неодређен, поетски, романтичан, почиње се лагано ширити. Херкел, у својој словачкој грама-

тици, изданој у Будиму 1826 говори о *unio in litteratura inter omnes Slavos.* Јан Колар, парох еванђелистичке општине у Пешти, у *Slavy Dcera,* пева блиску и пуну победу велике нације словенске. „Шта ће бити од Словена, узвикује он, за сто година: шта ће бити од целе Европе? Словенство се шири без престанка и као поплава прелива се изнад хемисфере. Језик који Немци у своме презирању називају ропским, хориће се по одајама дворова њихових и на утокама река њихових“ Мађарски национални покрет изазива исте покрете и код словенских народа у Угарској. Мађари се почињу одупирати германизацији, која је била захватила њихове више сталеже; у то доба они стварају и своје позориште, и академију, и музеј и касине по свима местима. Мађарски језик признаје се за званични 1837. Илирство се јавља; Гајеве *Horvatske Novine* појављују се у Загребу 1. јануара 1835.

Међу Србима се почињу будити и други интереси а не само за голе препирке о правописној реформи. Из „славјаносербства“ иде се правце у „Србство,“ објашњује се на велико шта је боље: Србљин, Србин или Срб. Српски народ, притешњен с једне стране провинцијалним феудализмом, а са друге граничарским апсолутизмом и војничким заптом, има само нешто мало слобода у слободним и повлашћеним варошима и у „размилитареним диштриктима.“ У Хрватској и Славонији, Срби, као „шизматици“, не уживају ни верску ни грађанску равноправност: они не смеју куповати племићска имања и непрестано су изложени верским гоњењима и насилном покатоличавању. Само више свештенство ужива нешто права: владике имају право гласа у Горњем Дому. Код српског грађанства и интелигенције јавља се национални покрет у виду култа историјске прошлости и жеље за грађанским слободама, у сељачком сталежу у виду аграрног питања, мржње на спахије у селима, на војне команданте у Граници. У *Сербском Народном Листу* опрезно, из далека, почињу се помињати зајемчена права српског народа, наводе се царске привилегије, тражи се „српски конгрес“ у Карловцима. Врење духова настало је; пошло се путем 1848.

Пешта стоји на челу српскога покрета, јер је у њој велики број богатих трговаца српских, доброг дела интелигенције и највећег броја ђака који са свих страна тамо долазе. Ту је и Матица Српска која почиње развијати живљу

делатност. Текелианум, као кошница нека, пуни се ђацима српским. Богате трговачке куће српске широм су отворене списатељима; Сима Милутиновић, Милован Видаковић, Курелац, Пачић скупљају око себе младе духове. Миловук, трговац на Ружичној Пијаци, продаје ретке српске књиге, слике владара и јунака, Цара Душана, Кнеза Лазара, Милоша Обилића, Реље Крилатице. У кући проте Витковића, чувеног богослова у то доба и брата мађарског песника Михаила Витковића, скупља се виша класа српска на пролазу Колар, Шафарик, Копитар, Вук, Герасим Зелић, Сава Текелија, Јоаким Вујић, Ј. Ст. Поповић, Тодор Павловић, Дим. Исајловић, Јован Пачић. Друго средиште то је кафана „код Јозефа", у Раценгасе, где ђаци, око Видаковића, воде омирске борбе око дебелог и танког јера, јери и јоте. Постоје две странке: мањина, са Курелцем, која је за Вукову реформу, и већина, са Милованом Видаковићем, која Вука назива Вуком Бранковићем и тврди да га плаћа Метерних да би „пошокчио" или бар поунијатио православне Србе. Идеје правописне реформе сматране су тако за опасне и „пагубне", да је млад човек „јотиста" жртовао своју кариеру, излажући сувише гласно своје дрске и превратне мисли. Јован Суботић прича[1] једну занимљиву анегдоту, из које се лепо даје видети колико су страсти биле заоштрене. Вук је у посети код Јована Берића, у Будиму, и једнога дана нађоше се домаћин, гост и стари трговац пештански Лазаревић. Лазаревић није познавао Вука, и Берић, да се нашали, запита га: „А шта би ви урадили Вуку за његовој? Лазаревић се није дуго промишљавао, него знајући да Вук има само једну ногу, одговори одлучно: „Ја бих му и ону другу пребио." Берић удари у смех, а Вук повиче у шали: „Та немојте забога, онда нећу моћи ни ходити." Сад Лазаревић погледа Вука поближе; пак видећи код њега дрвену ногу, поцрвени, па онда промумла: „Е шта ћу вам ја, немојте нам у цркву дирати." Када се Бранко Радичевић, 1848, у једној земунској кафани усудио да брани Вука, Земунци су га хтели тући и он је морао безобзирце побећи из кафане. Исто тако и унутрашње прилике у Србији занимају све духове: цео свет се дели на Уставобранитеље, Вучићевце, Михаиловце, Карађорђевићевце.

---

[1] *Живот Д-ра Јована Суботића*, II, стр. 48 и 155.

Цео тај српски покрет непрестано је више књижеван и филолошки но чисто политички. Два листа, Арнотов *Магазин за художество, књижевство и моду*, нарочито *Сербски Народни Лист* Теодора Павловића прикупљају око себе сву образовану и родољубиву младеж српску. Теодор Павловић, секретар Матице Српске, лични пријатељ Саве Текелије, био је најкрупнија личност међу Србима, и око њега се окретао сав духовни и политички живот српски онога доба[1]. Његова је мисао била прослава Светог Саве, и прва прослава учињена је у Пешти 1840. Како је *Сербски Летопис* био од мађарске владе крајем 1834 забрањен, 1835 Павловић покрене *Сербски Народни Лист,* са задатком да шири национално осећање и љубав према књижевности у шире слојеве народне. *Сербски Народни Лист* је у брзо стекао толико гласа, да су га Босанци и Херцеговци преносили у своју земљу у издубљеним лебовима и на памет га учили. Сви млађи људи, готово без изузетка, испуњавали су својим производима странице његова листа, и никада се у српској књижевности није толико певало као тада, више но и познатих и цвркутавих шездесетих година.

У таквој атмосфери живео је Јаков Игњатовић од своје четрнаесте до двадесет и пете године, у њој му се родила љубав према књижевности и образовао се његов дух. Он је изникао из тога доба, и оно што је писао доцније, крајем педесетих и шездесетих година, само је одсев онога што је у првој младости видео и осећао. Из тога су доба први његови књижевни покушаји, поетски, као и сви покушаји младих Срба тога доба. Сем штампаних стихова Сими Милутиновићу Сарајлији, одломака епоса о Душану, једнога путописа о Српском Ковину и нештампанога превода *Искрица* Николе Томазеа, он је написао велики број песама, које нису света угледале, и судећи према онима које су објављене, српска књижевност није много тиме изгубила. Правог песничког дара није имао, ђак мађарских школа, рођен на периферији Српства; он није владао српским језиком као они из „Доње Земље“, Бачке, Баната, Срема и Лике, и зато је и дигао руке од поезије, и постарао се да сврши школе и дође до дипломе.

---

[1] *Житије Теодора Павловића* новинара и списатеља србскогъ. Списао Константинъ Пеичићъ. Нови Сад. 1857.

У Пешти је тако свршио филозофију, две године права и започео и трећу. Но одмах после свршеног семестра те треће године права дође у оштар сукоб са својим тутором и братом од стрица Симом Игњатовићем. Огорчен због његова деспотизма и кињења сваке врсте, он напусти школу и пође у свет, не јавивши се ни једном речју кући. Шта је за то време радио? У својим мемоарима он се на тим тренуцима нерадо задржавао. По извесним знацима даје се мислити да је те године провео као и његов Бранко Орлић у *Милану Наранџићу*. Као и Бранко, он је ступио у хусаре, и једва се одатле избавио; као и Бранко, полагао је он испите на разним мађарским академијама по унутрашњости и дошао до дипломе у Кечкемету, и то још у хусарској униформи, и то не само своје испите, но, и под туђим именом, за своје пријатеље. Такви испити били су обично праћени пијанкама и оргијама, и Јаков Игњатовић водио је у то доба онај исти беспутан и буран ђачки живот, као и Гавра Свилокосић у његову роману *Трпен Спасен*, и Милан и Бранко у *Милану Наранџићу*. Пошто је положио испите које закон тражи, даље није хтео ићи. „Мене ти докторати, прича он сам, нису ни најмање одушевљавали, држао сам их као неке прапорце застарелих универзитетских установа, као петрефакте, као мамутове кости“.

Као свршени правник уђе ради вежбања у писарницу у то доба чувеног адвоката пештанског Флорента, који је по матери био Србин, и ту проведе неколико месеца, међу десетак младих јурата и практиканата, радећи послове за које није марио, по десет и дванаест часова дневно. Када му се тај аутоматски живот досадио, он — опет као Бранко — остави канцеларијско робовање и реши се да положи адвокатски испит, и затим ступи у службу будимскога магистрата, у којој су се толики Игњатовићи били одликовали. Срећним случајем положи испит, који се онда под сабљом полагао, и тако у септембру 1847 дође до адвокатске дипломе. У очи револуције 1848, он је радио на Т. Павловића *Сербским Народним Новинама*. „Павловић је хтео од мене да искреше српског журналисту, ал наравно по неговом правцу и методи.“

Млади адвокат долази у Сентандреју, са озбиљном намером да адвоцира. У замке за женидбу које су му све куме и тетке запеле није се дао ухватити. Женидбу је тада сма-

трао, како сам доцније прича, „као неку прозаичну ствар и губитак омладинске слободе“. Адвокатски посао није му се никако свидео, и он га је радио слабо и без воље. У приповетци *Појета и адвокат*[1], у Милану, он је представио себе у томе добу, када је остављао адвокатуру, која му никако није била по вољи. Место грубога старања за што бољом зарадом, он себи поставља виши и племенитији идеал: „љубав према човечанству, отаџбини, роду“. Он се рђаво осећа у средини старих и прекаљених адвоката, добрих стомака, снажних вилица и отпуштених подваљака, пријатеља масних ручкова и још маснијих парница, који су се као гавранови бацили на глобљење сељака и законите отимачине, у договору и деоби са полицијом и судијама, чији рад није ништа друго до латинском терминологијом и правничком галиматијасима прикривене најординарније крађе, преваре, мита и уцене. Млади сентандрејски адвокат Милан — управо Јаков Игњатовић — неће да урла заједно са вуцима, хоће да остане чист и честит, *другачи:* идеалист, племенит, бранич слабих и малих, гоњених и угњетених, служитељ правде и свештеник истине, све до дана када је увидео да опште блато хоће и њега да задави. Једнога дана, његова се душа побунила, и он је, у оној старинској фразеологији оног *појетског* доба, узвикнуо: „Нећу да живим у таквим оковима, где при сваком кораку у борби за опстанак, за човечанску цел, морам против свог уверења да радим, против срца и осећаја. Тражићу други живот, где ми параграфи неће ограничавати те мисли и осећаје моје. Моја мисао иде у безграничну природу, где владају вечити закони светски, где ћу наћи оно задовољство, ког у царству параграфа нема. Моје је плаво небо, моје су онде приковане звезде, које у себи имају величанствену тајанственост. Ја их не познајем, ал' их гледам, јер су сваке тихе ноћи моји сапутници. Мој је сав ваздух, моје је сунце и месец, што ме греје, што ми сија. Моје је море, моји су брегови, планине, шуме и лугови. Моји су поточићи, моје цвеће које увенути неће. Моје су добре душе, које хвалим, а не да с њима зле сатирем. Ја идем у такве пределе, где владају добри дуси, где неправде нема, где је све оправдано: живот и смрт, у животу радња, у смрти спомен и пролеће у омладку“.

---

[1] *Летопис Матице Српске,* год. 1882, књ. 131.

Свакако да овај песнички излив прилично рамље и мирише на неискреност, несумњиво је да је Игњатовић, иначе човек од царства земаљског, себе и сувише идеализовао и начинио етеричним, али је у то доба одиста био распињан великим амбицијама и намерама, имао даљих тежња, и живот који је водио чинио му се и узак и оскудан. И у таквоме расположењу затекла га је олуја од 1848 године.

ГЛАВА II.

Од 1848 до смрти.

Између Српства и Мађарства. — У емиграцији у Београду. — Под аустријским апсолутизмом. — Уређивање „Српског Летописа.“ — Политичка кариера. — Мађаронство и клерикализам. — Последњи дани. — Змајев епилог.

13 марта 1848 год. букнула је буна у Бечу, 15 марта запалила се и Пешта. Велики народни збор пред магистратском зградом донео је решење да се цензура укида. Ветар слободе дунуо је степама угарским.

Срби, који су мало шта имали да изгубе, а многоме се надали, поздравили су народни покрет мађарски. Суботићева песма „Чујте, Србљи, па се сви одзов’те“ на брзо је била у свима устима. У те дане био је у Пешти годишњи вашар, и представници 83 српских општина сазору у Текелиануму српски збор. Ту дође и изасланик мађарског револуционарног клуба, млади барон Њари, и поздрави Србе одушевљеним говором о слободи и братству народа, о великој и слободној Хунији. Српске општине стану шиљати мађарској влади изјаве поверења. Но када су се из српских редова стале чути речи о правима српскога народа, школама и самоуправи, из кругова мађарских патриота зачуше се и други гласови. 8 априла, мађарска Диета у Пожуну прими изасланике 12.000 новосадских Срба, где им Кошут изјави да само мађарски језик може све угарске народе да уједини. И када су српски посланици покушали да се код његове куће објасне и споразумеју, он им охоло добаци: „Једино мач може прекинути ствар.“

Кад је букнула Револуција Игњатовић је у Пешти, поред Т. Павловића и Косте Богдановића, добро виђен код ђака српских.

Он је у име Срба одговорио на поздрав барона Ђариа. У почетку народнога покрета излазио је у Пешти један српски лист *Вѣстникъ*. Уредник му је био Коста Богдановић, тада врло познат јаван раденик, прожет идејама 1848, радикал и космополит. Како су Мађари постајали све искључивији и нетрпељивији према осталим народностима у Угарској, Богдановић напише оштрији и подужи чланак, у коме је, између осталога, била и ова реченица: „Ако су Мађари безгранично тело, те се не могу из себе развијати и множити, то ни Срби нису кечкеметски песак да их ветар на њих разноси, пак да их помножава.“ Времена су била бурна, такве мисли могле су стати главе, и он би принуђен да тајом остави Пешту, предав уређивање листа Јакову Игњатовићу. Лист се пренесе у Нови Сад, у Медаковићеву штампарију, до 23 маја и када Медаковић пређе у Карловце, *Вѣстникъ* је и тамо излазио кратко време. Игњатовић је ту писао примећене чланке под потписом *Огњатовић*, посрбљеним својим презименом. На манифесту „Одбора привременог народног правленија“ од 12 маја 1848, међу осталим потписима је и Јаков Игњатовић. Он уопште видно учествује у српском покрету у Пешти. 6/18 марта, на великом српско-мађарском збору пред Музејем говори он и Никола Крстић, онда филозоф, после државни саветник у Србији. У Текелиануму, на предлог Игњатовићев, српски ђаци туже вишој власти краљевског саветника Евгенија Ђурковића, врховног надзорника српских школа, који је био запустио српске народне школе, и траже да се уклони са тога положаја. У депутацији, која је ради тога ишла председнику грофу Фрањи Зичију, био је и Игњатовић, који је говорио[1].

Игњатовић се увек осећао као мађарски држављанин, и нашао је начина да помири своје српско национално осећање са уверењем да је потребно да се одржи мађарска хегемонија и политичка целокупност Угарске, у чијем је оквиру допуштена само црквена и школска самосталност осталих народности. Он је био рођен у сред Мађарске, учио све школе на мађарском језику, који је знао исто тако као и матерњи, толико да је и у српском језику имао мађарски

[1] В. *Звуке из прошлости* од Јована Ђорђевића, *Отаџбина* 1892, XXX, стр. 397—398.

нагласак, и у то доба, мађаронство је код њега било и природно и искрено. Он је чврсто веровао да постоји основа за заједнички рад између Срба и Мађара, и доцније је писао о 1848 да Мађари „до душе српска потраживања не хтедоше признати, ал' би се може бити нашао пут измирењу." Барон Етвеш, угарски министар просвете, био је тада дао Владици Платону Атанацковићу 7000 дуката да задобије Србе за Револуцују, но Владика тај новац није хтео трошити, и после Буне предао га је аустријским властима. Сву кривицу што тај споразум није био постигнут, бацао је доцније Игњатовић на Патриарха Јосифа Рајачића, којега је престављао као славољубива, самовољна и грабљива калуђера, слепо оруђе бечке реакционарне камариле. У потврду тога, Игњатовић наводи један одломак из тајног мемориала Рајачићевог аустријској влади, који је он, као народни секретар, читао у карловачким митрополијским архивима. Он није човек коме треба на реч веровати, али је тај навод значајан, и ма не био тачан, карактеристичан по његово држање у 1848. „Почетком г. 1848. Мађари су српском народу такве понуде, стимулације пружали, за које народ српски да је знао, примио би их заиста, тако су по њега биле угодне; но ја, као веран слуга Вашега Величанства, нисам то народу саопштио, и готов сам да народ српски пре и последњу кап крви своје пролије, него да се с Мађарима мири."

У својим *Мемоарима*, Игњатовић саопштава у целини други један документ из тога времена, у коме су збијени сви његови погледи на српско-мађарске односе у Буни. То је позив „од једног Србина с југа" из војног стана српског, упућен 13 новембра 1848, а штампан у једном пештанском немачком листу, 14 децембра исте године. Тај Србин обраћа се мађарским устаницима овим речима:

„Наш народ српски има своју историју, свој језик, своје обичаје и своје јуначке песме. Робови смо пређе били, без питања другом продати, зар судите да ћемо на ново то бити? Сад нам друго ништа не остаје, него се латити оружја, да и ми слободу извојујемо. Или с вами да пођемо? Та ви нас „фајтом" називате. Ми се дакле с вами нисмо могли погађати Од владе остављени, од вас одбијени, морали смо узети оружје у руке.

„Мађари! шест месеци је већ, како се ми у простору од

50 миља с нашом силом неуређеном, неорганизираном, без довољног потребног оружја, без довољног новца и муниције, и без најмање помоћи од владе одупиремо. Јунак и у непријатељу поштује јунака. Немојте веровати, да смо ми пријатељи старог тиранства. И ми љубимо слободу, и ми смо демократе, као и ви. Ми вас поштујемо, што љубите слободу тако, и ви по природи треба нашу народност да поштујете.

„Најзад — Мађари и браћо! Спојићемо се у верној и искреној демократској свези, и тада ће тек владати међу нама слобода, равноправност и братимство“[1].

Са таквим идејама, које су га чиниле ближим Дамјанићу но Стратимировићу, он се није могао добро слагати са својим сународницима, који су били отпочели на истрагу борбу са Мађарима. Јаков Игњатовић стаде на страну Мађара. Мађарска влада наименује грофом темишварским Петра Чарнојевића, великог жупана темишварске жупаније, и рачунајући на престиж његова имена, пошље га у априлу 1848, као свога комесара да утишава Србе. Њему буде придодат као секретар и Јаков Игњатовић. Преговори остадоше без успеха: Чарнојевић се врати у Пешту, а Игњатовић остане у Карловцима. Због једног говора који је држао против Аустрије а за Мађаре, буде затворен шест недеља, и чим улучи прилику и слободу, он пребегне у Србију. Игњатовић је био изабран за посланика Српског Народног Конгреса, у малом српском месту Чобанцу, близу Св. Андреје. Његов идеал није као осталих Срба. „Каква Војводина? Оставимо то на миру, сложимо се са Мађарима, да нам иду на руку, да задобијемо наше старо земљиште, па да се вратимо онамо, одкуд смо дошли“[2]. У очи 3. маја 1848 у Карловцима, усред највећег врења и мржње против Мађара, покушава он пред народом да говори против Војводине и против цара Николе, а за слогу са Мађарима. Хоће да га спрже. Пиштољи и ханџари дигоше се на њ. Једва га спасе један пријатељ. Ипак, он је био изабран у револуционарни одбор, на препоруку Стојаковића, који је казао: „Ово је младић који може радити“.

Почетком 1849 Београд је био пун мађарских, пољских и румунских емиграната. Ту се налази Братиану, доцнији

[1] *Бршљан*, 1885 бр. 1., стр. 5.

[2] *Н. Лист*, 1880, бр. 17.

министар румунски, омален, црн, кудрав, жив, интелигентан, отмен, богат, који се био склонио после окупације Влашке. Један од највиђенијих људи емиграције у Београду јесте један велики племић пољски, који такође носи туђе име Леноар (Lenoir), некадашњи шеф штаба у пољском устанку, храбар војник, вешт политичар, учен човек, који се на доколици бави изучавањем санскритског језика. На крају мађарског покрета, долази и гроф Јулије Андраши, са циљем да задобије српску владу за мађарску ствар, која је на издисају. После битке на Вилагошу, када се мађарска војска расприштала, један одред њен прелази преко Србије за Турску, као и талијанска легија са грофом Монтијем и Пољаци са грофом Замојским. Постоји причање да је Стеван Книћанин превео жену Кошутову преко Србије, и сам је допратио до Алексинца, ондашње границе[1].

У Београду су тада биле две странке: аустрофилска, у којој су били махом чиновници и професори родом из Аустрије: неки се осећају као Аустријанци, неки се уљуљкују надама да ће угарски Срби, аустријском помоћу, извојевати за себе војводину. Такви су били Др. Јован Стејић, саветник Стефан Марковић и управник београдске гимназије Танасије Николић, који је уходио емигранте и ишао на руку аустријској полицији. Другу струју представљали су рођени Србијанци, као Илија Гарашанин, Јован Мариновић, Димитрије Црнобарац, Коста Магазиновић, Филип Христић. Они нису много марили за Аустрију, и нису то много крили. Книћанин се вратио скроз незадовољан из Аустрије, Гарашанин одбија понуђени орден аустријски, и стоји у вези са Леонаром, повереником Кнеза Чарториског и са револуционарима у Аустрији.

Игњатовић, једно време на стану код удовице Симе Милутиновића, дружи се са емигрантима, и пише у *Србским Новинама* Милоша Поповића. „Учредникъ и издаватель“ им је Милош Поповић, „саучредник“ Јаков Игњатовић, као што је то стајало на њима 1849. Ту Игњатовић пише чланке против аустријске владе, очекујући прилику да се врати у домо-

---

[1] *Бршљан,* 1885, бр. 10. Александар Сандић: „Како је Стеван Т. Книћанин спасао жену Кошутову“, по причању жабаљског проте Максима Папића.

вину. Да се врати кући није смео, јер су му пријатељи били јавили да је записан у „црну књигу“ бечку. „У Београду, прича он, без рада и занимања, већ ми је политична атмосфера досађивала, а иначе хтео сам као младић где му драго каку кариеру да правим, ма и вратоломну.“ Не зна се тачно колико је у Београду остао али по извесним знацима изгледа да је то било дуже но што се мисли, можда до почетка 1850 године.

После тога настају пет мрачних година у његову животу, за време којих његова кариера одиста је морала бити „вратоломна“. Шта је радио? Где је био? Он сам није много волео да говори о томе добу. Као његов Бранко у *Милану Наранџићу,* он је лутао по свету: „Бог зна у којој части света; њега опет туђе сунце пали.“ Забележено је да је из Београда отишао у Париз, да је ступио у Страну Легију и борио се као официр у Алжиру. Како сам прича, у једном походу против урођеника, у пустињи, изгубио је једно око, тако да је доцније целога живота, и читао и писао само помоћу једнога ока. Колико треба поклањати вере тим његовим причањима? Изгледа, по усменим саопштењима, да је неко време био у Паризу, лежао подуже у болници од једне нарочите болести, и да је на болничкој постељи изгубио око, а не у Алжиру, који никада није ни видео. По трећем, такође усменом извору, биће да је око изгубио раније као хусар, од коњског удара. Ишао је и на Исток, неколико пута у Цариград. То је све што се зна о његовом животу, који је морао бити буран, за време тих пет година у далекој туђини. Игњатовић, тако проливен у причању других, безначајних тренутака свога живота, овде даје само оскудне и брзе податке. Зашто? То је тешко рећи. Изгледа да је тих пет година испунио животом којега није волео да се сећа и за који није волео да се зна.

После „шестогодишње одсутности“, како сам вели, он се 1853 врати у Пешту. Раније је био оглашен у Polizeiblatt-у, за њиме је била расписана потерница, и тек не заузимање „неке велеважне личности“ могао се слободно вратити у домовину. Пешта тада није весело изгледала: „замагљена атмосфера на руку џелатску мири“, најцрња реакција бесни, јаван живот угушен, жандарми на све стране, војничке патроле крстаре улицама, победиоци дигли високо главе, цела варош добила немачки тип. Српска црква је оптужена као

револуционарна, зато што се у њој пева: „Ненадјејтесја на књази и на сини человјеческија в' нихже њест спасенија!“ Насилно германизовање вршило се и у чисто српским местима. У Новом Саду, жандарми затварају српске жене када на католички празник перу рубље. У Србима се виде само панслависти и агенти Русије.

Игњатовић отиде у Сент-Андреју, где падне као бомба, јер се пуних шест година о њему ништа није чуло. Његов део имања био је разграбљен, и он се одмах упусти у бесконачне парнице око наследства, нарочито са братом, који је био „од соја Васе Решпекта“. У тим расправама долазило је до свачега; једна таква сцена тестерисање куће на двоје, описана је у *Вечитом Младожењи,* и када је једном приликом чак дошло до туче између два брата, Јакову се досади, пусти брата да се усели, и дигне руке од свега, „са неописаном мржњом на брата“, са којим се пуних двадесет година није помирио.

Аустријска влада тада је добро гледала на немађарске народности у Угарској, које су јој толико помогле да се сломије револуционарни покрет. У аустријској државној служби био је приличан број великих чиновника Срба, и они понуде Игњатовићу да му израде какво добро место. Али он ни по коју цену неће у „Бахове хусаре“, како су онда звали чиновнике који су служили апсолутистичком систему. Он се баца у редове прикривене и потајне мађарске опозиције, и то је био тренутак када је мало требало па да он сасвим буде изгубљен за српски народ. Опозиција се тада свела да се тајно прославља имен-дана Лајоша Кошута, да Цигани, дубоко у ноћ, при затвореним вратима и спуштеним прозорским капцима, свирају „ребелијанске ноте“, патриотске мађарске маршеве, ракоцијев и вилагошки. Игњатовић је забележен поново у „црну књигу“ подозривих и у два маха полиција врши преметачину у његову стану. Како су многи адвокати у Буни били компромитовани, и како је аустријска влада сумњала на њих да нису особито одани новом стању, сви буду избрисани из адвокатског реда, и нареде се нови испити за све адвокате у земљи. И Игњатовић је морао да се по други пут подвргне томе испиту, прође на њему, и буде опет потврђен за адвоката.

Не радећи ништа, напустивши сасвим адвокатуру, он се у Пешти намери на Др. Јована Суботића, већ славнога пес-

ника, за кога се тада у српским круговима држало да је већи и од Вергилија, и са Суботом Младеновићем, тада инспектором Текелианума. Обојица су били од оно неколико ретких људи који су у оно доба мислили на Матицу и на *Српски Летопис.* Књижевне прилике српске биле су да не може бити горе: Буна је била истрошила све енергије и растурила све књижевне раднике; највећи део српске интелигенције, једине која је била у стању да ради на књижевности, отишао је у државну службу, и водио искључива рачуна о својој кариери. И врх свега тога, строга цензура. Она без обзира гуши сваку мисао која не би годила бечкој влади. Старији људи око Матице, богати трговци и велики чиновници, мисле како ће само да спасу друштвену имовину. *Летопис* нема ни једног претплатника, и силом се утурује у руке немарних читалаца. Старе снаге се истрошиле: Стојачковић се више и не чује жив, Васа Живковић, који је електрисао срца пре 1848, сасвим умукао, Јован Суботић „повлачио се натраг ма и лагано, да нађе боље пристаниште, нег што Српска Муза даје.“ У опште, Суботићев углед код млађих људи био је прилично окрњен. Његова убеђења била су нешто лелујава; 1848 садио је „словенске липе“ у Срему, у исти мах певао и Москву и Франца Јосифа, и млађима изгледао као један „солидан пурђер“, како вели један савременик. Око *Седмице* почео се прикупљати млађи нараштај; *Српски Дневник* Медаковићев, први српски лист који је имао 2000 претплатника, проповеда завијено русофилство. Доцније, 1859—1861, и Игњатовић ради на томе угледном и утицајном листу, где, под шифром *Я. И.* пише либералне чланке у којима се траже уставна и политичка права народа у Угарској.

Како је тада у Пешти било веома мало школованих и независних Срба, то уређивање *Летописа* буде понуђено Игњатовићу. И ако се он бранио да не зна довољно ни језик, ни правопис, да нема вештине и искуства у писању, на навађивање Суботића и Младеновића, он се прими тога посла са платом од 200 форината годишње. Само, с киме да ради? „Као Диоген с фењером“, прича он сам, ишао је по вароши и тражио сараднике. *Летопис* попуњава готово сам, жалећи се без престанка на „индиферентизам србске учене класе“. Он не мари много за уредне и понамештане људе, своје колеге по судовима и другим државним службама, за све тако-

зване „озбиљне људе“ и филишћане. Најрадије се дружи са српским ђацима из Текелианума, походи само њихове гостионице, „код три хусара“, „код Филингера,“ где је „свеж зрак“, и где се у диму од дувана и са пуним чашама свакога дана усрећавао српски род и реформовала српска књижевност. У томе друштву, он је упознао једног бледог и сплетеног ђака, који је тада страсно читао персијске песнике, и који ће доцније од Киш-Јаноша постати Змај Јован Јовановић. У исти мах, Игњатовић је и нека врста повереника српске владе. Јован Гавриловић нудио му је, у име београдског правитељства, да иде у Рим и Млетке и прегледа све што има у тамошњим архивама о српским стварима. За тај посао давао му је 500 форината на име награде, али Игњатовићу је то било мало, и тако се не погоде. Исто тако, опет за рачун српске владе, набавио је за руднике у Србији једног доброг и стручног мађарског рудара.

Игњатовић је почео уређивати *Српски Летопис* од 1854, почев од 89 па до 94 свеске. У 89 свесци представио се српској читалачкој публици „Яковъ Игнятовићъ, учредникъ Србскогъ Лѣтописа“. Он каже како је „повеҍнѣмъ Матице Србске за привр. учредника Србскогъ Лѣтописа позванъ, поредъ не малогъ терета моы собствени послова, рѣшио самъ се у овой струцы по могућству на ползу народа содѣйтвовати“. Већ у првој свесци жали се на „апатију и немарност Србске учене класе“, и како је целу свеску морао готово сам попунити. Он је рад замишљао на широј основи, и у свима својим намерама сударао се са „чрезвичајном апатијом“ својих школованих сународника. Узалуд их је он подсећао на њихове старије, који су имали толико љубави и пожртвовања према књизи и народној просвети. Он испитује узроке томе застоју у српској књижевности, и налази их у бедном стању српских књижевника, у томе што морају да троше своју снагу у дневним борбама за комад хлеба, и што им материјални опстанак није ни најмање осигуран. Може се, говорио је он, родољубиво и класично дело написати и у хладној соби и борећи се са невољама, „но поред свег тог примерног класицизма већина неће добити вољу ка књижевности, но још већма ће се од те застрашити, и књижевна класа не да ће се увеличавати но смањавати се мора“. Све је зло што је читалачка публика мала и што се не да живети само од пи-

сања. Отуда површност и дилетантизам у српској књижевности. Ако се хоће да се народна књижевност унапреди, дужност је свих образованих људи, нарочито свештеника, да шире у народу љубав ка књижевности. Критика не треба да буде строга, чак и сурова према почетницима; она треба да има „карактер ободрења а не отуђења“. „Наша је књижевност још као под стаклом створена зимска башча, којој сваки ветар и зима шкоди. Ми имамо један другог поправљати, ми треба да се дамо исправљати, но зато можемо опет добри бити“.

Његов програм био је чисто националан, уперен на ширење националне свести помоћу буђења успомена на народну прошлост. Чланак о *Св. Андрији* износио је каку је велику улогу у прошлим данима играла прва столица Чарнојевића. *Мисли о србском народу и његовој прошлости са призрењем на остале Југословене,* које су се недовршене и бескрајно дугачке провлачиле кроз четири свеске, само су исписи из Јована Рајића, са чисто васпитним, нимало научним карактером. „Овде ме је руководила идеја размишљањем о прошлости старе србске државе пут крчити ренесанси њеној, са хегемонијом српском на Балкану“. *Ђурађ Бранковић,* који је овде први пут почео излазити, писан је „да служи позном потомству за пример, за општи спас и корист, како се снага људска жртвује.“ Са латинскога је превео и чувени *Деклараториум Илирикум,* о коме је цео свет говорио а који нико није познавао. Са тим намерама он је штампао историјске прилоге: *Писмо св. патријарха Арсенија Чарнојевића од г. 1697. дато табачком цеју у Св. Андрији, Привилегије терзијског цеја у Будиму од г. 1695, Устав табачког цеја у Св. Андрији од год. 1769.* Са разлогом, он је држао „да није излишно овакове старе документе из старијег индустријалног живота србског народа саобштавати. Овакова документа носе на себи печат негдашњег развитка србске индустрије, а осим тога у себи садржавају неки оригинални значај из оновременог социјалног живота србског.“

Тако је он уређивао *Летопис* све до 1856, са 93 свеском закључно, уз нешто мало сарадње архимандрита Гаврила Поповића и Јована Суботића. Када је после смрти Давида Давидовића место секретара Матице Српске остало упражњено, место које је носило са собом плату од 1000 форината

годишње, стан, огрев и осветљење, Игњатовић, коме посао није добро ишао и који је почео падати у оскудицу, јави се на конкурсу. Преко његовог очекивања, буде изабран Јован Ђорђевић. Игњатовић то прими као увреду и неправду, и да оставку и на уредништво *Српског Летописа*. „Сбог узрока, које овом приликом навести не могу, опраштао се он са читаоцима, одступио сам од уређивања Србског Летописа. За пол три године по могућству трудио сам се, са малим изјатијем, готово самим учредничким силама књижевној дужности довољно учинити“.

Политичке прилике у Аустро-Угарској стале су се мењати. Порази код Мађенте и Солферина убрзали су пад апсолутизма бечког. Уставни живот почео се будити; ново доба са новим надама јављало се. Јаков Игњатовић, познат као проповедник слоге са Мађарима, био је позван да заузме једно од првих места у српским редовима, у тренуцима када су и Срби и Мађари заборавили на 1848 и заједно се борили противу аустријског апсолутизма. Почело је братимљење са Мађарима. Кнез Михаило подупире ту струју, и на Благовештенски Сабор 1861 шаље Јована Ристића да подржава сропску народну опозицију против бечке владе и спрема споразум између Срба и Мађара, који су се тада почели кретати за своје националне слободе и грађанска права. У српским круговима опште је мишљење: ко је против Мађара, оруђе је бечке камариле и непријатељ је српскога народа. Игњатовић постаје један од највиђенијих српских политичара у оно доба. „Србски Дневник“, 1861, бр. 19, вели да би био „народни каламитет и народна срамота“, када Игњатовић не би ушао у Сабор. Тад постаје и „народни секретар“ у Карловцима 1859, са платом од 1000 форинатасребра конвенционалне вредности, или 1500 форината аустријске вредности; 1861, када се уставна реформа почела уводити, он постаје велики бележник у Новоме Саду, у добу када је Змај био подбележник. Заједно са Змајем подноси наскоро оставку на то звање, како сам вели: „будући рад сам предати се другој струци живота“[1]. „Преодница“, ђачка српска дружина у Пешти, бира га 1862 за свога почасног члана, заједно са Змајем,

[1] Т. Остојић: *Змај Јован Јовановић и Ђорђе Рајковић.* Нови Сад. 1908, стр. 27.

Каћанским, Ђуром Јакшићем и Јованом Бошковићом и чешким песником Халеком — „за велике заслуге на пољу књижевности“. Двапута, 1861 у Великом Бечкереку и 1864, биран је за посланика на угарском сабору у Будим-Пешти, где је припадао „слободњачкој одлукашкој странци“, стојећи у блиским везама са Коломаном Тисом и Владиславом Телекијем. 1861 ушло је у Сабор 14 Срба посланика, и ако је гласао само „Провинцијал“, где је било око 250.000 Срба, без Границе која није имала грађанских права. Игњатовић, као и Петар Чарнојевић, представљали су крајњи елеменат, били одсудни аустрофоби, готово Кошутовци. „Како читамо у „Видовдану“, врсни наш пријатељ, г. Јаков Игњатовић, почео је у Пешти купити међу посланицима угарскога сабора прилоге за србско народно позориште у Новом Саду, и досада је већ скупио до 200 фор. Гроф Андрашија приложио је 50 фор“[1]. На сабору је једно време био и бележник. У једној беседи коју је тамо 1861 говорио види се какво је било његово држање. Заједно са Мађарима, он тражи уставност и грађанска права од бечке владе, ударајући на цареве „немачке саветнике, који од Аустрије хоће да саграде неко државно чудовиште“ и „смерају на убиство народа“. Додирнувши питање о народностима, он правда Србе и Хрвате што су се 1848, обманути од Беча, борили против слободе а за аустријску реакцију, мислећи да су устали за угрожена права своје народности. „Није било ни једне битке, у којој Срби нису учествовали. Језгро Матијашеве војске састојало се из Срба; Кињижи Пал није био млинарски момак, већ србски кнез. Познати су Бранковићи, Бакићи, Јакшићи, Радићи. Год. 1849 србски народ дао је земљи у Дамјанићу јунака и мученика. И у жилама великодушне мађарске аристократије доста србске крви тече“. У свом мађарском патриотизму он иде толико далеко да напада на „аустријски дар“, на подметнуту идеју „смутљиваца камариле“, „на неку војводину, неко политичко чудовиште, како само неки бечки централист може на свет изнети“[2].

И у колико је федералистичка и чисто национална струја Светозара Милетића узимала више маха, у колико је

[1] *Даница,* 1861, стр. 270.

[2] *Беседа Якова Игнятовића на угарскомъ сабору,* додатакъ къ бр. 41. Срб. Дневника. 1861.

Где је српска војводина постајала неке врсте народне химне, толико је Игњатовићев углед падао и између њега и целине српскога народа стварао се дубок јаз. На цео омладински покрет он је попреко гледао. Сад је настало доба, прича он доцније, политичке узрујаности, „већа се страна омладине бави више политиком него науком. Политичке страсти су на друштвеном пољу преотеле маха, ту су митинзи, политичке бакљаде демагозима, ноћна пировања“[1]. То је све што је он видео у покрету Уједињене Српске Омладине. На првој омладинској скупштини у Н. Саду, 1866, 16 августа, бира се Игњатовић у одбор за правне и државне науке, који има да пресуђује о књижицама које Омладина треба да издаје за народ. У књижевни одбор не улази[2]. То је с тога, што се у то време држало, да је сасвим престао писати[3]. На „светковини Слободе“ у Пожуну ипак, 1867, Митар Момирски читао је „красну црту“ *Црногорство* од Јакова Игњатовића, која чини велики утисак.

И што је више залазио у живот, све се више удаљавао од опште струје српскога народа, и ишао тамо где му није било место, не само као добром Србину, но и као поштеноме човеку. 1869. године, у једној политичкој брошури[4] он је изнео своје особене погледе, идеје „практибилитета“, на супрот „радикалној заплави“. Ту је опет ударио на идеју Војводине, за коју је тврдио да је Беч створио више да се Мађари ослабе „нежели у корист Србаља“. Задатак је, по њему, овај: „у *прошлости* и *будућности остати Србин,* а не погрешити према грађанској дужности садашње домовине“. Доцније, 1879, почео је издавати један безазлено конзервативан лист, врло неписмен у осталом, где је давао лекције француским републиканцима, доказујући да је република у Француској немогућна, решавао и египатско, и пољско, и социјално питање, али нарочито проповедао мађарски патриотизам. За тај лист добивао је сталну новчану помоћ из диспозиционог фонда мађарске владе. „Моја је политика, обраћао се он политичким противницима својим око *Заставе*, у нашој држави, то јест српска политика, то је политика Саве Текелије,

[1] *Патница,* стр. 123.
[2] *Омладинска Заједница*, 1868, стр. 162.
[3] *Матица,* 1867, стр. 155—156.
[4] *Са ове стране Саве.* Нови Сад. 1869.

кога и ви, уверен сам, високо поштујете. Главна црта те политике је та, да Србин преко свега воле ову отаџбину, да се сматра за свагда овде принадлежним, да поштива земаљске законе, у границама тих чува автономију своје цркве, и да се на свом језику културно изображава у овој отачбини, што више учествује у јавности, да свој народ у његовим интересима заступа, једном речју да буде дични син своје отачбине и свога народа". И затим иде низ напада на људе који ометају консолидовање мађарске државе, коју је почела „кламићати струја народности", на начело народносне равноправности без мађарске хегемоније, на цео бечкеречки самоуправни програм. Какав софизам: „народности у правима изједначити, у паралелу довести, без хегемоније какве год народности"! „Лепа ствар, кад би се то дало провести. Но такво што покушавати, значило би осамстољетни устав тумбе окренути, јер у сљедству тога морало би се државно право, које је у свакој држави неразделима идеја, међу појединим народностима поделити, што би значило од једне државе више државица правити". У тој препирци *Застава* му је добацила, да човек који пише такве ствари исти је онај који је написао *Крв за род* и радио на буђењу националне свести у Срба. Јест, одговорио је Игњатовић, писао сам приповетку *Крв за род*, али је јунак те приповетке Радић код Јегре мученички погинуо за мађарску отаџбину, и за ту исту отаџбину Бакић је код Осека главу изгубио. „Па ако ме ви, продужује он, баш и недржите за тако доброг Србина, ал' ја из сопственог уважења морам се за таквог држати. Видите, ја у сред Мађарске рођен, већ у осмој години учио сам облигативно мађарски језик, и научио сам га од тог доба тако, да би тим језиком и књиге писати могао; па видите, још се нисам помађарио, нисам писао ни у оригиналу како мађарско дело, нити превађао, прем да сам прво чинио, неби о мојој материјалној штети писао; јер верујте, колико сам српски написао, и зато награде новчане добио, неизноси толико колико сам у мом животу на цигаре утрошио, и удовољство ми је једино, што занимам нашу публику и занимаћу је док не изданем".

У ствари, Игњатовић је био мађарон, и по васпитању, и по уверењу, и из материјалних и ни мало чистих разлога. Један од наших писаца, Г. Мита Нешковић, даје ову његову

слику из шездесетих година: „Јаша Игњатовић — бар мени изгледаше онда врло оригиналан. Мађарска атила са утегнутим чакширама у чизмама, истицала га је као човека особењака. Па онда његов мађарски нагласак, оно велико жмиркање, и лако увлачење врата у десно раме при разговору, некако је ванредно утицало на посматрача, који на све то није навикнут био“[1]. Што је најжалосније, он је у последњим годинама свога живота примао тајну помоћ из мађарских диспозиционих фондова. После његове смрти, земунско *Ново Време* утврдило је и суму: за 200 форината месечно он је покушавао да својим књижевним угледом и рђавим новинарским чланцима у *Нашем Добу* стане на пут народним странкама.

Била је још једна ствар која га је делила од осталих савременика: то је питање о унутрашњем уређењу српске цркве у Аустро-Угарској. Слободоумни, радикални, у опште мирски елементи тражили су да сав народ узме што више учешћа у вођењу унутрашњих послова црквених. Јаков Игњатовић, доследан у својим реакционарним погледима, плаћен од црквених великодостојника српских, био је противу либерализма и представничкога система у цркви, и у једној наручeној брошури[2] ставио се потпуно на клерикално гледиште. Он полази од схватања да је црква основана на христовим учењима, уставу апостола и предањима црквених отаца. Световњаци, улица, „суверенство народа“ нема никаква права на мешање у њене ствари. Игњатовић постаје адвокат компромитованог патријарха и грабљивих калуђера, на које се дизале страшне оптужбе и опште незадовољство. Он напада на људе који имају „свраб ораторства“, на „демагоге“, књижевнике и фарисеје, збрканих појмова и необузданих амбиција, који хоће да крње права „посвећеног стражара цркве“, на сељаке који хоће патријарха да бирају место земљу да ору и бир да плаћају, на радикалне народне вође који траже „комунизам у цркви“, све те „малконтентне“ елементе, „који стоје у сумњи социјализма, комунизма, нихилизма, и атеизма“! У тим својим клерикалним идејама, он се није задо-

---

[1] *Зора*, бр. VI, 1899, *Бабиње*, стр. 194.

[2] *Мисли о автономији*. Прештампано као извод из *Нашег Доба* за годину 1886. Нови Сад. 1886.

вољавао само конзервативним мерама, тражећи да се што више очувају повластице патријарха, владика и калуђера, он је ишао и даље, позивао мађарску владу да насилним средствима поврати „канонско устројство“ цркве, то јест да се народ сасвим искључи из вођења црквених послова[1].

За то време, упоредо са тим жалосним политичким радом, ишао је и рад на књижевноме пољу. Са Ђорђем Рајковићем уређивао је 1862 у Новоме Саду лист *Путник,* а 1879—1881 сам је издавао клерикално-конзервативни *Недељни Лист.* Сарађивао је на *Даници, Јавору, Отаџбини, Српској Зори, Бршљану, Летопису Матице Српске, Србадији, Стражилову,* на политичким листовима *Србском Дневнику, Народном Гласнику, Гласу Црногорца*, нарочито на *Нашем Добу.* За све то време он живи махом у Новом Саду, неко време у Даљу у Славонији, на своме пољском добру „тускулуму“, како га је сам називао. Женио се један пут, вели Ђ. Поповић, и то 1861. Прва жена му је била усвојеница

---

[1] Овај безобзирни бранилац клерикализма у својим делима тако је писао о црквеним људима, да се слободно може сматрати као наш најантиклерикалнији писац! У *Манзору и Џемили,* сви калуђери, сем Теофана кога они мрзе и гоне, лупежи су, турске уходе и последњи људи. Један хајдук, кроз чија уста народ говори, вели: „Да нас бог сачува од турског аферима и калуђерског благослова“. Отац Теофан у манастиру види само „себичност, дволичност, улагивање“. Пред светом се пренемажу да су пука сиротиња, „а овамо на земљи на којој сто калуђера живе, могло би поштено живјети десет хиљада других људи“. У *Крви за род*, сарајевски поп-Лука вели да се у Босни владичанска места добијају лицитацијом од Турака, владике за новац продају чинове, калуђери и попови наплаћају се од голог и гладног народа, без срца према сиротињи, подли пред Турцима, злотвори рођеног народа. Отац Партеније, у манастиру Озрену, износи овај калуђерски програм. „Прво, не треба много са рајом шуровати. Раја ма колико страдала, чини се невешт. Ако раја плаћа ма колико дације, аскерије и десетине, немој никада казати пред њом да је много, макар јој кожу одерали. Турчина добро примај, угошћавај га, прави пешкеше већилима султановим, а и митрополиту. Ако раја јадикује, кажи јој: даће бог боље, ал’ немој је учити да се тужи, ако се нађе какав бунџија међ рајом, који рају не тужбе подстрекује, а ти га потајно кадији одај: у колико је његова каштига већа, у толико је већа твоја заслуга. Па онда кад си такав, гледај па са свију страна куцкај, скупљај паре, па пуни кесе: одмах ће те увести у манастир као игумана или архимандрита“. У *Ђурђу Бранковићу,* калуђери, турски пријатељи, црвених носева и задриглих вратова, терају оргије по манастирима, певају песме налик на

Николе Поповића, натароша из Пироша, Маџарица по рођењу. „Упливао сам у женидбу, прича Игњатовић, ни сам не знам како, као Пилат у *credo*...“ „Омиљени списатељ, а вредни наш пријатељ, г. Јаков Игњатовић венчао се 12. јан. у Пирошу госпођицом Анком Фехировом. Одлични наш родољуб г. прота жабаљски Максим Папић благословио је младенце. Гостију отмених било је доста, а весеље — било је онако, какво је у србских сватови[1].“ Са њоме се раставио на веома занимљив и оригиналан начин, као што је и цео његов брак био нешто никада невиђено, али су остали доцније врло добри пријатељи. Друга његова по свој пралици невенчана жена била је обична жена из народа, као Христина у *Увелом Листку*. Овај човек, који и није био рођен за породични живот, никако није имао законите деце.

Приватан његов живот, редован у неуредности, без великих је догађаја и интереса; оно што је од значаја то је његов јаван рад. Што је више живео, Игњатовић је све више губио гласа, и савременици су га више сматрали као неисправна политичара, рђава Србина и непотпуна човека, мање

„данашње веселе опере“, и у њихова убога уточишта долазе „многе нежне госпође, које фина и врло вкусна јела потребују“.

Тако је слуга Христов у прошлости; али и у садашњости није нимало бољи. У *Патници*, игуман голица младе и једре удовице, и у женском друштву свира у тамбуру, као какав берберски калфа, подцикујући „Три девојке ишле...“ итд., што је узбунило и скандализовало верска осећања Г. Павла Марковића-Адамова, у реферату поднетом Матици Српској. У *Васи Решпекту*, има оваква сцена на даћи: „... Дебели попа председава. Стева седи до њега, једе, па кроз плач приповеда попи своје врлине, но попа покрај свега тога с добрим апетитом једе. Петрове врлине ни најмање не сметају му, а то је све наука, обичај; мирис лешине, иначе већ окађене, није му несносан као год касапину крв, који сваки дан коље“. У расправи *Књижевност и политика* (у *Нашем Добу*, за 1885) није више реч о песничким фикцијама, но о правој стварности: „Не упирите очи на црквене великодостојнике, који би хтели не могу, који би могли неће. До душе преча је кошуља него хаљина, преча је родбина обитељска него народ. Наши великодостојници брину се за се и своју породицу, то је најпрече“. — Тако је говорио овај теоретичар прекосавског клерикализама и бранилац прерогатива свештенства и угледа Цркве! Настаје само питање, када је Игњатовић говорио своје уверење, или у политичким расправама, или у сликама из живота?

[1] *Даница*, 1861, бр. 2, стр. 32.

као старога и заслужног књижевника. Милетићева странка, свемоћна у српском друштву и књижевности, устаје против њега. Он је нападан и жигосан као рђав Србин, и постаје потцењиван и као писац. Сам прича (Јовану Игњатовићу): „Не дају му да живи. Пише ли чланке: што се тај трпа у политику. Пише ли романе: и то су ми романи које за неколико дана као из рукава сручи.“ *Увео листак* требао од Матице Српске да добије расписану награду од 300 форината: када су чули да је он писац, смањили му на 100. Одбијање *Патнице* код Матице Српске, где се навикао односити победе, било је јасан знак тог општег нерасположења према њему. Њега је тај неуспех јако заболео, и отпочео је читав рат у *Бршљану* и *Нашем Добу* против Матичиних критичара и свију тамошњих књижевних кругова. Колико је био посрнуо у угледу најбоље се видело приликом прославе педесетогодишњице његовог књижевног рада, у марту 1888. Тада се навршило пуних педесет година како се појавио први његов књижевни рад, песма Сими Милутиновићу у *Сербском Народном Листу*. Његови ретки политички пријатељи из *Нашега Доба* узели су иницијативу те прославе. Мало је било српских листова који су узели удела у тој свечаности. *Наше Доба*, у своме 20. броју, поздравило га је једним великим и претераним чланком; у 23 броју, неки М., из „Сретца“, рђав и сталан песник истога листа, написао је слабу песму *Венац ветерану и књижевнику српском Јаши Игњатовићу о педесетогодишњици књижевна му рада*; у 26 броју, опет песма са потписом К. Жалосна ствар: Игњатовић је био толико компромитован да његови поштоваоци нису смели јавно и отворено да кажу своје поштовање! Београдско *Видело* поздравило је у Игњатовићу главног сарадника једног аустрофилског листа и човека који је у јавности бранио непопуларну политику напредне странке, „нашег првог романсјера“, који заузима „неоспорно стално и начелно место у скромном реду српских белетриста у историји српске књижевности.“ И док су српски, и политички и књижевни листови ћутали, *Застава* и *Браник*, као *Јавор* и *Стражилово*, дотле су мађарски листови били неисцрпни у похвалама. Али што је најгоре, није се ту хвалио српски књижевник но мађарски патриот. *Пестер Лојд* славио је у њему негдашњег оданог члана „одлукашке странке“; *Nemzet* га је величао што је знао „спојити Српство

са домољубљем", а пештанска *la Revue de l'Orient* истицала је „умереност његових мисли", обасипала га цвећем као „мирна и одмерена човека" који није делио „заблуде својих савременика". Том приликом стигла су му и два одликовања. Српска Академија изабрала га је за свог почасног члана, а краљ Милан га је одликовао орденом Светога Саве. То је била једна од највећих радости у последњим данима његова живота, и требало је видети са колико се поноса он потписивао, и под најбезначајнијим чланком: „члан Кр. Срп. Академије наука и командир ордена Св. Саве."

У последње време друговао је једино са Ђорђем Рајковићем, побратимом, с којим је издавао „Бршљан". Обојица су се одселили у Каменичку улицу, далеко од осталих српских становника Новога Сада, пресекав све везе са својим савременицима. Последње две године живота боловао је од јехтике, и од ње је и умро у Новом Саду, 23 јула 1888 године, између шест и седам часова у вече, у шездесет петој години живота. Смрт је ускорио један пад на поледици те зиме, којом приликом је угануо руку. Последњи час је дочекао на ногама, примајући походе и читајући листове, без и једнога уздаха, надајући се непрестано, верујући да је изнуреност дошла само од избачене крви. „Но кад осети већу слабост, и сам посумња о свом животу, те заиште сам да му дођу сведоци, да сам искаже своју последњу вољу ... Доиста се сад могла показати дивна снага његова духа, који је поред таке слабости тела му још кадра била владати. Руке његове, некад атлетски снажне, биле су се осушиле, и као штап стањиле, па је он ипак до краја века држао перо и сведоџбени исказ потписао; на лицу му се могло запазити да је сад спокојан био, што је добродушно дело учинио." Умро је у Каменичкој улици, бр. 37 (старе бр. 130) негован до смрти од жене, која је била главна јунакиња његова романа „Патнице"[1]. Тако прича један сведок последњих дана његових[2]. Сарањен је 25 јуна по подне, у новосадском светоуспенском гробљу. На гробу му је држао реч, у име Матице Српске, његов стари лични и политички пријетељ Dr. Стеван Павловић, уредник *Нашега Доба*[3].

---

[1] Др. Илија Огњановић: „Где је умро који од наших знаменитих покојника". *„Јавор"*, 1892, стр. 456.

[2] *Наше Доба*, 1889, бр. 58.

[3] Тај говор је штампан и *Нашем Добу*, бр. 49.

И после смрти његов ружан живот сметао је његовом књижевном имену. Одмах по погребу, *Наше Доба* донело је позив „пријатеља и поштовача Јакова Игњатовића“ да се прикупе добровољни прилози и подигне споменик. На тај су позив одговорили само неколико Срба чиновника у мађарским министарствима, три-четири калуђера, и са тиме је упис закључен! Мађарски листови су га опет хвалили, из разлога који немају никакве везе са књижевношћу. Српски листови су или ћутали, или узгред забележили глас о његовој смрти[1]. Земунско *Ново Време*, шта више, није га штедело ни после смрти, називајући га проданим пером, тврдећи да је примао 200 форината месечно из мађарског диспозиционог фонда, да га је за чланке о автономији, или боље рећи против автономије, плаћао патријарх Герман Анђелић. Другојаче би се српски народ одазвао гласу о смрти старог књижевника, тврдио је земунски лист, да је Јаков Игњатовић „остао онај стари брудер Јаша из некадашњега доба“. Још најречитија је дискретна песма Змајева, којом је он опевао смрт старога друга из младости. У *Стражилову*, број 18, изишла је његова *Тужбалица над покојним Јашом И. . . .*“, епилог целог живота, и која овако гласи:

Збогом Јашо, друже стари,
Књижевниче даровити!
Имаш дела, којим ће се
Срби дуго поносити.

Збогом, Јашо, друже стари!
Не да ми се више рећи,
Има суза које могу
И кроз црну земљу пећи.

---

[1] Скупљеним прилозима, а трудом Др. Стевана Павловића подигнут му је надгробни споменик, на коме стоји:

„Крв за род“.

„Јаков Игњатовић,
српски књижевник-романтичар.

* у Св. Андрији 1824, на Андрију Првозваног † у Новом Саду 1889, у очи Ивањ-дне.

Овај смеран споменик подигоше врлом покојнику пријатељи његови и умотворина му, у очи Ивања дне 1892.“

Таке сузе гутам данас,
А гута их Српство цело,
Ај, тужан је ово погреб,
Жалосно је то опело[1].

ГЛАВА III.

Његова морална физиономија.

Каквог је себе замишљао: Милан у „Појети и адвокату“, Верковић у „Увелом Листку“, Бранко у „Милану Наранџићу“. — Какав је у ствари био. Морална непотпуност.

Јаков Игњатовић није спадао у свакодневне људе. То није био обичан и уредан грађанин, човек који се од осталих одликује само тиме што поред платна списка и меница потписује још и књижевна дела. Он је хтео да се разликује од осталих, и у ствари био другачи но остали људи. Његова морална физиономија је сасвим особена, и није без извесне занимљивости.

Он је о себи имао врло високо мишљење, и неколико пута у свом делу покушао је да нацрта себе, бар онаква каква је себе држао. Прва његова слика је у *Појети и адвокату*. Приповетка се дешава у Сент-Андреји, и извесне појединости у њој — писар и слуга младога адвоката — исте су које Игњатовић помиње у успоменама из свога живота. Млади адвокат, Милан, на кога се толике лепе наде полажу, коме се најсјајнија будућност проriче, неће да живи истим, себичним, скоро животињским животом својих старијих колега, разних Мачковића, Кобаца и Чапариза. „Милан је појета. Он лети по ваздуху“, занет, племенит, непоправљив идеалист. Он неће да живи у „оковима“, да води дивљачку борбу за опстанак, да гази и дави око себе. Он тежи плаветнилу идеала, у висине где хармонија влада, у пределе где се душе чисте и правда царује. То је душа бела као крин, невина као голуб, једна од оних анђеоских личности Ламартинових, палих богова у

---

[1] Топлији је био опроштај једног безначајног песника А. Поповића Зуба. В. његове *Успомене*, II, стр. 14. „Јаши Игњатовићу на надгробну плочу“:

Пример си дао, да тко мисли има,
Тај их одкрива у својим делима.
Из туђег врта ниси цвеће брао;
Ти си све Србству из рођеног дао.
Ниси се хваст'о, да с' родољуб био;
Јер уверење ниси своје крио.

људске низине, који се у својим светлим тренуцима сећају свога давног божанског порекла.

Друга његова слика, то је Верковић у *Увелом Листку,* можда најчистијој, ако не и једино чистој приповетци Јакова Игњатовића. Ко да не позна писца у томе четрдесетогодишњем Верковићу, висока чела са дубоким борама, меланхоличних очију и жалосна погледа, са хумором који је у ствари *Galgenhumor?* Чим је дошао на свет, остао је без родитеља. „Њега није материнска рука к срцу притисла, никад из очиних уста није чуо мудре речи, која би га световала. Много пута би рекао, да сам себи долази тако, канда је из облака пао. Ужасни удес. Ту је већ у детињству урезана жалост, под туђом руком провео је детињство тешко, а још теже младићске године, кад је почео даље размишљати, мислити“. Он је човек из доба када се веровало у идеале. „Верковићева младост пада у оно доба, када свет још није огрезао у материјализму. Још се младеж одржавала класичном храном у школама, у јавним органима. Овај класични ваздух био је Верковићу нужан за циркулацију крви, за испуњење срца његовог, те празнине његове. Било је оно доба, када се мање питало ко шта има, него ко је какав? На извору Плутархових јунака, где се ти духови напајаху, тражио је Верковић напитак за човечанство, род и отаџбину . . .“ Ала за мало бејаше, могао је Верковић запевати. Настаде ужасна борба. Магла покри земљу. Ту је апсолутно он. Чак је ту и слика са смрћу ванбрачног детета, које је имао са својом љубазницом. Из земље, крвљу орошене, не изниче цвет слободе народне. Материјализам све поплави, правда, стид и поштење одлете на Олимп. Сад тек настаде борба за опстанак, који боље гњави, тај је бољи, вреднији. Верковић тражи да испуни празнину срца, тражи верне другове, који исто то траже, што и он. Нађе једно за другим тројицу, но сви један за другим одлетише у вечност. Верковић баци се у борбу светску, ал’ одлете сам, и увери се, да људи не чине време, него да време чини људе Остаде са својим плановима као патак на леду; постаде особењак“. Живот његов био је буран, он је много видео, много искусио, много претрпео. Понос му је био оклоп у борбама живота; начело му је било: „преломити се, ал’ не савити се“. Ђак Русоа и Шилера, идеалист у сред најгрубљег материјализма, он је био као

јагње међу курјацима, са његовом љубављу према људима који хоће да се газе. Он је „суграђанин оних што ће доћи“, како вели Шилер о Маркизу Пози у *Дон-Карлосу*.

Бранко Орлић, у *Милану Наранџићу* трећа је слика Јакова Игњатовића. Као и он, Бранко је у првој младости патио од строгог тутора, који је био у Пешти, „у већем неком званију и у великој чести“, и који му је давао шпартанско васпитање. Као и он, Бранко одлази у војску, полаже испите за друге, бива несрећан у љубави, путује у далеке земље, да га „туђе сунце пали“, и тако даље. И каква је идеална природа тај Бранко! „Међу нижима био је снисходителан, попушћао им је више нег обично; међу већима од себе показивао је, канда неће ништа од свог човечанског права да попусти. Зато су га једни држали за попустљивог, који се са сваким, себи неравним дружи; други опет — за бесног, високоученог. Који су га познавали, ти су сви били на два логора раздељени: једни су га јако мрзели, други би га на рукама носили. Није било који би га као мимогред споменули. Млоги су га мрзели, а управо нису знали казати зашто. Млоги, којима је он на руку ишао и потпомогао ји, оговарали су га да је предобар, за себе рђав итд. Шта више нашло се и такови, које је он један пут из блата вадио, па су се на њега блатом бацали. У хатар веће ствари и истине или у помоћ угњетене невиности, увек је био готов и живот и имање жертвовати“. Његове душевне потребе су велике, његова осећања јака, његови идеали широки, и он се осећа као голуб у јату врана, по сред овог ситног, себичног, вулгарног света. Као какав модеран јунак Максима Горког, он добацује фантомима од људи, ситним душама које се савијају под теретом свакодневних интереса и простачких прохтева: „Ја плесњив живот нећу да водим... Јести, пити, спавати могу свуд, не само код вас; мени друго што треба. Ја сам човек, ја сам за човечанство. Хоћу да сам сретан као човек, хоћу да је са мном човечанство сретно. Ја сам против тога, који је против ова два. Као човек хоћу да сам задовољан, да љубим, да сам љубљен, да уживам, да имам порода, да дам другом уживати. Ако све ово имам, и то ми није доста, ако мој брат, мој ближњи, мој род и човечанство поред мене цвили“. И једнога дана када није могао да живи међу људима које нагриза себичност и злоба, његова рањена лепа душа

прнула је далеко из тога кала. „Завист, злоба, себичност једе вас! Зато збогом, можда навек, идем далеко, далеко! Ласте и ждралови биһеду ми сапутници; њи ћете опет видети, али менене“.

Тако је он себе замишљао, тако је веровао да је у Милану, Верковићу и Бранку цртао себе, да је био живо оличење идеала, и да му је цео живот био најлепша песма врлини. У ствари, тај идеалист био је сасвим од обичне иловаче, и редак је човек који је имао толико врло земаљских страсти колико овај етерични и небески поклоник идеализма. Васпитан без родитељске неге и надзора, међу туторима који су се међусобно гложили, код ујне која му је улевала мржњу на рођену матер, он је још од ране младости показивао слабо развијено морално осећање Сам прича, у својим *Мемоарима,* како је као дете, по савету неке тетке, безуспешно покушавао да подмити једног старог професора, да би прошао на испиту. Доцније, када је, за једну пијанку, полагао испите за друге, њега ништа не буни што на тај начин даје диплому неспособнима, што вара државу, и, што је најгоре, сироте парничаре који ће тражити помоћи од једнога од таквих дипломованих незналица што своју адвокатску кариеру почињу преваром.

1848, када је цео српски народ крв пролевао да му се обезбеде људска и грађанска права, он прилази на страну непријатеља свога рођенога народа, и док српска села у пламену горе, он се спокојно шета по улицама београдским, правећи интересантна познанства. Многи и многи родољубиви српски књижевник из онога доба, Бранко Радичевић — који је у Гајевој Danici певао *Јуриш, Србе,* „на Мађаре, на злотворе!“ — и Богобој Атанацковић, међу осталима, у тим тешким данима, нису чинили своју дужност, склањали се на страну и били само посматрачи народне агоније. Али Игњатовић је радио много горе: не само да је скрштених руку гледао ту страшну борбу, но је дигао руку на свој рођени народ. До 1867 године, чак до почетка седамдесетих година, његово мађаронство се још и даје правдати. Али после помирења Мађара са Аустријом, после прекршених обећања која су Мађари давали својим савезницима Србима, после свег тога вероломства, после закона противу народности, после насилничке делатности мађарских културних друштава, натурања мађарскога језика по српским школама, после велике

парнице Светозара Милетића и његових гоњења и страдања, после подношења почасне сабље Керим-Паши, одушевљених *чок-јаша* када су турске софте долазиле у Пешту, и оних узвика „на вешала с вама!“ добациваних српским народним посланицима у парламенту, патриот, шовинист Игњатовић остаје мађарон и владин човек! И доцније, када се та борба водила мирним путем, у законитим формама, он је непрестано остајао на страни јачих, на страни власти, противу народа из кога је изникао и чији је књижевник био.

Нико му не сме замерити што је мислио другаче но остали српски свет, имао свога уверења, и није ишао за гомилом. Једна је ствар изнад свега, и то је суверенство слободне мисли човекове, и већина значи врло често већива глупости, незнања и кратковидости. Интелектуални индивидуализам представља достојанство човечје мисли, и врло често имају права баш они усамљени и поносити људи који мисле мимо цео остали свет. Али оно што је било срамно у целом његовом држању у српско-мађарском спору, то је што је његово уверење црпло своју снагу из тајних фондова мађарских, из оних из којих се плаћају прљаве услуге од којих поштени људи црвене. И Гете није учествовао у немачком националном покрету противу Наполеона, патриотско осећање било је њему сасвим туђе, али то је било за то, што је он посматрао те борбе са високе, олимпијске тачке генија, који не зна за отаџбине и за тренутке, и из њега је говорио цео интелектуални и космополитски Осамнаести Век, оно опште-човечанско осећање, заједничко свима великим духовима онога доба. Код Јакова Игњатовића то није било дубоко и некористољубиво уверење, уверење које је увек за поштовање, па ма какво било, само ако су побуде чисте. Редак је био наш писац који је имао лепше и више мишљење о српском народу но Јаков Игњатовић. Нико није ишао даље у претераном национализму, нико није више веровао у његове велике врлине, у способност самоопредељења и самоуправљања међу осталима, у могућност његовог недогледног напретка и развијања. Он је за себе држао да врши исту улогу и да је од истога значаја у Деветнаестом Веку као што је био Доситије Обрадовић у Осамнаестом Веку. Али овај адвокат без клијентеле, овај човек од инстинкта и великих апетита, био је дирнут и другим разлогом, и за

јудиних 200 форината месечно он је у практичноме раду одрицао и спречавао све што је у својим књигама писао: човек је непрестано побијао писца. Узалуд је он покушавао да томе своме основно неморалном поступку да неко историјско и више оправдање, као неки дубок политички „практибилитет" и далековиди „опортунитет", он се у томе на просто понашао као онај његов вашарски и пустарски витез Мија у *Најскупљој Кози*, који се није много устезао на који начин да дође до новаца.

Он је волео новац и уживања. Он сам прича како се ценкао са српском владом око хонорара за пут у Млетке. У свима његовим препиркама, када је полагао јаван рачун у јавности, у његовим интимним исповестима, помиње се као *leit-motiv*: како је он „сиротанског народа сироти књижевник", како је мало плаћен за своја књижевна дела. „Уредник обичног листа српског има више на годину, нег што сам ја добио за писање свога века. Није вредно ни казати колико. Постидео бих се. Кад би се по годинама радње мериле, на једну годину би пало толико, колико има на месец школски послужитељ. И док сам то писао живео сам о свом черегу, а радо лепо живим . . ." Нема спора, положај наших књижевника није такав да ове речи изгледају претеране, али најзад постају досадна сва ова непрестана запевања за парама, нарочито из уста једног тако непомирљивог идеалиста као што је Јаков Игњатовић. Није му плаћено! Али ко је од наших писаца видео велику материјалну корист од свога рада? Да је Вук имао да живи само од књижевнога рада, ко зна у коме би бечком азилу очи заклопио. Колико је Његош добио за *Горски Вијенац*, колико Бранко Радичевић за своје песме? Игњатовић је можда имао разлога да буде љут на читалачку публику, која га није обилато наградила за његов обилан рад, али непрестана пребацивања, стално потрзање тога питања о новцу, не показују ни мало некористољубиву душу, какву је он веровао да има. Када тако кука за парама, тек онда се види колико је био од „царства земаљскога" овај човек који је хтео да изгледа чисто прозрачан од силног идеализма.

Не, Игњатовић никако није био од „царства небескога", како је хтео да мисли. Алфред де Вињи, највећи идеалист међу свима песницима, онај који је „спавао са идејама",

писац оне етеричне и небесне *Елое*, није хтео ни да једе ни да пије пред другим људима, толико је хтео да изгледа херувимски.

Главна одлика Игњатовића то је била неуредност, и то му се опажа и у књигама које је писао и у животу који је водио. „Тај се никада није могао скрасити, вели један његов стари пријатељ. Био је гурбет од главе до пете". Добар део живота провео је у лутањима; по неколико месеца напуштао је кућу, остављао жену, и онда се опет враћао. Доцније, ишло је све горе. Запуштен, прљав, долази код једнога пријатеља и, добро расположен и са својим осетним мађарским акцентом, вели му: „Милорд, имаш ли кошуљу?", узима чисту, оставља своју стару и исцепану, и опет га нестаје. На улици срете каквога пријатеља: „Брудер, имаш један форинт?", па онда у крчму. Игњатовић је био редован гост „код Камиле" и изнад свега волео је добро да поједе и да попије, нарочито да попије, много више но што је допуштено. „Бирцуз такођер има своје романтике, пише он у *Чудном Свету;* кад немачки списатељи приписују ствари свакој своју поезију, као камењу, дрвету, шта више келци, спанаћу, онда и бирцуз има своје појезије те какве појезије! и ту је школа, да се добро и зло научити може; па онда каква је разбибрига бирцуз!" То је толико далеко ишло, да је и свога пса био научио да се опија! У *Јавору* за 1875 писао је „хумористичне рапсодије." *Јело, пиће, пијанство,* разматрања једног човека који мамуран, подригујући, мисли о ноћашњој теревенци и спрема се за нова јунаштва за пуним столом, или испод стола. Попашан на добар залогај, вазда жедан, чулан до крајности, великих телесних апетита, пун крви, апоплектичнога врата безобзиран и лаком на уживања, он је одиста подсећао на једнога „*веселог вепра*", као што је Шанфлери говорио за Балзака. Поред тога, лењ, запуштен, неуредан, рђав муж, он је био тип кафанскога литератора, кога су уредници листова морали држати под кључем, и без пића, да им напише приповетку за лист.

У овој књизи биће говора како је лабав, како јадан био морал овог „идеалиста", како је он мирно и ладно износио најодвратније теорије, и како је без зазора, најравнодушније причао најпрљавије ствари. Али има једна ствар која додирује и његово дело и засеца у његов приватан живот. Горе је

било речи о чистом, пречистом Бранку у *Милану Наранџићу*. Само тај идеални младић, чија душа без престанка лебди у плавим висинама идеала, не устеже се да постане оно што се зове *Alphonse*, према једној комедији Александра Диме сина, то јест да га за љубавне услуге плаћа једна госпа у годинама. Не треба губити из вида да писац себе црта у своме јунаку, и да је епизода са „Милостивом“ аутентична, и да су је забележили његови биографи. „Милостива“ ставља на пробу свога деликатног младог пријатеља. Она по њему шаље педесет форината „хаузмајстору“, на име капаре за нови стан. И на њено превелико чудо и дивљење, Бранко показује пуно душевне крепости: „плати и донесе квиту“! „Сад видим, рече она, као из шале [!] да сте добар младић, јер сте могли то и задржати, па не доћи“. И као што то обично бива у романима, добродетељ је примила своју заслужену награду. Ваља прочитати са каквом добродушношћу и безазленошћу прича се та ствар: „Бранко сваки дан је ишао тамо. Био је већ онде као код куће. Она је била зјело богата. Казала му је, ако ће је слушати неће му ништа фалити; живеће као гроф. И доиста покаже на једаред хиљаду форината . . . Сваки дан је ишао тамо на ручак и вечеру . . .“ Једнога дана, када му се стара досадила, пошто је извукао од ње сваке користи, и када се хтео да ожени младом девојком, преда, или боље рећи подведе он „Милостиву“ своме другу Милану Наранџићу, који је лакомо и жудно чекао да на њега дође ред! Ово је једна од многих сличних епизода из живота Игњатовићева, којима овде није место, али које бацају пуну светлост на његов особити морал.

И у животу и у делу његову јасно се опажа да је његово морално осећање било врло слабо, да није јасно осећао шта је добро а шта рђаво, шта допуштено а што недопуштено, да је патио од неке врсте моралног слепила. Игњатовић није био неморалан, но просто безморалан. Он је чинио и писао врло ружне ствари, са безазленим уверењем да то није ништа што се коси са најосновнијим појмовима моралним, тврдо верујући да непрестано служи „род и човечанство“. Он више чини утисак морално непотпуна и неразвијена човека но свесно рђава човека. Но можда баш због те његове моралне закржљавелости, што је толико личио на људе које је описивао, што је имао страсти, пороке и апетита својих јунака, што

је живео њиховим и унутрашњим и спољашњим животом, он је са толико разумевања и изразитости умео да оцрта оно нагризло и натруло српско друштво у Јужној Угарској, које је почело заударати на лешину. Читајући Игњатовића, човек се и нехотице сећа савета Шилеровог: „Хоћеш ли да познаш себе, погледај шта раде други; јеси ли рад да разумеш друге, загледај у своје рођено срце“. Он није имао ни природу ни темпераменат, да црта ружичасте, голубје, чисте идеалистичне романе за четрдесетогодишње девице. Из истих разлога и Балзак је могао у својој великој *Људској Комедији* да оцрта ону грозничаву, опору и свирепу борбу за новац, оне барске страсти које море људе у нашем меркантилном добу, где је новац живац свега, јер су га те исте страсти разапињале, јер је и сам проводио бесане ноћи у довијањима како да одржи живот и да се обогати. Јаков Игњатовић није имао потребе да много посматра око себе па да нађе грађе за цртање тога разривеног, оболелог друштва са великим апетитима, лабавим моралом и одсуством сваких обзира у борби; он је сам био микрокозам свега тога, резултанта моралних беда савременика, одсев целога тога друштва у распаду. Да је био морално развијен и потпун, он би писао оно исто што и његови савременици: патриотске приповетке и јуначке драме, где Срби изгледају бељи од кринова, чистији од злата, храбрији од лавова, анђели чистоте и крепости који су залутали на ову грешну земљу.

ГЛАВА IV.

Први књижевни покушаји.

Песма Сими Милутиновићу. — Ђачки радови. — Пут у Ковин. — Превод „Искрица“ Николе Томазеа. — Епизода о Душану.

Први књижевни покушаји његови падају у 1838 годину, у доба када је цела српска младеж, без изузетка, певала, и када су Сима Милутиновић Сарајлија и Лукијан Мушицки, скоро покојник, делили владу над српским духовима. Није било млађега Србина који није наштампао коју песму у *Сербском Народном Листу* или *Магазину за художество*;

глас се стицао са неколико печатаних ода, и піснички рад био је препорука за службу.

Као и толики други наши писци, Јаков Игњатовић почео је писањем стихова. Сам је забележио како се још као дете знојио да о Светом Јовану напише „метрумом алкаическим", који је тада био у моди, оду своме стрицу Јовану Игњатовићу, сенатору будимском, и како је за то добио дукат у злату. „Од детињста, прича он у својим *Мемоарима,* осећао сам неку побуду, да не речем нагон за писмен рад, и то поjетички, у стиховима. Покушавао сам оде, и песме са каденцијама; није полазило за руком, — слаба рутина у језику. У мајдану народних песама наилазио сам на лакши пут, и ту ми је нешто лакше ишло за руком, јер ме је народно јунаштво одушевљавало; за лирске, еротске, заљубљене песме нисам марио, и када сам где на такве наишао, још са свим непрочитане бацао сам их на страну."

Сима Милутиновић упутио је Игњатовића на читање народних песама, и занео му сасвим памет. Када је био у гостима код Симе Игњатовића, Јаша испева једну наивну и претерану оду, у стилу народне поезије, подражавану Симиним песмама, и штампа је у *Сербском Народном Листу,* у числу 11, од 8. марта 1838. Песма та гласи:

Іакова Игняатовича

(тринайстолѣтногъ єдногъ Сербчета) Стіхови.

Здрав' ми быо Сімо Сараевче!
Здрав' ми быо познаный Юначе!
Юнак єси, те не само мишцомъ,
Него свачимъ човекъ чимъ мож' быти. —!!
Докле ћешъ се са стіхови бавитъ?
И ны ради борит' за првенство:
Омир с' диви а Виргилъ се клони,
Слушаюћи твоє миле песме.
Па Хораца оћеш одклонити?
И кодъ Срба име му с'малити?
Да пребыва гди ни сенке нема?
Тоє млого те є и сувише;
Већ' одъ тебе, ал' ни чудо ние:
Шта мож' дати и Божество искра
То се знаде, и знало се вазда.
Ал' то теби іоште ние доста,
Већъ ты зовешъ и Іовиша самогъ,

И Глорію Капитолску вилу,
И они ти ништа неодричу. —
Та ты дѣлашъ силама Божества
Што човеку едва е могуће!!
Нег' остави штогодъ и на страну
Нама свима а Србачићима,
Да видимо путе къ Хеликону,
Къ Хеликону а и самой Темпи:
Па да гледе а и сами Бози
Са Олимпа нека покликую
Што беремо руже и босильке,
И све друго по избору цвеће[1].

Као што се види, песма слаба, готово никаква, погрешна и по језику и по ритму, наивна, смешна оном мешавином гимназијског класицизма и мрвица из народних песама, која и сувише одаје њеног четрнаестогодишњег писца. Из тога доба је и други један Игњатовићев рад, који није сачуван. У својем чланку *Три српска списатеља,* говорећи о Миловану Видаковићу, он помиње да је написао једну комедију, у којој је стари романсјер био главни јунак. „Будући су к њему долазили различите врсте људи, стари, млади, велики и мали ђаци, списатељи, путници, то је мени повода дало, да начиним једну комедију, то јест шаљиво драматично делце, у којем су биле представљене све маркиране личности, које су к њему долазиле, и то у форми карикатуре. Сам Видаковић био је ту главна особа, са свима својим учитељским педантеријама, које су нама као смијешне изгледале. Ја сам то читао међу својим парњацима; овима се то допадне, па почну учити на изуст, па онда се начини читав театар; кад смо сами били, престављали смо то дело.“ Ако је то „шаљиво драматичко делце“ било ако не горе, а оно бар онако као *Адам и берберин,* српска књижевност није ни мало изгубила што овај ђачки рад није остао.

У *Сербском Народном Листу* (число 49, 1843, стр. 388—391) изишао је његов путопис *Србскій Ковинъ.* То је прост и сув путни извештај, писан без претенсија, о некадашњем српском месту, које је име сачувало српско, али у коме Срба нема више, чак ни међу онима који се још пре-

[1] Прештампано још: у *Јавору,* бр. 35 за 1878, и *Нашем Добу* бр. 108 за 1887.

зивају Станковићи, Радошевићи, Магдићи и Деспоти. Ту су неколико оскудних и површних географских и историјских података и појединости, опис старе српске цркве, саопштење једне старе мађарске песме о српскоме Ковину. „Сад у Ковинској цркви, у којој су јуначни претци наши једва стати могли, у којој су трогателним гласом Бога хвалили, пуста празност и тишина влада, једва кој од благовјерни православни своји синова из околни места особито од Пештанаца посјешћавана. Она стоји, као бедна мати, која је синове своје преживила.“ Значајно је у овом првом штампаном прозном саставу његовом, да му невезан слог не иде ни мало лакше од везанога. Перо му је непрестано тешко, композиција невешта, изражавање мучно, језик рђав, готово славјаносербски, реченички склоп немачки. Ту има једно овакво место: „Србски Ковин (Rács-Keve) је варошица на чепељском острову (ади) који се ниже Пеште почињући до села Алмаша пружа, и на своме од 7 миља простору 7 села, и описуему варош броји, која све скупа светјејше наше фамилије спаилук сачињавају. Ове од Пеште до 4 миља одстојеће вароши постанак, као и многи други отечествени места, неизвјестан је.“

Из тога доба забележен је још један његов прозни рад, који није објављен, а то је превод *Искрица* Николе Томазеа, које су се 1844 биле појавиле. Игњатовић је био са свим млад, када га један мађарски свештеник позва да преведу дело Томазеа, и он се прими тога посла. „До душе био сам млад за тако велике појмове. Ал што сам заумио, што сам сватио, то ми се ужљебило у срце и у душу. То су била магновења врло поучна. Нов свет се предамном отворио. Из ти „Искрица“ раширио ми се круг у срцу и у мисли. Почео сам разгледати, размишљавати, да Србин није сам, изолират, ма и са Душановим царством, но да још има сродна племена која се пате, и која једне интересе, једну цјел пред собом имају. Од тог магновења тражио сам Томазеа као каквог апостола, светитеља.“ Поп му није био казао зашто му је требао мађарски превод *Искрица*; узгред му је поменуо да је за неког великога господина којега је та књига заинтересовала. Тек доцније је Игњатовић сазнао да је превод био за краљевско намесништво у Будиму, које је било трагало за панславистичком пропагандом.

Поезија му није ишла за руком. Прво, што му је највише сметало, то је што није добро знао српски језик. Затим, и сам је увиђао да у песништву неће далеко отићи. У једном свом књижевном чланку[1] прича како је у младости имао једнога пријатеља који је био направио речник сликова: бај — рај, траг — враг, гој — рој, и на тај начин успевао да напише по педесет стихова на дан. „Кад сам то видео, дошла ми је воља да и сам будем стихотворац, кад је то тако лако, но кад дођох на пробу, а ја начиним на каденције такав изрод, да сам се сам од њега уплашио, и на срећу србске литературе, да неби се више такви изрода рађало, мануо сам се тог посла.“

Од лирске поезије био је дигао руке, али га је епска поезија кушала. Један од најпопуларнијих српских песника онога доба био је Јован Суботић. Његова *Ја сам млада Србкиња* била је као нека национална химна. *Краљ Дечански* имао је 1846 године 1200 претплатника, што је тада био огроман број, скоро као прва свеска *Стихотворенија* Лукијана Мушицкога која су 1837 године имала 1300 „пренумераната“. Успех је био толико велики да се у српским књижевним круговима озбиљно говорило да је Суботић премашио и Омира и Вергилија. Игњатовићу, 1847, дође у руке тај прослављени спев, и не допадне му се: изгледао му је, како сам прича, као загонетка у стиховима; јунаци крути, без живота, несимпатични. И он се реши да напише један еп, где би Душан играо главну улогу, који би се имао звати *Слом Бугарах,* а као предмет била победа Душанова над Бугарима и хегемонија Срба на Балканском Полуострву. Тај еп је у пола био и израдио и хтео је њиме да узме удела у конкурсу Матице Српске, али када је чуо да ће Суботић поднети нов рад за исти конкурс, спопадне га спасоносни страх да не буде одбијен, и не преда га. Када је 1848 био затворен, рукопис му је пропао. „Не кајем се што сам га изгубио. Била је манија за епосом. Доцније дошли су ми други назори. Држао сам и држим, епос сам народ себи прави, и тек треба да се нађе, ко ће цвеће наћи, покупити, и у једно сложити. Ово друго је све „фирлефанц“, што живи од данас на сутра“.

[1] *Поглед на књижество, Србски Летопис,* 1857, књ. 96, стр. 150.

Тај еп, о коме се једва нешто помињало, остао је до сада непознат. Сам писац није га спомињао у списковима својих дела; по једном далеком назначењу, изгледало је да је делимично штампан у листу Теодора Павловића, 1847. У ствари, *Одломак из епоса Душана,* са потписом Јакова Игњатовића, изишао је у 12 числу *Сербског Народног Листа* за 1848. Песник још непрестано стоји под утицајем Симе Милутиновића. У почетку *припева* пева:

Одкад људство оружије знаде,
Бритка сабља у мишици србској
Дост је крвни јада починила,
Не једном је светлост помрачила,
И метула на дно гроба ладна!

И онда низ стихова, у којима се слави ратоборност Срба, њихове ратничке врлине, јуначка мишица од које су задрхтали Рим, Византија, Млеци, у страху и трепету од имена српског.

Звук оружја Србину је рана
Што но пита јуначко му срце;
Та и моја свеколика чувства
Тек оружја осећају силу:
Слух мој пусти већ нечује ништа,
Кром громовског и силног оружја!
Очи моје ништа не видите
Кром бојева страшни и крвави!

Затим, химна Душану, поносу рода српског, силном као ветар са севера, са погледом који сева и искре баца, чела висока и ведра као нада народа српског. И припев се завршује речима:

Сјајне виле борбах певакиње,
Верне друге Србинскога рода,
Попевајте млађаном породу,
Какви беху наши древни претци:
А нек наши јуначни песама
Моје речи одзив дају Србству.

Пошто је тако, као сви велики епски песници, казао шта ће певати у своме спеву, он прелази на сам предмет. Као прва епизода је разговор бугарског цара Сташимира са својом женом, Гркињом Теодором. Она, у страсној ноћи,

буди љубав у телу његовом, а у исти мах мржњу на Душана и његову сестру Неду, прву и отерану жену Страшимирову, пребацује му, да се он, такав јунак, боји Срба. Цар, увређен у своме мушкоме поносу и владарском достојанству, даје јој реч да ће јој брзо показати колико је тешка његова рука, да ће поробити богату земљу српску, и за навек сатрти проклето име српско. Он је готов сам да пође у бој, али му Теодора не да: нека пошље војводе, који ће бити довољни: рђав је сан уснила, и страх је да се цар неће жив из похода вратити. Тиме се свршава овај одломак из *Душанијаде* или *Слома Бугарах,* у исти мах тиме и сав рад Јакова Игњатовића, не само на епу, но и на поезији у опште.

Све су то били огледи, све је то било само тражење стазе. Потреба за стварањем мучила га је и утискивала му перо у шаке, и сва његова прва младост протекла је у том почетничком, невештом и несрећном тражењу правога позива. Све је то била само „детињска поезија,“ како сам он каже, и о њеној вредности ни он сам није имао илузија. Још из рана увидео је да то није његово поље, и, као и Богобој Атанацковић, у исто доба, и у истом смислу, окренуо се другоме послу. Са Буном дошло је доба да Музе ћуте, и да оружје проговори, и поезија речи била је замењена поезијом дела. Јаков Игњатовић ће ућутати пуних пет година, и у ломљави Буне, у далеким путовањима, у вртлогу живота, у проширеном хоризонту, он ће постати развијенији, зрелији и свеснији, и свога талента и потреба књижевности и народа.

ГЛАВА V.

Његови књижевни погледи.

Стање српске књижевности у педесетим годинама. — Повољни услови за српски роман. — Доситијевска традиција: „на ползу народа.“

Прави књижевни рад Јакова Игњатовића почиње 1854, када је узео у своје руке уређивање *Србског Летописа.* На то место нису га биле довеле његове књижевне заслуге, но прост случај што у Пешти није било другог независног и школованог Србина, што су њега знали као човека који је много путовао, прилично читао, знао језике и интересовао

се српском књижевношћу. Он је постао уредник *Летописа,* не по ономе што је дотле био дао, него по ономе што су се надали да је у стању дати.

У његовом уређивању Матичиног органа било је одиста нечега методичног: он је радио са планом и са здравим појимањем књижевних потреба у српском народу. У то доба, али када више није био уредник, 1857, бацио је, у 96 свесци *Летописа,* један трезвен продиран и далековид *Поглед на књижевство.* Он је ту предвидео будућност романа у српској књижевности, замерио епским песмама Бранка Радичевића, можда први обратио пажњу на велике способности младога „Вајунова“, доцније Илариона Руварца. И ево какав је био биланс српске књижевности на крају педесетих година, бар како се њему чинио, ево шта је мислио да се може и да треба радити.

Доба латинских имитација било је прошло, када је у српској књижевности било толико муза и богиња да је човек морао помислити „да се у Кампанији или бар у салустијанским баштама налази.“ Не пева се више: „Пој, Музо! метрумомъ алкаическимъ!“, нестале су песме „сложене у дугачким хексаметрима и скакуцајућим пентаметрима,“ све то „поетично књижевство србско у латинској форми.“ Тај правац био је и штетан и неплодан. Подражавао се Хорације, нарочито, али се заборављало да је он био велики песник за то што је опевао своје доба, осећања својих савременика. „Али ко хоће да остане Хорац, тај мора имати свој Рим и Тибар.“ То је све нестало, али ништа боље није настало. Промењени су само узори, а подражавање се и на даље продужило. Као каква бујица, надошла је немачка поезија, немачка филозофија, немачка критика; нови идоли су постали Гете, Шилер, Лесинг, Виланд, Гелерт. Њихова „сентиментална или филозофишућа поезија“ исто је тако страна српском духу као и латинска: Немци се могу дивити Ленау или Симроку, а Србима ће њихова дела изгледати као „изражај болесног чувства, или да рекнем болестне боље, која здравим људима не приличи.“ Србин хоће „објективну поезију,“ његова љубавна страст је и јаче и другојаче исказана. „Србски јунак, који своју љубу има, тај не јадикује за њом три сата у бледу месечину гледајући, нити гледи кроз кључаоницу како се иста облачи, као немачки ритери.“ А сада је српска

књижевност још пунија стихотвораца којима је главно метар и каденција. Правих песника готово и нема, њихова места су заузели „стихокресатељи."

Књижевна традиција српска почиње од Доситија, просвећена, далековида, који је са висине своје слободне мисли сишао у запуштени и заостали народ. Он је пустио идеју „еманципације србскога духа и језика," он је „замесио квасац будућности". Док су други јурили за туђинским узорима, не слутећи да је у народним умотворинама „семе за будушти развитак србске књижевности," дотле је Вук Караџић пошао тим неугаженим стазама, и на тај начин „собранијем народни песама славу си задобио." Сима Милутиновић Сарајлија, тај „изванредни човек и велики дух," ишао је истим путем. Бранко Радичевић се издигао као метеор: „у њему је дух србски као феникс васкресао." Јован Јовановић и Никола Боројевић су две лепе наде српске поезије.

Али од свих српских сувремених писаца нарочите његове симпатије и поштовање уживао је Јован Стерија Поповић, чији значај изгледа све већи и већи у нашој књижевности. Стерија је његов духовни родитељ, он то сам признаје и истиче у некрологу своме учитељу[1]. Говорећи о њему, он оцртава цео свој будући књижевни програм: „Он се већ није толико борио са пегазима, није се дао од Муза чупати, није тражио друштво мецената, нити је по Хеликону само тражио мирисно цвеће, него је *ослободив се од окова школске литературе, у прошлости и садашњости свог народа тражио места своме духу.* У његовим делима, поред чистог поетичког дела, показао је чисто свађање Србског духа и карактера. *Историја Србска и социјални живот дали су му довољан материјал, без да је морао по Лацијуму предмете одушевљења тражити* . . . Кад нас је већ судба од њега раставила, а оно бар из благодарности прам њега *признајмо његов красни у књижевству правац, и гледајмо да корачајући његовом стазом, с нашим духом, његовог дејствовања на пользу народа продужимо*".

Тога се схватања држао он у целом свом књижевном раду. Он је налазио да књижевност има да се стави на чисто национално земљиште, да у прошлости и садашњости народ-

[1] *Србски Летопис,* 1856, књ. 93.

ној писац искључиво тражи грађу за своја дела, да за њега има само два извора: народна историја и садашњи друштвени живот народни. И за тај задатак роман му је изгледао најподеснији од свију књижевних родова.

Док су доцнији српски критичари, без разумевања и на памет, тврдили да у српском друштву нема грађе за роман, дотле је Игњатовић, пре но што ће делом побити то тврђење, јасно и тачно гледао на ту ствар. „Романа литература тек је у зачетку своме. А велика је штета, што се веће вниманије овој струци не поклања. У овој струци би Србин сасвим као код куће био, а испитатељ нашао би у њој моралну своју накнаду. Србска прошлост пуна је веђи и мањи катастрофа, па ето доста материјала за историчне романе. Србин је од природе доста марљив, доста подсмешљив у социјалном животу на најмању ствар или ситуацију приметителан, пун је вица, па ето и списатеља и публикума сходнога за хумористичне романе. У овој последњој струци држим, да би Србљи за кратко време и друге своје суседе превазишли.

„Досад је Видаковић једини као списатељ романа. Он је у оном добу живио, кад је србска књижевност у оковима латинске и немачке књижевности чамила, па зато носе Видаковићеви романи на себи неке черте сентименталне, претеране немачке нежности, која србском карактеру не приличи; но при свем том, само зато што је узео за предмет романа какав србски акт, и уплео је нешто по србске ситуације, па већ народ како га је радо читао, а чрез то се родило у народу веће к читању побуђење, и тако је Видаковић и поред слабији себи за род заслугу учинио. Утицај Видаковићев тридесетих година био је толики да је збиља било људи који су физички и душевно подражавали јунацима из његових романа.

„У историчном роману писатељ приповеда свом роду на поетичан начин његову историју; овај то радије чита но критичким пером написану историју, па у својој красној прошлости ужива, и дух му не само не клоне, него му се још већма уздиже.

„У социјалном роману поред здравог хумора, са добрим моралним мотивумом на саображење разне класе дејствовати се може.

„Но и у овој струци треба се чувати од туђег духа, мишљења и изражаја.

„Ова струка, мислим, има велику будућност“[1].

Роман је у опште, у његовим очима, имао да врши дидактичну улогу, да буде на „ползу народа“. Као готово сви наши старији књижевници, који су ишли за стопама Доситијевим, и Игњатовић је држао да књижевност није сама себи циљ, да се она не састоји у лепо поређаним и сроченим речима, но да има велики и широк значај, да у једном заосталом и непросвећеном народу као што је српски, има да буде моћно средство напретка. Старији писци наши у томе погледу много су више стајали од данашњих: они су више поштовали свој занат, и књижевност су схватали као један племенит позив. Игњатовић је пошао од доситијевскога схватања: „који своме роду ма у чему добра чини, тај је велики човек“. „Народ, вели он, треба да има своју душевну пићу у књигама, и то таквим књигама, које су печат његовог осећаја, његове страсти, што ће рећи да му књига протумачи што му је за душу и за тело, добро да се укорени, а зло искорени[2].“ Књижевник је путовођа целога народа, пастир душа, нека врста духовнога оца, „буктиња“ како је говорио Виктор Иго. „У народу опет рађају се људи који имају нагон да испитају народне потребе сваке врсте, да траже лијека и да саопштавају народу свако добро. Ти су људи списатељи“[3]. У томе своме утилитарном схватању књижевности, он је тражио не само да она оплемењава и развија народ, но чак да га учи и читати! „Српска књижевност је још млада; још се много има писати за опште образовање. Ја мислим да је нужно пре свега приволети народ да чита и књигом се бави, и држим да томе највише доприносе приповетке које народни дух и живот износе на видело, онако како су се појављивали и како се појављују[4].“

И Игњатовић, који је у својој првој младости видео фантастичнога Симу Милутиновића где у наступима ствара своја дела, и старога Милована Видаковића, где, гладан и полу-смрзнут, ради на просвећивању народа, целога је свога века имао то уверење да више но ико ради „у ползу народа“.

---

[1] *Србски Летопис,* 1857, књ. 96., стр. 164—165.

[2] *Књижевност и политика,* расправа у подлистку *Нашега Доба* за 1885.

[3] *Српско списатељство, Даница* за 1860.

[4] *Дјела,* књ. II, „Ради објасњења“.

Нема спора да су његове прве историјске приповетке, као *Крв за род, Манзор и Џемила,* чланак *Србин и његова поезија* имали јака утицаја на буђење националне свести у Срба, и да је он био један од људи који су надахнули „Уједињену Омладину“ из шездесетих година. *Али* што се тиче његових друштвених и „хумористичких“ романа, где се фотографски верно и непрерађено цртао свакодневни вулгарни живот, где се успех славио и новцу клањало, где се борба између добра и зла цртала са немарношћу природе према свему што је људско, озбиљно је питање да ли су ти романи збиља вршили тај морализаторски утицај који им је сам Игњатовић безазлено придавао. Но ипак, има нечега дирљивога у *упорноме* раду овога иначе врло несавршенога човека, који, са једним оком, борећи се као ђаво са новчаним неприликама, откидајући често од својих уста да изда какво дело, у вечитом рату са издавачима, стално верује да врши неку вишу мисију, ниже велики број дела, много више и усрдније но толики други који су били у заветрини и имали благословену доколицу коју пева латински песник. Јакову Игњатовићу се може све одрећи, и лично поштење и књижевни таленат, само једна ствар не: да је у дну душе имао добрих намера, и да је свој позив узимао озбиљно, чак мало и свечано, као и сви старији наши списатељи.

ГЛАВА VI.

Историјски роман и приповетка.

Српски шовинизам. — Мађарско „домољубље“. — „Ђурађ Бранковић“. — „Краљевска снаха“. — „Дели-Бакић“.

Ако се остави на страну нешто политичког и публицистичког рада, Јаков Игњатовић је сав свој век провео радећи на роману и приповетци. Или зато што је бранио ствари које се не могу бранити, или што је имао да измири своје српско национално осећање са мађарским „домољубљем“, тек сав тај његов рад на политичком пољу нити је занимљив, нити је убедљив, нити у опште ишта каже. Игњатовић не би ни за пару више вредио од Јоте Грујића, Симе Пајића и Стевана Јовића, да је после смрти оставио само те

наручене списе, непријатне својом лексиконском ученошћу и адвокатским увијањима, са неким особитим латинско-францусским речником, који је свем том галиматијасу требао да даде облик учености[1].

Роман и приповетка било је његово поље, и само ту о њему се даје озбиљно говорити. „Где год у мене ударите славину, говорио је он пријатељима, показајући руком на делове свога тела, ту ту ... свуд ће потећи роман". И он је написао историјских и друштвених романа одиста више но и један наш писац.

У почетку његова књижевна рада преовлађивао је историјски рад: *Ђурђа Бранковића* штампао је 1859, *Манзора и Џемилу 1860, Крв за род 1862*, ма да је још тада почео радити на друштвеном роману и приповетци; *Љуба Чекмеџић* је из 1860, *Милан Наранџић* из 1860 и 1862. Историјске романе он је писао са једним врло одређеним смером: да буди националну свест у Срба, и да историја одиста буде учитељица живота. Његова одредба историјскога романа врло је јасна: „У историчном роману писатељ приповеда свом роду на поетичан начин његову историју", да овај „у својој красној прошлости ужива, и дух му не само не клоне, него му се јошт већма уздиже".

Игњатовић је имао врло, врло високо мишљење о српском народу и његовим способностима. Колико је далеко ишао у томе правцу најлепше се даје видети из његовог популарног чланка *Србин и његова поезија*[2], тако карактеристичног по оно доба, који садржи у главноме све оно исто што ће се пуних десет година говорити по омладинским скупштинама и у свима

---

[1] Каквих невероватних речи нема у његовом политичком речнику! И фалација, интерцидентан, инволирати, супсумтиван, еманација, апликација, виндиковати, пријоритет, предецесор, таксативан, акцидентилан, перхоресцирати, стагнантан, игнорација, контраполаризација, рабулистика, ноншалантан, малконтентан, импедитеран, одиозан, мериторан, итд. Једно место гласи овако: „У том *фамозном конгресу* већ се опажала нека *дифеденција* од части *клира* прам *хијерахији*, а *гравитација* прам *реформама;* но у *конкретним* предметима у обим цркве положеном, *дисиденство* већ и једног члана *клира* прам *хијерахији* овај *ауторитет* и углед подрива". Мало даље: „Наслов тај тек је *истеорисан,* нит се могао *апликативно дефинирати,* без *позитивности* законите, и *прегнантости у форми*".

[2] *Даница,* 1860. *Дјела,* I, 1874.

патриотским здравицама. Ђорђе Рајковић, дајући савета српским девојкама шта да читају вели: „Јакова Игњатовића чланке: „Србин и његова поезија“ нека по често преврћу[1].“ Он предсказуе доба када ће српски писци и науку, и етику, и естетику, тражити у народним песмама, када ће једна песма народна моћи расплакати и младо и старо на „беседи“. Никада се за сликање Србина није потрошило толико ружичасте и златне боје као том приликом, никада тако идеална слика није изишла из пера једнога нашег писца. Игњатовић располаже историјским знањем и критичношћу Милоша Милојевића и Г. Стевана Радосављевића-Бдина, и у Србину види смесу и аварске, и персијске, и сареценске, и грчке, и турске крви. Србин, када још није „окужен слабијом страном европске цивилизације, отресит је, бистар, даровит, чврст, јунак, ако му буде варнице одважности, љутине, проницљивости, каткада и лукавста“. То је велики народ. „Душевну огромност“ српског народа најбоље изражавају гусле. Приповетка *Један слепац* пуна је тог романтичког и смешнога култа гусала. Пред сечу кнежева, у првом Устанку, преко хиљаду гуслара скупило се из свију српских крајева на видовдански сабор у Раваници. Ту су решили да пођу у народ, да са песмом храбре и дижу на Турке. „Док је једног слепца и једни гусала Српство пропасти не може“! Па тек јединствена и спасоносна песма уз гусле! „Да немаш ништа, да си го наг, пјесме ће ти пасош по свијету бити, и нећеш поред све невоље зажељети да будеш друго што, него што јеси“. Српска песма садржи мисли, страсти и чежње тако огромне као што је само човечанство. Па каква објективност у њима! Чиме се може упоредити, чиме се може исплатити песма *Урош и Мрњавчевићи!* „Енглези би дали бар сто хиљада фуната стерлинга за ову песму, да буде њихова“. Па тек коло! „То је игра, коју тешко да превазилази туђа каква игра. Имају и других народа красних игара, али тешко која од њих да изражава тако красну идеју, као коло“. Па српска природа, српски лугови и српске дубраве, српски бистри поточићи и српско росно цвеће, српско звездано небо и српске пастирске фруле, српски бледи месец и српска златоруна стада! „Србин кад нема флоту као Енглез, силну војску као Француз, много школа као Нијемац, а оно

---

[1] *Матица* 1868, „Руже и трње“, стр. 627.

бар нек му је гусала, пјесама и вјерних љуба какве они немају“. Та надмоћност Срба над осталим народима нема граница, оне иде и до чудеса. „Кад би какав физиолог измијерио крв Србина и једнога, који више једе кеља и спанаћа, нашао би по свој прилици да је српска крв бар у двије трећине тежа и оштрија, и тако би крв нпр. од пет милијуна Срба претежнија била, него од гдјекојих петнаест милијуна“! . . .

Србин, то „племенито и рјеђе створење“, оплеменио је и мађарску и талијанску аристократију. Он носи у себи „сјеме правдољубивости, чистог човјечанства и културне силе“. Он је први и непосредни наследник Грка и Трака, „у смјеси с претходним Аварима“! Другом приликом, пишући о Душану[1], Игњатовић тврди да су „Срби у своје доба били знатнији него сада Енглези, Французи и Руси“. Са Ђурђем Бранковићем ниједан владар његова доба није се дао мерити. Црна Гора победила је Наполеона; Осијан би требао да пева те нове Шпартанце. „Ту се Јовиш одмарао, кад је гиганте победио. Ту је Нептун своје вихрове узапћене држао. О ту је стену Марс свој мач оштрио.“ То је стена слободе о коју се турска сила сломила, земља која није обична земља, са људима који нису обични људи[2].

Синтеза свега тог занесеног шовинизма налази се у једној карактеристичној анегдоти, која се одиста десила и коју је Игњатовић неколико пута помињао. У једном повећем друштву, где нико није знао српски, био је и један млад Србин. „Питају га, је ли Француз; Србин одговори: „Нешто више“. „Је ли Енглез?“ опет одговори: „Нешто више“. „Је ли Рус?“ — „Није, нешто више“ кад послије погађају једнако; питају га напослетку, је ли Турчин, или Кинез? Па кад не могоше погодити, онда га замолише, да сам каже шта је. Онда се мој Србин исправи и намрштен, па заковрчивши брк, са поносом рече „Ја сам Србин!“ „Друштво се морало запрепастити, али нам Игњатовић не каже у коме смислу

[1] *Душан, српска слава. Бршљон,* 1886, бр. 1.

[2] Другом једном приликом вели: „Кадъ какавъ друге народности политичаръ рекне: „да смо сви у земльи у свему эднаки, да смо сви браћа безъ икакве разлике“, то Србину ни мало не ласка, шта више, држи за увреду, еръ му э заборавио признати оно чимъ се найвећма поноси“. „Эзикъ и народность у Аустрии“. *Србски Дневник,* 1860, бр. 60.

Ретко је у нашој романтичној и патриотској фразеологији више бесмислица и наивне националне надмености но код овог будућег плаћеника тајних фондова будимпештанских.

Чудновата је ствар душа једнога човека! Једно тако обезуздано и манито национално осећање знало се помирити са мађарским „домољубљем"! Игњатовић није само у политици био мађарон, он је те исте идеје и у књижевности заступао. Он, који је при првом преласку у Србију, пољубио „са страхопоштовањем" обалу савску, није штедео оштрих речи за оне који су имали осећања националне солидарности. И када је *Застава*, у једној новинарској препирци, подсетила овога апостола великомађарске идеје да је он некада написао једну патриотску приповетку која се зове *Крв за род*, он је одговорио: Јест, ал те моје приповетке један јунак је Радић, који је код Јегре мученичку смрт за отаџбину претрпео, а други је Бакић, који је такођер за ову отаџбину код Осека главу изгубио, и ова отаџбина је на те њене синове за вечита времена дична и поносна. То си забележите"[1]. И одиста, што је карактеристично, Игњатовић је нарочито бирао такве историјске предмете где се Срби боре заједно са Мађарима, и то махом под мађарском заставом. У *Манзору и Џемили*, ено Бакићâ на Мухачком пољу где крв своју пролевају за мађарскога краља Лајоша. У *Крви за род*, јунак приповетке, Војно Радић, такође се бори на Мухачком пољу, и са Павлом Бакићем најсигурнији је бедем мађарске отаџбине. У *Краљевској Снаси*, Краљевић Милутин, ради кога лепа Ана Палеологова долази у Србију, заљубио се у „красну Иду", кћер силног властелина угарског Апора, и док му отац води преговоре са изасланцима цара византијског о женидби, он уздише за лепом Мађарицом, и лови јеленове у шумама око Сент-Андреје и Вишеграда. Жена његова брата Драгутина, Катарина, кћи мађарскога краља Владислава, добар је дух Србије, она је повратила слогу међу завађену браћу и мир у растрзану земљу. *Ђурађ Бранковић* није довршен, али да га је свршио, он би са задовољством говорио о Деспотовим везама са Мађарима. *Дели-Бакић* је историја седам браће Бакића, који су оставили свој лепи завичај шумадијски, Бању под Венчацом, и отишли да бране краља мађарског од Турака,

---

[1] *Недељни Лист*, 1870, бр. 8. „Реч у своје доба".

Јована Запољског и сељачких устаника. У свима својим романима, Игњатовић се свега једном дотакао српскомађарскога спора од 1848, коме је он био очевидац. Док је Богобој Атанацковић написао о Буни читав један роман, *Два Идола*, чији се главни јунак бори противу Мађара на Сентомашу, дело написано у духу општега осећања српскога народа. Игњатовић се узгред тога дотакао, у *Васи Решпекту*, где се јунак бори, као улански капетан, у редовима мађарске војске[1].

Од Игњатовића су остала два већа недовршена историјска романа: *Ђурађ Бранковић* и *Дели-Бакић*, и три историјске приповетке: *Манзор и Џемила, Крв за род* и *Краљевска снаха.*

Ђурађ Бранковић, „историјски роман", почео је излазити у *Србском Летопису*[2], а затим, нешто измењен, 1859, у Сремским Карловцима у засебној књизи. Прво издање је штампано у 1500 примерака, и лепо примљено, али због тешкоћа са штампаријом, која је била узаптила један део примерака, друга и трећа свеска није изишла[3]. У 97. књизи *Летописа,* уредништво је обратило пажњу публике „на ово занимљиво дело, које г. г. сачинитељ прерадити и као самостално дело издата намерава, обраћамо пажњу читатеља наши у толико већма, што је исти роман у овој форми јошт до сад прво и једино појављење у струци народне наше романтике".

Овај невешто написани и досадно развучени роман није ништа друго до препричавање историје српскога народа, онак-

[1] Игњатовић је имао још једну занимљиву националну симпатију, и то за Арабљане! Највећа похвала коју је он могао дати Србину била је да га назове „европским Арабљанином", и то „оним Арапом из доба багдадских калифа". Српкиња такође подсећала га је на Арабљанку. „Да нисам Србин, писао је он, волио би бити Арап; кад не могу бити Арап, највολим бити Србин" *(Србин и његова поезија).* У његовим историјским приповеткама Арабљанин увек игра симпатичну улогу, као Манзор у *Манзору и Џемили* и Реџеп у *Крви за род.* Диви ли се Павлу Бакићу и Манзору, он узвикује: „Ала и јесу оба дјетићи, какве тек Српкиња и Арапка родити могу". Харамбаша Јанковић узвикује: „Србин и Арап мора да су негда род били". Какав је историк био, Игњатовић је могао и то доказивати!

[2] Књ. 92, 93, 94, 96, 97.

[3] *Јавор*, 1862, стр. 40. „Изјава" Ј. Игњатовића и „Нек се зна" од уредништва.

ву какву је писац знао, или боље рећи онакве у какву је веровао. Он је раније већ био изнео своје схватање историјског романа: на поетски начин препричавати историју, онако као што ради данас Г. Стеван Сремац у својој збирци *Из књига старостaвних*. Само, Г. Сремац зна боље историју, јер живи у добу где има критичног осећања, и има песнички таленат, док је Игњатовић историју, знао по Јовану Рајићу и није могао да се отресе урођене вулгарности и онде где је било места поетским изливима. Највећи део књиге то је суво и мртво причање онога што је било пре битке косовске; Ђурђе се јавља тек на 85 страни, и у целоме делу види се као сенка, која лети од двора до двора, од града до града, са бојнога поља на бојно поље, ван своје средине, без одређенога карактера, без боје и израза, без пола готово! И каква равнодушна причања о борбама Стевана и Вука, Мехмеда и Мусе, Мурата и Мустафе, Бајазита и Тамерлана! И зар је уметност све то голо препричавање уговора, рећање цифара и година, сви ти бојеви, дављења, робљења, сплетке, оговарања?

Какво је бедно историјско знање Игњатовићево каква одсутност сваке локалне боје, без које се историјски роман не да замислити! Кнез Лазар и војвода Новак у једном боју „златног класа орден задобише“, како пева „гуслопевац“. Немирним људима прети се „гургусовачком кулом“, као да смо у кнежевини Србији у XIX веку. У најтежем часу, када је *честити кнез* на Косову погинуо, образује се „одбор правителства“. Срби су некада држали и Солун и Једрене. На Косову се сукобило 300.000 Турака са 150.000 Срба. Зета се зове „Зента“; Крушевац је на утоку двеју Морава. Какав је само двор Царице Милице, и којим се језиком на њему говори! Ту се врзмају „дјетонаставници“, „списатељи“, „госпоже“ и „купци“, као у најгорим романима Милована Видаковића и Евстатија Михаиловића. Милева говори царици Милици: „мамице“, а калуђер Харалампије дворкињи Ружи: „Добар дан, милостива“. Писац нема ни мало високо мишљење о царици Милици; „не знамо, вели, шта би било, да је Султан њу место Милеве запросио“. Трагични дани: Турци пламеном попаљених села оглашују свој долазак, све што је било дорасло до коња и до бојна копља отишло је на Косово, „за крст часни крвцу прољевати, за крст часни и слободу златну“. И у томе страшном часу, када се осећа лет суд-

бине над свима главама, Патријарх, старе војводе, бојни другови Душанови, Царица и њене дворкиње воде овакве разговоре:

„До красне башче и красног времена“, рече Патријарх.

„Не би ли било добро ође одмах и *вјечерати (!)*, кад е тако красно, упадне у реч Милица.

„Не би било с горег, одговори полушаљиво Новак, а млађи би се бар донде могли прохађати по овој красној башчи“.

Где се ово говори? У суморном двору Кнеза Лазара, над киме ће скоро заграктати два врана гаврана, кобне 1389 године, или негде у Бечкереку или Ердевику, за столом дебелих и задовољних сеоских натароша? Је ли то она пречиста и света Царица Милица народних песама, онај седи и достојни патријарх „бијеле браде до појаса“, они стари другови Душанови који су освајали земље грчке и бугарске и пратили Цара из победе у победу, или Шамике, Ханике, Бабике, Резике, Шандори, Емили, из „хумористичних“ романа Игњатовићевих, који травестирају ствари које смо се ми навикли да гледамо у свечаној тузи? Или је то писац хтео да представи те ишчезле људе као створења наших страсти и навика, нашега раста и душе, хтео да остане строго доследан реалист?

Не, он је имао најозбиљнију намеру да те дане и те људе представи светле и велике, озарене последњим сјајем српскога сунца на заходу, да њиховом успоменом окрепи слабе и клонуле нараштаје наше. Што су му редовно испадале берберске калфе и паланачке машамоде онда, када је хтео да црта хероје и светитељке, кривица је до урођене, неизлечиве вулгарности у осећањима, које се он никада није могао ослободити. Онда када је хтео да се вине у висине песничкога заноса и да свечаним гласом пева трагичне и тужне ствари, њега је његова природа вукла доле, и он се спуштао у свој елеменат, да са очевидним расположењем бележи разговоре, оговарања и спаривања слугу и слушкиња, за пуним столовима и са пуним стомацама, у кујнској атмосфери засићеној масним задасима и још маснијим досеткама. И пошто је човек прочитао овај лажни, неписмени вулгарни „исторически роман“, писан језиком „пединтера„ и куварица у мађарским баронским кућама, како се другаче осећа када чита прави језик оног доба и оних људи! Какав дах старине и искрености у оним лепим и поетским речима

непознатога Србина, који је заплакао над смрћу несрећнога Ђурђа Бранковића, 24 децембра 1456, у столноме граду Смедереву:

„О чуда страшнога! о још чуднијег гласа! Најтиши и превисоки и у свему најблагопоучнији господару мој, свети и саборнејши лаве, му̀чи̑ш тако, и не дајеш ми медоточни глас — ни твојој супрузи, а нашој светејшој госпођи и царици, ни многомиљеним и сладчајшим твојим чедима свима! Како ово створио јеси, реци ми, о божанственејша и свештенејша главо?

„Да, рече, му̀чи̑м и не говорим зато што је праведни судија и Бог мој ово заповедио, јер земаљским и кварним обложен јесам телом; но не му̀чи̑м мислено сада, но се додирујем Господа Бога мојега по могућности, и о својих ми и љубазних мојих непрестано молим се, да им победу на свакојаке враге и напасти у садашња лета дарује[1]“.

Велика приповетка Игњатовићева *Краљевска снаха*[2] нема толико и таквих мана, али је увек далеко од тога да би се могла назвати добром. И то је суво, кроничарско излагање како се грчки цар Палеолог нашао у невољи, како је слао посланике на српски двор и нудио своју кћер за жену краљевићу Милутину, како је настала братоубилачка борба између Драгутина и Милутина, и како их је Катарина, жена Драгутинова, кћи мађарског краља, измирила и спасла Србију. Краљевска снаха то је она, и писац сипа руже на њен гроб у Дабруграду: „По жељи својој почива Куманка на међи двају народа, које она љубљаше. Нека јој је дуговечан спомен с једне и друге стране! Она braћу измири. Она не даде да помрча сунце над Србијом.“

На страну сва та сува препричавања више мање тачних историјских догађаја, главно је да ни сам писац није знао шта је хтео да да̂ у својој приповетци. По наслову, дало би се мислити да је Катарина главна личност, али она се јавља тек на крају, и то као узгред. Највећи, први део, односи се на Палеологове невоље, план удадбе Анине за Милутина, историју његова посланства Краљу Урошу. И то је беспримерно развучено; читаве стране посвећене су препиркама

---

[1] *Надгробна реч Деспоту Ђурђу Бранковићу. Српски Књижевни Гласник,* 1903, бр. 48.

[2] *Бршљан,* 1886.

далматинскога бискупа Мартина и једног доминиканца са владиком Никодимом и архиђаконом Данилом о преимућствима католичке и православне цркве. Грци представљају лукавство, поквареност и пороке сваке врсте; Срби, срећни, мирни, радени, задовољни, представљају сву врлину и све јунаштво; трубадури и гуслари певају златно доба у Србији и безмерне заслуге дома Немањина.

И у овој претрпаној причи, у којој је свега и свачега, има нетачности и нелогичности Игњатовићевих. Топографија је потпуно данашња. Један великаш, као да је читао Августа Бопа и Макса Милера, узвикује: „Лепа је то земља, где су наши стари могли заборавити на Инђију проклету“. Властела говоре као какав данашњи чланкописац о „браћи нашој Хрватима, откинутој грани великог стабла српског“. Краљ Урош се буни што католицизам и германство сузбија словенски живаљ на Рујну, око Липиске и Дражђана. У доба Краља Милутина говори се о Старини Новаку, итд.!

Недовршен историјски роман *Дели-Бакић*[1] брзо је причање како су седам Бакића морали оставити свој завичај од турског насиља, и ступили у службу мађарског краља. И овај недовршени и потпуно безначајни роман спада у ову прву врсту: развучено и суво причање историјских догађаја, низање сцена као у калејдоскопу, без историјске тачности и трага локалне боје. То су само проширене кронике, у којима је уметнички елеменат сведен на најмању меру, и то толико да су то приповетке и романи само по имену. Игњатовић је имао нарочити дар да свој живот кити и прича као какав романтичан роман, а велике историјске догађаје да износи са вулгарношћу или сувоћом најобичнијих егзистенција.

ГЛАВА VII.

Историјски роман и приповетка.

(Наставак.)

Романтично-патриотске приповетке. — „Крв за род.“ — „Манзор и Џемила“. — Општи поглед на његове историјске романе и приповетке.

Сем тих развијених кроника историјских, за које је он веровао да су романи, Игњатовић има још једну врсту исто-

---

[1] *Бршљан*, 1886, *Глас Црногорца*, 1889.

ријских приповедака, где је правој историји дато мање места, а више машти и романтици. Такве су две његове типичне приповетке *Крв за род* и *Манзор и Џемила,* најбоље и најпознатије што је у томе правцу написао.

Крв за род[1] је врло карактеристична ствар, не само као образац његових патриотско-романтичних приповедака, но као прототип, можда као *извор* свију родољубивих српских приповедака из шездесетих година, где има два главна осећања: силна мржња на Турке и идеализација горских заточника српске слободе, хајдука. Такве су приповетке писане код нас не само у доба омладинског покрета, но све до Ђуре Јакшића и његових ратних приповедака из 1876—1877, када је почело растрежњавање од тог патриотског бунила. *Крв за род* садржи све рђаве и добре стране те врсте наше приповетке, која је за једно време господарила без приговора у целој нашој књижевности.

Млади Војно Радић, леп и јуначан како само Србин може бити, буде из Сарајева силом одведен у турску војску, далеко у Арабистан. На његову вереницу, витку и вилинску Анђелију, кћер поп-Луке из Сарајева, бацио је око богати и обесни потурчењак Осман Фазлековић. Узалуд је Поп покушавао да бегством спасе своју лепу кћер: турска потера их је стигла, спалила манастир где су се сакрили, оца посекла и Анђелију одвела у харем. Заробљена голубица тужи у харему, не губећи наду да ће кад тад прнути из кавеза. Када је Осман отишао једном у бој са Карадагом, њој дође у помоћ честити Арапин Реџеп, харемски лекар, душеван човек и пријатељ Србима, као и сви Арабљани у приповеткама Јакова Игњатовића. Да би уватио души „севапа“, за добру успомену његове драге од које га је судбина раставила, он спасава Анђелију: опије евнухе и бабу чуварицу, и са Анђелијом, преобученом у мушко одело, тајом добегне до манастира Озрена, где је игуман био девојчин ујак. Реџеп продужи пут у свет, а Анђелија остане код ујака Максима, који је једини чист човек у свој гомили страховитих неваљалаца под калуђерском мантијом. Он је ноћу преведе понова у православну веру и у највећој тајности пошље својој сестри Јевросими у Високо. Али, на његову несрећу, све је то видео један

[1] *Јавор*, 1862. *Дјела,* II.

радознали и неповерљиви црноризац. Осман, у очајању, био је употребио сва средства да нађе своју одбеглу грлицу, и један од његових људи, дервиш Јусуф, који се некад звао калуђер Јосиф, наиђе јој на траг у Озрену. Неваљали калуђер издајица све му исприча, посеку Максима и још једну белу врану, честитога калуђера, а издајника Филарета поставе за игумана, и пођу у Високо по свој драгоцени плен.

Дотле у далеком Арабистану, Војно Радић и његов побратим и земљак Павле Бакић чине чуда од јунаштва, и туже за својом лепом домовином од које су насилно отргнути. Најзад, приморани, потурче се, од Војна постане Омер, од Павла Хајредин, и одмах добију за јаничарске барјактаре. Када се султан Сулејман са силном војском кренуо да покори Угарску, у његовој се војсци нађоше и два млада и храбра барјактара јаничарска. Случај их обојицу намери на манастир Озрен, и калуђери, да би се додворили Турцима, испричају све шта су учинили са Максимом и Анђелијом. Војно, чим је чуо где му је драга и каква јој опасност прети, похита са верним побратимом у Високо да је спасе. На путу се сукобе са српском хајдучком четом, која их је хтела поубијати, али када се казаше ко су и где иду, када се нађе да је харамбаша Станко Пушибрк рођени брат Павлов, они се братски изгрле и ижљубе и скупа пођу у Високо. Стигли су у добри час: Јусуфу одсеку главу, и са Анђелијом се здраво и весело врате у Озрен. И ту учине правду: посеку два најгора калуђера, а осталима запрете да ће исто тако проћи ако продуже зло радити. Омер и Хајредин понова пређу у православну веру, постану опет Војно и Павле. Но да ли ће се сада Војно оженити Анђелијом, када су препреке отклоњене и када су обоје слободни? Војно држи да је она у харему постала „усанут цвет, усанут од отровне руке“; он је воли, али му образ не допушта да је узме. И онда се обоје заветују да ће до последњег свог дана борити се противу богомрских Турака који су им срећу убили. Ајдуци се такође свечано заклињу да ће им цео живот бити испуњен борбом и мржњом противу Турака, и, док им руке буду могле сећи, требити народне крвопије. „*Крв за род!*“ грми Војно. „*Крв за род!*“ прихватају горски витезови, и кроз редове турске потере, која је већ пошла за њима, пробијају се и хватају се Саве.

Ено их у Мађарској, на равном Мохачком Пољу, где

бране хришћанство и Краља Лајоша од азијске најезде. Али узалуд се Павле Бакић и Војно Радић као лавови боре и слажу Турке као снопове, сили се одолети не може и они једва спасавају главе, отиснувши се на шајкама низ Дунав. Анђелија, са својом тетком Јевросимом, лута по разбојишту, и, као Косовка Девојка, преврће мртве и рањене, не би ли се на Војна намерила. Не нађе онога кога је тражила, али је случај намери на оног истог Реџепа, који је из сарајевског харема спасао, и који се, после подужег бесциљног лутања, опет вратио у турску ордију. Она му превија ране, залечи их, и пошље га да јој потражи Војна. Опет преобучена у турско одело, она иде са њиме у Будим, одакле са бедема спази Војна где на шајци промиче низ Дунав. Реџеп је оставља на чепељску аду, и сам се у Будиму сусретне са Војном, преобученим у турско одело, и упути га тамо где му је драга склоњена. Сада сам хоће да путује, у Бугарску, али се на путу сусретне са старом Јевросимом, и обоје одлазе у Острогон, где су Срби са бојним шајкама, и где је по свој прилици и Војно.

Страшни дани су настали за земљу угарску. Турци су као скакавци пали на њене равнице, и у томе часу и Запоља подиже заставу буне. Где је боја и опасности, ту су витешки Срби први. Војно, чије само име задаје страх и трепет Агарјанима, како би рекли наши стари летописци, сече их и тамани, и тако „дане и године проводи.“ У Јегру је јуначни Стеван Дабов, који брани град са 2000 бораца против 150.000 Турака. Војно, са својим Србима, са невероватним јунаштвом, пробија се кроз густе редове непријатељске, и прискаче у помоћ храбрим Угрима. И број и нада опсађених порасла је, и они успешно одбијају страшне нападе турске. У једноме окршају са Турцима, у који је Војно ушао заједно са Анђелијом, из страха да му драга не би пала у душманске руке, сјури јој сабљу у груди. Градској посади пође за руком да њега спасе, али полу-мртва Анђелија остаде у рукама својих старих злотвора. Рана њена није самртна, залечује се и она опет постаје робиња мрских Турака. У једноме одељењу заробљених Турака, Војно позна и Реџепа, који је у султановој војсци постао паша. Из захвалности за све што је Анђелији учинио, поклони му живот и врати у логор турски. Али у једноме сукобу буде и он заробљен, и пред очима опсађених,

на самим бедемима, Турци га ударе на ужасне муке и уморе. „Тако је Војно Радић крв за род пролио." Анђелија, чувши како је он свршио, из очајања хоће себи живот да одузме, али јој Реџеп даје савет да пре но што умре освети се једном старом непријатељу који је сада у логору, а то је Осман-Паши Фазлековићу. И она му отиде под шатор и прободе га ножем; Реџеп, да је Турци не би убили, сам је својом руком убија. Турци су одбијени од Јегра, али су чули како је Реџеп Ислам служио, послали му свилени гајтан и под шатором удавили.

Ето чега свега има у тој ултра-романтичној причи, која се толико допадала у своје доба и под којом су толика срца треперела! Данас, када скоро цео свет трезвено гледа на ствари, и када се зна цена сваке речи, за свакога је јасна вредност те наивне и детињасте приче, у којој има толико крви, толико пресвлачења и случајних сусрета, толико романтичних доживљаја, где су Срби тако анђеоски светли и лавовски јуначни, а Турци тако паклено црни, где је сва наивност, једностраност, невештина и угрејана машта примитивних приповедача. То је била прича коју је једно велико дете писало за велику децу која су седела за тезгама и столовима за писање и тражила оно што сами нису били, јаке, нове и непознате емоције у слави, у диму од барута, у проливеној крви, у хероизму без мере и без краја.

Манзор и Џемила[1] писана је под истом инспирацијом. Њу је могла инспирисати арапска приповетка Е. Лабулеја „*Абдалах*", која је исте године, нешто раније, излазила у *Даници* за 1860. И Мавро Јокаји, необично много превођен на српски у то доба, који је писао доста „источњачких" приповедака, могао му је у неколико послужити за пример. Опет једна романтична, источњачка и фантастична историја, беззлена у основу своме. Милка, кћи Бошка Бакића, при паду Београда, пала је у турске руке. У тренутку када је постајала робињом, нађе јој се у одбрани један млад и леп арапски заставник. Он јој није могао бити много на помоћи, али њихова срца почела су куцати једно за друго. Доцније, у Султановом харему, где се Милка као Џемила находи, он ће наћи начина де се са њом тајом састаје, да заједно плачу

[1] *Даница*, 1860. *Дјела* I.

над судбином своја два заробљена народа, да траже утехе у врелим пољупцима и младим загрљајима, у којима их јутро затиче. У једноме војноме походу, млади јаничарски заставник, Манзор, случајно ће се сусрести у Србији, у неком манастиру, са шест браће Бакића. Они ће се познати, објаснити, побратимити, они ће новом побратиму обећати сестру за жену, и у свима бојевима где се сусретну штитиће један другог. Манзору ће одиста поћи за руком да, једним начином, који подсећа на Шехерзадине приче из *Хиљаду и једне ноћи*, спасе Милку из харема, са њоме побегне у Метиџу, у свој завичај, међу Бедуине, где је срећно живот проживео, изродио јуначки пород, из кога су и данас бедуински емири.

Манзор и Џемила је од оне врсте романтично-патриотских приповедака, од којих су *Рајко од Расине* и *Иконија везирова мајка,* и које се увек допадају великој публици, У овој арапско-српској приповетци има сувише романтике, често и бесмислене, али је у њој и занимљивости и шаренила, што чини да се може читати још и данас. Средине се мењају као у каквој панорами. Цариград са својим баштама и сарајом, манастир са својим лакомим калуђерима, планина са својим хајдуцима, опсада Београда у којој се крст и полумесец сукобљавају; нешто живо, лако и течно. Прими ли човек на веру све те очевидне басне које му писац, са озбиљним лицем и детињским уверењем прича као истините ствари, приповетка се даје читати, као народна прича о немуштом језику или Галанове о Али-Баби или Аладину. Само, да човек потпуно ужива у овом производу разгрејане маште једнога младога човека из шездесетих година, требало би да има ону свежину и наивност коју су имали српски читаоци пре четрдесет година.

Вршачки добровољци представљали „су летос у тамошњој арени „Манзора и Џемилу“, познату приповетку нашег пријатеља г. Јакова Игњатовића, коју је један вршачки родољуб драматизовао. Публика је примила ову драму с усхићењем[1]“.

У опште узев, историјски романи и приповетке представљају мањи и слабији део рада Јакова Игњатовића. У томе правцу он је радио одмах у почетку своје књижевне каријере; изузетак чине *Краљевска снаха* и *Дели-Бакић,*

---

[1] *Даница,* 1861, стр. 496.

писани осамдесетих година, пред саму смрт. У историјској приповетци и роману он је имао два манира, различита, чак и супротна. Један је суво причање народне прошлости, хроничарско излагање бојева, владалачких женидаба и уговора, мртво, безизразно, студено, без икакве локалне боје, чак и са сумњивом историјском тачношћу, и једино што још даје извесну илузију живота то су дигресије и тривиалности једнога писца који је доцније постао славан описујући кујне, касарне и „фрајмузике“. Нешто су му боље романтично-патриотске приповетке, где је историјски елеменат сведен на мању меру и игра споредну улогу, и где је и више маха и више места дато инвенцији, стваралачкој машти пишчевој. Та приповетке одликује страсна и неуздржана мржња на Турке. Још као дете, како сам прича, после читања *Светислава и Милеве* и *Боја на Косову*, осетио се као „занешен непријатељ Турцима“. „Држао сам тврдо, да сам се ја ондје десио, Бајазит не би Светиславу отео Милеву. Више пута сам у љутини доњака у мађарским картама који представљаше Турчина, тако злоставио, да сам му чиодом очи, врат и трбух избо“[1]. И у својим приповеткама, које је писао у зрелије доба, Игњатовић није ништа друго радио до злостављао Турке, на гомиле их слагао, са земље их чистио. Те приповетке су тако претерано романтичне, толико се тамо спекулише са случајем, тим спаситељем рђавих писаца, и лаковерношћу добродушнога читаоца, да је нама данас тешко помирити се са њима, а још мање уживати у њима. Оне су писане у једно сасвим друго доба, које је нама тешко разумети. Њихове очигледне мане сматране су онда као врлине, и то је баш било оно што се допадало оном свету који се облачио у душанке и плакао слушајући народне песме. А и данас, када се на те ствари гледа са извесном трезвеношћу, јасно је да његове историјске приповетке и романи имају врло слабе књижевне вредности, да се по њима прави суд о писцу не да правилно изрицати, и да и непосредношћу, и искреношћу, и истинитошћу далеко заостају иза његових романа из савременога живота. Прави Јаков Игњатовић, онај који ће преживети ефемерне успехе и остати у историји српске књижевности, ту се само налази и ту га само ваља тражити.

---

[1] *Дјела*, I, стр. 243. „Три српска списатеља“.

ГЛАВА VIII.

Друштвена средина.

Сентандреја у опадању. — Криза у српском друштву. — Мали људи. Његове моралне и књижевне симпатије према простом свету. — Реализам без обзира.

Када се буде писала историја савременог и реалистичког романа у српској књижевности *мораће* се почети од Јакова Игњатовића, и требаће му се дати велико место. Његов претходник на томе пољу, Богобој Атанацковић, само у једној новели, *Буњевци,* и роману *Два идола, тек* 1852, пошао је у неколико новим путем. Али са *Миланом Наранџићем,* реалистички роман, у правом и пуном смислу речи јавља се у српској књижевности.

Он је први видео и тврдио да друштвени роман има услова код нас, и веровао у његову будућност. Највећи део његових радова јесте реалистички роман или приповетка. За тридесет година, од 1860 до 1888 изашли су из његова пера: *Милан Наранџић* (1860 и 1862), *Љуба Чекмеџић* (1862), *Чудан Свет* (1869), *Трпен спасен* (1874—1875), *Васа Решпект* (1875), *Вечити младожења* (1878), *Увео Листак* (1878), *Стари и нови мајстори* (1883), *Патница* (1888), и десетак мањих и већих приповедака као што су *Пијанац, Зазидани несуђеник, Једна ноћ на пароброду* (1878) *Најскупља коза, Адвокат као холанер, Фаличан Максим* (1879), *Кнез у купатилу* (1885), *Пита хиљаду форината* (1886).

И по броју и по величини својих радова, Игњатовић заузима прво место међу нашим приповедачима. Та обилност и плодност имала је, поред осталога, и тај узрок што је он врло често само причао истинске успомене из свога живота, цртао људе које је познавао и догађаје које је гледао. Пуно његових романа, и то највећи, само су одсечци истинског живота, и нису ништа друго до укњижена, још сирова стварност.

И то су махом били сентандрејски људи и сентандрејски догађаји. У Сент-Андреји и данас (1909) знају ко се крије иза листова у његовим романима, и могао би се саставити кључ имена за негове романе. Детињске успомене увек су најјаче и најнеизгладљивије, оне нису ништа друго до за дуго

продужен утисак који непрестано траје и који се никада не да истрти из пријемљиве душе дечје. Игњатовић је добро запамтио шта ја видео, то је понављао са фотографском тачношћу, и то у толикој мери, да су му доцније пребацивали што даје сирову стварност, ни мало прерађену и процеђену кроз уметничку душу.

И ако је ретко обележавао где се дешавају његови романи, назначујући само почетним словима места, ипак се без велике муке даје видети да им је поприште Сентандреја и Пешта. Само, то није била више она лепа и цветна Сентандреја из XVIII и првих година XIX века, када су њени грађани поносито певали: *„Ми же Сентандрејци целог света славни"*. Велики пожар од 1800 био је силан ударац за српске трговце. Пешта се све више и више стала дизати, и то на њену штету; вармеђа јој отима једно по једно право, благостање њено почиње опадати: кола су окренула низа страну. Стара предузимљива и радна српска буржоазија, која је великим трудом и напорима стекла богатства, предала их је у руке своме млађем, млаком, гњилом нараштају, неспособном за рад и напрезања, жедном провођења и уживања, који ће у сибаритском и лаком животу потрошити оне силне хиљаде што су стари стекли у својим трговачким походима на лајпцишке и краковске вашаре. То је нараштај који хоће да проживи да протера, да утроше све, који као да има девизу: „после нас ма и потоп!" Цео свет се утркује ко ће се боље показати и луђе новац бацати. „Сентандреја је имала галантоме своје, гиздавце беспрекорне. Што је Беч моде измислио, тог је у Сентандреји било, на Пешту се слабо обзирало, била је тек филијал Беча[1]". Грађанство почиње подражавати мађарску аристократију: приређују се скупи балови, точе се најфинија вина, воза се на каруцама, новац се баца немилице, жене носе тешке свилене хаљине, златне наките, нојева пера. Зеленаши су разапели мреже; дошло је доба меница, облигација и егзекуција. Настале су бескрајне парнице око наслеђа, које пуне само незајажљиве џепове препредених адвоката. „Трвенцијама", како се вели нема краја. Парничи се за најмање ситнице, око бољих места у црквеним столовима. Сентандрејци су стекли глас „да носе процес за саром од чизме". Владика

[1] Ј. Игњатовић, Лазар Нешко, *Јавор*, 1886, стр. 1175.

Платон Атанацковић, који је једно време седео у Сент-Андреји, често је помињао реч једног грчког владике „Јеси ли видео мудрог Будимца и мирног Сент-Андрејца?“ Месни песник Лаза Нешко већ пева *о славној и падајућој Сентандреји*[1].

Ту *падајућу Сентандреју* из вармеђашког доба манитих парничара и бесних расипника, младих карташа и старих уседелица, сујетних *буржоа* и грабљивих адвоката, Сентандреју „штуцераја, курмахераја“, картања и бахналија запамтио је Јаков Игњатовић и описао је. Васа Решпект је одиста постојао; он се у ствари презивао не Огњан, него Игњатовић — Огњан је само на српски преведено презиме Игњатовић — био је из породице пишчеве. Његов стриц Јоса то је у истини био Јован Игњатовић, будимски сенатор: живот његов и његове жене истоветан је и у роману *Васа Решпект* и у једном

---

[1] Штампао је Игњатовић у „*Јавору*“, 1886, стр. 1169. под именом „Стара и нова Ст. Андреа“. Песма је из 1832. Петар, сувремени Сент-Андрејац говори старим:

Чега сте се ви клонили
И чега сте се гнусили
С тим се Срби саде дичу,
Да су мудри путем вичу.
Брацка љубав нема места,
У место ње злоба честа
Дјеве живе сад по моди,
Која спуње у зло води...
...*Гнедиге Фрау* желе бити,
Тејнеш асоњ називати...
...И месари и пекари не зову се *господари*
Јер *господин* из њих вири
Куд изчезну слава наша?
Вјерно братство, љубав ваша?
Куд ли храброст српског рода?

Српске „секе“ постале „фрајле“ и „господичне“, бирови, пандури, бакали, шнајдери, месари и пекари нису више „господари“, но „господин“; жене воде парнице; нема више домаћица и кућаница, „из књиге читају молитве“, играју карте, све што муж има оде на „маршанд-моде“ и шнајдере, залажу наките, беле се, ките се, тове се, жире се, миришу се, коцкају се. Браћа се завадила, балови, каване, „блудна места и меане“, — *девандаде!*

Овај сатирични спев могао је сасвим у малом којечему инспирисати Игњатовића. Много заједничкога. Игњатовић га је волео и наводио·

историјско-биографском чланку који је изишао у *Нашем Добу*[1]. *У Мемоарима* нашега романсијера налази се овако место: „У Сент-Андреји били су адвокати ондашњи синови, размажени, нерадни, и сва им се наука сабила у неку рабулистику, која је само на локалном земљишту цветала и Сент-Андреју упропастити помогла. Од тих један је био матадор, који носи име мога романа „Вечити младожења“. Тај Шамика био је тип гиздавца са шест пари чизама са сребрним мамузама... Тај гиздавац још је жив у дубокој старости[2]. Пера, опет у *Вечитом Младожењи*, који у парници са братом хоће кућу да претестерише на пола, био је рођени брат Игњатовићев, „човек од соја Васе Решпекта“. „Чика“ у другом делу *Милана Наранџића* такође је постојао. То је био Ника Поповић-Чика, из Шида у Срему, који је умро 1878; и чију је смрт *Јавор* обележио. *Јавор*, 1878, бр. 45, стр. 1427, пише: „Из Шида јављају да је тамо лицем на Митровдан умро у својој 75 год након краткога боловања по целом Срему са свога неисцрпивога хумора и оригиналнога начина живота познати „Чика“, и кога је српски писац Г. Јаков Игњатовић онако вешто и лепо описао у II књизи свога романа *Милана Наранџића*“. Наша хумористичка књижевност би зацело много добила кад би какво вешто перо описало што но реч „Живот, прикљученија и шаљиве изреке скроз и скроз оригиналнога покојника...“ Живот ђака који је описан у последњим главама романа *Трпен спасен* јесте живот који је водио сам писац као ђак са својим друштвом у Пешти, и онај ђак који „вандрокаша“ у крчми вуче за нос исти је онај Сима Крстић кога и Бранко помиње у *Ђачком растанку*. Живот Бранка Орлића у *Милану Наранџићу* истоветан је са животом самога Јакова Игњатовића, до самих појединости. Милан Наранџић није био фиктивна личност, он се појављује и у *Васи Решпекту*, и било је савременика који су у њему познали жива човека. Јоца Игњатовић вели да је то био Ђорђе Митрић, натарош, у селу Помазу. У *Васи Решпекту* стари Игња Решпект и Дондикола разговарају о „процесу због пите, где су две господске куће

[1] 1888, бр. 27. Потпис X.

[2] *Летопис Матице Српске*, „Сент-Андреја“, књ. 137, стр. 98. *Мемоари*, *Наше Доба*, 1887. Ј. Игњатовић ми је причао 1909 да је у Сент-Андреји опште уверење, да је Шамика Сима Лолић, адвокат у Сент-Андреји. Сличност велика, готово портрет.

због тога десет година процес терале. Једна госпођа дала у симиџиницу питу баклаву, а друга тако исту; тепсије су једнаке, пите једнаке, па симиџија враћајући промени им пите. Ту сад једна госпа с увредителним речима пошље другој питу; увреда не само пите, него и ко је правио, и ко ће је јести, те изађе отуд процес повреде поштења, и после десет година једва се сад сврши, и те пите као што кажу с процесом коштале су хиљаду форината.“ Тај догађај, тако карактеристичан по парничарски дух Сентандрејаца, у ствари се десио, и од њега је Игњатовић написао приповетку *Пита 1000 форината.*

Он је узео да опише какво је изгледало његово родно место у добу друштвене и моралне кризе, када је стари живот устукнуо пред новим. Он је држао да је писао „хумористичне романе“, а у ствари давао је аљкаве и сурове епопеје пропадања српскога друштва у варошима са оне стране Саве и Дунава.

И то је најтежи тренутак у животу тамошњег српског народа. „Ми смо од неко доба, писао је Игњатовић, у прелазном стању. Од год. 1848 па до данас, у свима слојевима народа, појмови у животном праву народа се променише. Прелазак тај јаку је реакцију у животу обитељском проузроковао. Задруге су постепено пропале, а с њима и скопчани појмови. Нестало је патриархалног карактера, а с њиме и ауторитети у обитељи.“ Стари живот се крхао, ново индивидуалистичко доба се јављало, и у тим новим условима борбе наша млака и слабо отпорна раса није могла да одржи своје старе добре положаје. Као и у политици, тако и у књижевности Игњатовић је волео „старо добро доба“. Он је имао нежности за оно доба када су „госпоже“ носиле рококо одело и говориле „ви“ својим мужевима, када су стара господа носила шешире на три рога, дугачак капут жуте „драп-фарбе“ и ципеле „са шналама“, када су „господичне“ носиле поткраћене хаљине са малим струком, дугачке жуте рукавице и певале *У мјесту пријатном, тихој пустињи,* у доба када се играо „тајч“, „калуп“, „минет“, „јастучићи“, када су еснафи владали и млађи поштовали старијега, а стари „почтенородни господари“ носили нaџаке и сребрне мамузе. Он *ово* доба није волео, зато што је видео како се српски народ у њему помео, устукнуо и почео губити. И он је био наумио дати слику тога

критичнога прелаза, слику која није ни ружичаста ни ласкава по Србе.

Ево како изгледа српско друштво у то доба. Воли се да се ужива, да се живи као „бубрег у лоју", како они то вулгарно кажу: богати људи праве лукуловске ручкове, а „велике куће" утркују се која ће бацити више новаца на гошћења. Мала буржоазија не диже се по двадесет и четири часа од стола. Не ради се ништа, но сеједе готовина, у гозбама, у раскоши, у картама, у утркивању ко ће луђе трошити новац. Богате куће на тај начин нестају за педесет година. Младићи се не жене, и ако се доцније у годинама ожене, то узимају болесне девојке са великим миразима. Раса се стално дегенерише. Сујета, смешна и луда буржоаска сујета, одлика је свију тих људи. Цео свет хоће да игра улогу вишега но што је, да се покаже, да отиде за степен горе на друштвеним степеницама. „Паорима" је идеал да постану „грци" или да ма на који лак начин дођу до пара. Куварице се зову „виртшафтерке", а трговачке жене се жале што се по тоалетама не могу разликовати више од „штумадли". У занатлијским кућама жене неће више да се зову мајсторице и носе шешире од боја које дрече, опанчарске кћери неће да играју у колу, да не изгледају као „паорске" девојке и полазе само за „беамтере", па ма то био какав најбеднији и гладни писарчић; мали трговци изигравају „гросхандлере", а богата буржоазија утркује се у расипању новаца са аристократијом. При том, цео свет је: „от!"

И да се добро живи, и да се може играти улога у друштву, треба имати новаца, *поткожити се,* како веле ови залуђени биргери. Новаца, не мари како, само новаца, било неморалним женидбама, глобљењем сељака, сумњивим посредовањима, трговањем са савешћу, проституцијом, довијањима и савијањима сваке врсте, само да се има много, много новаца, да се може водити угодан и богат живот, да се буде један степен више! Милана Наранџића, који у младости јури за батацима и куваричком љубављу по кујнама, а у зрелим годинама за „абентајерима" са ситим „чувствителним" паланачким дамама, не треба узети као једног вулгарног и циничног пробисвета који пошто по то хоће да се обогати. Он је репрезентативан тип, образац, резултанта свега тога друштва, и у име хиљада и хиљада он говори ове речи, које

значе цео један поглед на свет, цео један морал: „женидба, то ми је спасеније, па само оно тражим што женидби води... Треба само богато се оженити, па каква била; то јест, ја кажем само за мене, а не за другога. — Ако је млада, лепа и богата а толико боље. Ако је стара, треба јој по вољи чинити, па гледати да се добро тестаменат начини. — Ако ли је болесна, треба јој дати медецине колико хоће. — Ако је мрзак живот, а богата је, не треба од куће ићи, нит се дати истерати; но треба се чувати. Ако је високоучена и високовоспитана, нек донесе млого новаца, то јест кажем за мене." — На послетку: „не дати, да се први дан женидбе алатура интабулира. У овом случају најбоље је, кад муж нема шта да се на њега интабулира. Јер ако се интабулира, муж ће морати жени сваког њеног имендана лепо гратулирати, да му се у чему год воља испуни, а онда жена носи капут, а муж визитлу"[1].

Пребацивало се Игњатовићу што је, цртајући ово натруло друштво коме је било идеал: *поткожити се*, па онда живети *као бубрег у лоју,* износио само врло обичне, врло свакодневне људе, што у целоме његовом делу нема виших и чистијих типова. „Роман је историја људи који не би имали историје" рекао је Алфонс Доде, и Игњатовић ће у целом свом делу цртати то просечно, вулгарно човечанство, безначајно као јединка, а изразито као целина. Он ће дати свега три више мање развијенија човека, и то само онда када хоће себе идеално да оцрта, у Бранку у *Милану Наранџићу,* у Милану у *Појети и адвокату,* нарочито у Верковићу у *Увелом Листку*. Иначе, он је редовно и са симпатијама цртао мале и обичне људе. Он ће бити повлашћени сликар завидљиве, сујетне и свирепе мале буржоазије на селу и паланци, сео-

---

[1] *У Календару Матице Српске,* 1903, стр. 146 *(„Путовођа кроз српске вароши")*, даје се слична слика. На интелигентну породицу у Новом Саду долази ½—1 детета. Ни 50—60 девојака из интелигентних кућа; мушких још мање; и то без спреме, нерадни, неспособни да продуже породицу. „На тај начин су *читави нараштаји српске интелигенције изумирали или морално пропали* већ у првом, а најдаље у другом и трећем колену. Читава српска интелигенција је тако слаба, би за 2—3 десетине година сасвим ишчезла, да се непрестано не занавља свежом сељачком крвљу, која се у тој оболелој средини сама поквари и остане бесплодна. *Горњи слојеви српског друштва су непрестано изумирали.*"

ских судија, натароша и грка; поднапитих калуђера, берберских калфи, лопова по ритовима, цигана под шаторима, „паора“ на вашарима и крчмама, „херберге“ где се понедеоником састају мамурне калфе кројачке, берберске, столарске; он ће сликати сензале и „вухерере“; хусарска врбовања; ђачке пијанке; пургарске балове; „фрајмузике“ где кипи живот куварица, собарица, „хаузмајсторки,“ дадиља, праља, „виртшафтерки“, кочијаша, лакеја, стражмештера, рибарских и месарских калфи, свега малог, ситног човечанства.

Игњатовић је волео оно што се зове *нижи сталеж*, *прост човек*, више но ону апатичну, мртву вишу класу којој он никада није могао довољно да пребаци њену немарност и безживотност. Он је ишао по крчмама где су се ти његови јунаци скупљали и проводио читаве ноћи са њима. У њима је гледао више живота и природности, људску биљку у пуној развијености њеној. Он је имао слабост да о њима говори без престанка, чак и онда када није било места. У *Ђурђу Бранковићу*, једном историјском роману, у оном трагичном часу када кнез Лазар замењује царство земаљско са царством небеским, из средине владара, властеле и првосвештеника он одједном слеће међу дворске слуге и слушкиње, очевидно осећа се у своме елементу, са задовољством слуша њихове масне досетке и кујнска оговарања. И она романтична прича *Манзор и Џемила*, пуна силне љубави и још силнијега патриотизма, у којима људи и догађаји лебде у висинама идеала, има од једном, као неку оазу, овакво једно место: „У кујни се пече за Турке. Кухарице ушепртљиле, не знају шта ће пре да почну, шта да доврше. Помажу им и млади калуђери. Један им додаје месо, други пири ватру, па се случајно запали од варнице кухаричина прегача, трећи гаси кецељу руком, кухарица псује, калуђери се смију; један од њих нехотице превали шерпењу, па наста кикотање, док не дође економ, те начини ред.“ Колико је силна ствар инстинкт! Игњатовић је био рођен да буде сликар кујне, крчме и касарне, и када је хтео да полети на више, његова природа га је вукла доле, међу људе и ствари које је волео и који су му били блиски, и које је добро познавао.

Описујући те средине, он је имао намеру да навикне читалачку публику на природност и стварносг. Он је устајао противу „сентименталне пјесме и мелодије туђих народа,“

романа „на форму Едуарда и Кунигунде.“ „Не требају Србину, говорио је он, исплакана болесна чувства и незадовољство свјетско, но чиста природност, која и у жалости нађе мелема[1].“ За тај реализам и отвореност, поводом *Пашнице* школска и „пристојна“ критика била га је оштро напала. Нападнут, он се бранио као никада дотле: „У делу сам цртао слике и карактере онаки какви се ти у животу показују, реалистично, како јесу, а не онако како би се хтело. Ланцетом сондирао сам отровне ране на телу друштвеном, искорењивао сам их, а то без бола не бива, болесник мора то осећати. Узалуд ће ми се ту, било од ма које стране пребацивати недостатак идеализирања у делу; где идеала у материјалистичком свету нема, нећеш га ни наћи.“ Он се брани и вели да је то своје верно сликање живота, опорог и црног као што је сама стварност, радио за људе који изнад свега воле истину, здрава суђења и јаких живаца. „Нисам писао за нервозне, хемеријодалне и хистеричне особе, већ за оне који имају јак, здрав састав и стомак“[2].

ГЛАВА IX.

Друштвени романи и приповетке.

Пропадање српске буржоазије у Сент-Андреји: „Вечити младожења.“ — „Пита 1000 форината.“ — Једна епизода из „Васе Решпекта.“ — Игњатовић у тој средини: „Појета и адвокат,“ „Увео Листак.“

Његов велики, и по свој прилици најбољи роман *Вечити Младожења*, неправедно запостављен пред толико хваљеним а далеко слабијим *Миланом Наранџићем,* нај јасније представља поменути прелом који се вршио у животу Сент-Андреје, кризу кроз коју је пролазило цело тадашње српско грађанско друштво. Ту су изнета оба нараштаја, онај стари, радљиви, штедљиви, предузимљиви нараштај, који је стекао новца, и млађи, нерадан, расипан мек, навикнут на лак и угодан живот, без воље, без енергије, начет, неспособан за борбе у животу. Тај роман, који је пун толико људи који су

---

[1] *Дјела,* I, „Србин и његова поезија,“ стр. 36.

[2] *Наше Доба,* 1886 год. бр. 2, Отворено писмо уреднику „Нашега Доба.“

живели, толико догађаја који су се десили, набрекао и преливен животом, представља боље но икоји други роман Игњатовићев ону велику трагедију *оцева и деце,* два поколења који немају више исте погледе, и исти начин живота, који се више не разумеју и не воле. Само, овде писац није штедео своје конзервативне симпатије оним предузимљивим и тврдим старцима, чији су хоризонти и потребе биле мање, али који су показивали више и отпорне моћи и успеха у опорој борби за опстанак.

Цео роман има два слабо везана дела: како су стари радили и текли, и како су млади у нераду и гњилости расипали и њихове новце и своје време. У добу када су се „Бунапарти" подрезивала крила, 1812—1813, богати „пургер" сентандрејски Софра Кирић и два његова друга, Јова Кречар и Чамча, кренули су се на велики трговачки поход, у Краково на годишњи вашар, да продаду своја вина и купе платна. Пре но што су пошли на пут, дали су за се у цркви службе одслужити, исповедили се и причестили, начинили тестаменте свега „движимог и недвижимог имјенија," на кола са арњевима натоварили бунде, сандуке, бурад са вином, захире као да ће на северни пол. Обукли су доламе, обули чизме са сребрним мамузама, понели и стиве луле, и наџаке, и пиштоље, и „трајдрите:" хоће да у Пољској изгледају као прави „шљахтеци." Пут је био тежак, дуг и опасан. На једној пустој чарди, некадашњи табак Софра убио је наџаком три лопова који су их хтели побити и опљачкати. Уз пут су пили са пољским цариницима, јеврејским крчмарима, са самим магнатима, пред којима се Софра приказивао као „венгерски шљахтец." Великој пољској господи свиђао се овај мали, кривоноги и весели буржоа: *parvulus sed martialis,* говорио је један од њих. И када су на великом вашару краковском добро пазарили, набили добро ћемере и накуповали доста платна, враћали су се дома дугим заобилазним путовима, уз разне доживљаје, не јављајући се својима, тако да су се у Сент-Андреји уплашили да на каквој пустој чарди нису кости оставили. И једнога дана, са колима пуним робе, жељни одмора и својих, освануше у Сент-Андреји, да увећају своју „сермију" и за дуго година причају своје путне доживљаје.

Други део, коме је први само несразмерно дуг али нимало досадан увод, дешава се десет година после те краков-

ске експедиције. У првоме делу стари Софра био је главни јунак, оличење старог нараштаја, који је обогатио и прославио Сент-Андреју, човек старога кова, деспот у кући, задрт, тврдица, али поштен, радан и чврст. Његов син Шамика, свршени правник, представља гњили млади нараштај. Он је женска природа, одрастао међу сестрама, зна да плете и везе, разуме се у свима женским пословима, „гавалер,“ денди, аранжер свију могућих забава, предмет уздаха свих „госпо-дична“ у Кашави где је права учио и у Сент-Андреји где је очев новац трошио. И то полу-женско размажено створење је син Софре Кирића који је коже штавио и лопове наџаком убијао! Када је Шамики мати умрла, отац навали на њ да се ожени. И салонски лав пристаје, али под условом да се пре тога прође по свету. И када се вратио са пута по Италији донео је нове елегантне особине; да једе острице, морске раке, страхино; без пармазана неће ни да погледа чорбу. И тада за њега поче лептирски живот кандидата за женидбу.

То је низ „нобл балова“, „пургер балова“, и „маскен балова“, давања букета, чињења визита, заљубљених уздисања, сентименталних песама, значајних стискања руку, валцера, полки, котиљона, чардаша, јастучића и полонеза. У један мах ствар је изгледала свршена: Шамикино се срце запалило за плавооку фрајлу Лујзу, кћер богатога месара Полачека. Али како је Лујза католичкиња, а Шамика православни, како и стари Полачек и Софра Кирић држе да су њихове вере јединоспасавајуће, то се ствар разбије и двоје младих и заљубљених се раставе. Лујза не може да преболи ту рану, и реши се да ускочи за Шамику. Али како је он само један мекушац, женска душа у мушком телу, како нема ни воље, ни енергије, ни одважности, како не сме да загази даље но да љуби прамен њене косе и у женским друштвима плачевним гласом прича о својој несрећној љубави, — Лујза се удаје за другога.

И Шамика наставља своју бескрајну и трагично-комичну одисеју вечитог младожење. Он лети од једнога места у друго, са пургерског бала на нобл-бал, од салона до салона, блуди као Вечити Јуда, преврће очима и пева о љубави као какав закаснели трубадур, и тако дочекује тридесет пет година, прве седе власи, када треба рећи збогом младости. Стари Софра за то време је умро, жалостан што му се син

Шамика не ожени, што му је други син Пера пошао рђавим путем, обијајући чекмеџета, тргујући са крађеним коњима, допадајући чак и „решта“, што му се кћи Катина жива закопала, остав из несрећне љубави уседелица, слеђена, са мртвом душом, усамљена као калуђерица. И код Шамике долази један наступ одлучности и јаке воље: хоће да се ожени, неком младом и болесном девојком, коју смрт свакога часа чека, која је због неког официра попила витриол. Њена породица не да му да учини ту лудост, која необично подсећа на предмет *Платонског брака* од Жила Леметра, и она наскоро умире, озарена при самрти зрацима љубави, или бар илузијама љубави, а он остаје да жали за њом, са великим речима, са великим гестовима, као прави плачевни немачки љубавник из те сентименталне епохе.

Његов бесциљан живот старога момка и вечитог младожење продужује се са једном тужном монотонијом. Умире вазда весели и насмејани Чамча, умире Јова Кречар, стари другови његова оца. Оне које је он као младић волео давно се удале, и дошло је доба да се удвара њиним кћерима. И он тако и даље вегетује, аранжујући балове, чинећи посете и поклоне, непрестано врховни судија у стварима моде и доброга тона, дајући свакој дами наду да ће је узети, увек без одважности и парализоване воље, продајући земље, куће, све што је стари Софра са муком стекао. И пошто је провео тим пустим животом сав свој век, смрт му даде једном одмора, том „мученику брака“, Вечитом Јуди женидбе.

Вечити младожења иде у најбоље ствари које је Јаков Игњатовић написао, ако није и најбоља. Првом делу развученост ништа не смета: он је врло занимљив, течан, леп, значајан као документ за разумевање српскога живота пре сто година, како се живело, како се трговало, како се текло, од кога су соја били наши стари. Ту има живота, радње, покрета, догађаја, то је толико пријатно за читање да се књига тешко упушта из руку. Тај први део тек је само увод за роман: писац је хтео да покаже каквим су животом стари живели да спрема угодан и богат живот младима, сву разлику између два нараштаја. Други део је развученији но што би требало да буде; пун је дугих описа балова и флиртова, и та његова развученост чини утисак нечега тужног и заморног, буди осећање „монотоне туге“ како је Светислав

Вуловић врло добро рекао једном приликом. И што је за жаљење, то није само овај неуморни походилац балова и гонилац женидбе, сав тај млитави и начети човек са својим бедним полуживотом, но нарочито што је то слика српске буржоазије која пада, стална дегенерација оне снажне српске расе у Сент-Андреји, која је некада тако сијала, а тако брзо и жалосно утрнула у борби за опстанак. *Вечити Младожења* неће остати само као занимљива и невесела историја тога бедног Шамике који је одиста постојао, он ће остати и као врло добро израђен и врло карактеристичан документ за интимну историју српскога народа у Угарској. Када се историја буде једном радила на ширем, културном основу, када се свакодневном животу, наравима и погледима народа буде обраћало више пажње но царским привилегијама и црквеним конгресима, будући историк неће смети обићи овај значајан роман.

Те друштвене прилике Сент-Андреје у пропадању послужиле су Игњатовићу још једном за предмет приповетке, и то у *Пити 1000 форината*. То је истинит случај, карактеристичан по парничарске и свадљиве Сент-Андрејце, који су носили „процес за саром“. Две младе и лепе девојке, добре другарице, Мица и Анка, удадоше се „за време бунапартских ратова“: Мица за Анкина брата Марка от Рогозича, који је због једне младићске грешке избрисан из јуратског реда и тек доцније, упорним радом и необичним способностима, дотерао до виценотарског положаја; Анка за богатог трговца Ћирковића, који није имао *от* на велику жалост своје жене, али је у накнаду за то био доброг „состојанија“, како се то тада говорило. Анка је само „почтенородна“, а Мица је „милостива“, и отуда међу овим старим другарицама потајна, свирепа мржња, коју су обе знале пренети на своје заударене мужеве. Све је ишло још које како, док се међу њима није појавио млади и заводљиви јурат Миливој Свилокосић, *homme à femmes*, који се обема доконим и сујетним женама дискретно и са рачуном удварао. Експлозија се десила о Св. Николи, којега су обе куће славиле. Обе су направиле пите од ораја, од педесет јуфака, и у једнаким тепсијама дале су их да се пеку у истој симиџиници. Али, када су их узимале, не узме свака своју и Анка начини скандал што је место њене добре пите добила рђаву, за коју није имала до-

вољно ружних речи, и за ону која је правила и оне који ће је јести. И како је том приликом пало оштрих и крупних речи, како се и *свет* умешао и ревносно потпиривао ту луду заваду, како су мужеви били довољно слепи и послушни, поведе се парница и за повреду части и за повреду својине. И онда низ тужби, реплика, дуплика, квадруплика, визитација и суђења! Фишкали имају због те невине пите пуне руке посла и зараде. Када је ствар била скоро приведена крају, нестају сва парнична акта, и бескрајни процес опет почиње из нова. Ћирковић умире, парница још непрестано траје. Свилокосић, већ фишкал, дотле је био бранилац Мицин; али, када је Анка остала богата удовица, он њој стави на расположење своје адвокатске услуге. Парница између ове Брунхилде и Кримхилде се сврши: Анка је изгубила парницу, пита је стала 1000 форината, колико су појели адвокати и судови, али је у Свилокосићу нашла мужа, на коме јој Мица, која је остала такође удовица, целога живота завидела. На тај начин расипало се „Цар Немање благо", сви они дукати и талири, које су стари текли на вашарима у Кракову и Лајпцигу.

У *Васи Решпекту* има једна повећа и црна епизода, историја породице Стевана Огњана, која није ништа друго до пропадање једне старе српске буржоаске породице у Сент-Андреји. Ништа карактеристичније но котрљање Стевана и његове жене Катарине, који су живели на великој нози као мађарске спахије, и расипали као да сутра и не постоји, падање до најсрамнијих низина беде и моралнога блата. Он, срамота и проклетство своје породице која је доспела да живи од рада двоје болесне деце, долази дотле да по најгорим каванама, где се скупљају „блудни изгубљени синови свих друштвених слојева и женскиње без опредељеног занимања и несигурног стања", за пиће, пева плачевним гласом полупијаним гостима. Његова лепа кћи Емилија, од службе у једној посластичарници, одакле су је истерали због скандала вазда пијана оца, оде код једног старог и богатог грофа, а одатле у велику проституцију.

Уз те озбиљне романе иду и два Игњатовићева аутобиографска романа, у којима се црта како је развијеној и јачој јединки тешко, ако не и немогуће живети у тој натрулелој средини. Приповетка *Пољета и адвокат* црта са-

мога писца како се пред 1848 морао осећати, као млад и поштен адвокат, пун идеала и великих осећања, у средини те „падајуће Сент-Андреје“, међу грабљивим и бесавесним колегама који су отимали где што стигну, и клали се као вуци око плена.

Увео листак[1] је прилог за његову моралну историју[2], за време ратова са Турцима, око 1877—1878. То је једина ствар Игњатовићева где има узбуђености, искрене меланхолије, и где јунак збиља представља вишега човека. Има ту извесан елеменат искрености, и никада није у њега било више топлине, никада није изгледао симпатичнији, но у тој јесењој тузи четрдесетогодишња и несрећна човека, када човек стане осећати сву пустош живота без огњишта и породичне нежности. Тон има нечега тужног и тупог, што подсећа на звоњење погребних звона; има нечега што гони у рефлексије о смрти и пролазности свега земаљскога. Верковићу, који је у један мах помислио да је ухватио срећу која је целога живота бежала пред њиме, када се срећно оженио, познао љубав, добио сина који ће наставити оно што сам није довршио, смрт је отела и жену и дете, и скрхала га да се више никада не дигне. „Све је изгубио. Два најсилнија ударца један за другим. Срце му је опет празнина, ал' та се више испунити неће.“ Он је био рођен да буде несрећан, као и цела породица његова. Страшни бол му је сасвим памет одузео. Свет за њим говори: „срдачна, добра луда, herziger, interessanter Narr“, и у болу често шапуће:

„Из живота у гроб!
Из гроба у живот.“

---

[1] Приповетка. Награђено од Матице Српске са 150 форината. Нови Сад. 1878. — Безначајан реферат од Г. Стевана В. Поповића у *Летопису Матице Српске*, 1881, књ. 126, записник књижевног одељења. У рукопису *Увео Листак* носио је рђав наслов: *Једно деше са две машере, ошац полудео.*

[2] „Јошт и то имам додати, да у том дјелу *(Увелом Листу)* свршетак није сасвим допуњен, и после ћу допунити, како Матица изда, и то ћу по мојим глосама допунити јер у онај ма, кад сам писао, под утиском боље, будући сам ја ту и субјекат и објекат и нисам могао живце савладати, и кад се то дода, онда дјело добива други relief, и онда мислим, да ће ду ме наши академици, који на цол мере, боље схватити.“ „Два писма Јакова Игњатовића Ђорђу Рајковићу“, *„Јавор“*, 1889, стр. 623.

И на крају једна љута и праведна реч, један крик човека свесна своје вредности а несрећна, пред апсурдношћу судбине, неправдом случаја или Провиђења, моралним нередом у природи, или боље рећи одсуством свакога морала у њој: „А многе лудове и непоштене вози срећа на ватрени коли".

Историја једног бољег и вишег човека који је стремио ка идеалу а кога је живот својом тешком ногом прегазио, који је клицао: *ad astra!* а свршио у душевној тами, сав тај проблем смрти, свирепе смрти која коси без милости и без обзира, кида онде где је најтање, дира онде где је најболније, сва бесмисленост случаја, слепога случаја који добро зна где ће ударити, све то даје овом делу нечега вишег и чистијег. *Увео листак* је оаза у целом књижевном делу Јакова Игњатовића: ту је он искочио из колосека вулгарног, прљавог живота и ту се не осећају више кујнске сплачине и коњски гулаши. Као што то увек бива, бол га је био овом приликом подигао, бол који у своме пламену све чисти и племени, све чини бољим, јачим и дубљим.

ГЛАВА X.

Друштвени романи и приповетке.

Пропадање занатлијског и сељачког сталежа. — „Стари и нови мајстори". — „Чудан Свет".

Трулеж није захватио само богату буржоазију, он се распростро и на средњи сталеж, на занатлије, које је такође ново доба и нов живот дохватио. И ту је она иста противност између старог, снажног и отпорног нараштаја, и млађег, поклизнулог, млитавног, осуђенога на пропадање и нестајање Такав је роман из занатлијског живота, *Стари и нови мајстори,* или *Срећни и несрећни кројачи*, како се првобитно звао у рукопису[1].

---

[1] Измена у наслову учињена је по реферату Г. Стевана Ј. Поповића. В. *Летопис Матице Српске*, књ. 138. „Изводи из записника књижевног одбора и одељења 1883. године". Референт је био одушевљен овим романом за који вели да је бољи од свију дојакошњих ове врсте у свакоме погледу; хвали му здраву тенденцију, добру композицију и обраду, природну и неусиљену радњу, верно сликање живота и личности.

Игњатовић је имао нарочитих симпатија према занатлијском свету. Одмах у почетку своје књижевне кариере, у *Србском Летопису,* он се занимао устројством еснафа, доносио њихове уставе и повластице, гледао у томе важне документе народнога живота. Из докумената које је сам објавио види се како је тирански строг био тај систем средњевековних корпорација.

Калфа не сме да иде раскопчан, не сме са штапом ући у собу цех-мајстора, не сме ићи са шегртима, кочијашима и скитницама, не сме пити више од једне ице (пола литра) вина, иначе плаћа глобу. Ако се у јутру не би помолио Богу, плаћа пинту вина; ако би се то поновило, узима му се цела недељна зарада; задоцни ли за службу у цркви, плаћа глобу од 50 крајцара; не донесе ли о Духовима воштану свећу цркви, плаћа опет казну. Другарство је обавезно и развијено Један параграф еснафске уредбе гласи: „Како из ружице леп мирис исходи, тако из сваког калфе доброћудност да један другоме у свакој нужди добровољно и братски јави се како у содружеству здравија и веселости, тако и у свакој скорби и печали, а највише у тешкој болезни, на сваку ноћ по две калфе код болесног стајати, ради утјешнога разговора и послужења различита, а дањом по један, и тако чинећи један другом љубав братску и вољу божију хоће исполнити“. Али каквих и колико глупих и деспотских ограничења: ново-произведени мајстор мора се одмах оженити; калфа који је био слуга не може постати мајстором, исто тако ако је ванбрачни син, или ако су му родитељи били учинили какав злочин; мајстор губи мајсторско право, ако му жена учини прељубу; сматра се за нечасног онај који је пса или мачку убио, мрцине се дотакао, или јој кожу одерао; „да се сматра за нечасна онај који је с џелатом, вашкодерцом беседио, путовао, пио, или при погребу његовом био“. Та еснафска тиранија ишла је

На његово тражење Игњатовић је унео две ствари: Мајстор Марко, отац Миланов, пошто је прочитао писмо да му се син жени бароничином собарицом, одговара му непристанком, јер је то „против традиција, које владају у српској мајсторској кући“. Затим: „да писац обележи Милана и Кузмана оштрије као социјалисте, који се размећу флоскулима, што су их без икаквог разумевања напабирчили по предавањима што су их слушали у П. Тиме би им карактеристика била оштрија. По овоме разметању стари мајстори би их држали као сметењаке“.

до бесмислица и прелазила је сваку меру, тако да се 1813 године морала и државна власт умешати и спречити „злоупотреблениіа, која су код неких еснафа у обичају била, а и сад упорно против повторителних всевисочајших урежденија бивати обичествују, како то јесу“.

Тај живот волео је Игњатовић, и за њиме је жалио. Још пре романа, он је изложио своје идеје о занатлијском сталежу, и у једном политичком чланку[1] дао основну идеју и нацрт свога романа: „Био је ту ред, било је дисциплине; морал је био у поштовању, у том је морала цела цејска корпорација над појединцима бдити, а поједини једно друго контролисати. И могао је човек у то доба у том смислу међу калфама и мајсторима на класичне мајсторе наићи. Прљава пега на појединима није се трпила, јер се држала за пегу целе корпорације. Омладина занатлијска није се бавила са дарвинизмом, који покрај своје научне важности лако заврне, — са радом, непрекидним радом. Није се бавила материјалистичним доктринама, које узимају човека само по свом хемичном саставу, без обзира на његову душевну половину; ал бракови су били чисти, част обитељи нетакнута. Верозаконско осећање било је дубоко у срцу ужљебљено. Људи су били богобојажљиви — декоји би рекао и биготи, ал су били справедљиви, скромни, и реч „швиндл“ није се налазила у цеховском језику, као нека пробитачна чињеница у обрту и конкуренцији.“

У *Старим и новим мајсторима,* он ће развити ту борбу између два занатлијска нараштаја, два начина живота и погледа на свет, све своје конзервативне симпатије за „старим добрим добом“ цехова и патријархалне стеге, и дубоко неразумевање новога света, и сав свој бакалски морал.

Старе мајсторе представљају Дамјан Остругић, ћурчија, и нарочито, Марко Терзић, кројач, у неколико и Љубомир Угледић, такође кројач. То су радни људи, малих потреба и апетита, штедљиви, са вечитим тужбаљкама на рђаве године, и који се са најбољих вашара враћају жалећи се како се више не да живети. Они кукају без престанка за старим добрим временом, када је сваки ишао у цркву не само

[1] *Недељни Лист,* бр. 15, 1879.

недељом но и на вечерње, и када се није давала девојка ономе ко те верске дужности није вршио. Блажена времена када је било осећање ауторитета, када је млађи поштовао старијега, деца родитеље, калфе мајсторе, када калфа није смео пушити пред мајстором док му мајстор не допусти, када су родитељи, дајући дете на занат говорили: „тело твоје, а душа његова“. Мајсторице њихове су здраве, чврсте, једре, вредне, штедљиве, снажних мишица и замашних шака, кувају и месе за све калфе, при томе пакосне и воле да оговарају.

Стари мајстори се буне противу моде и свега што је ново, не само у навикама и животу својих млађих и своје деце и жена, но и у самоме занату. Зашто место цола и рифа сантиметар? Чему служе широки рукави? Они не воле оне који желе добро да живе, буне се што се више не пости: „где је кујна масна, ту је тестаменат мршав“. Са инстинктом *поткожених* људи, они мрзе на *голаће*, држе да је сиротиња грех, да само лењштине не могу да продру у животу. *За* политику *неће да чују:* она је само за господу. „Па шта ће шнајдерима политика; научи свој занат добро, пропутуј света, буди вредан и поштен, мање потроши но што заслужиш, ето то ти је сва политика.“ *За* ново немаре; када им је један од млађих поменуо у исти мах и Ласала и „Делића“, они праве овакве досетке: „Делића знам, био је од првих мајстора у Пешти, а за тог мајстор Ласала не знам“. Виде ли превратничке „клопошке шешире“ на младима, они изгубе памет од љутине. Кад је мајстор Марко чуо да се тврди да је Бог „натура“, а цео свет „квасац“, цикнуо је: „отворите се небеса, и сакруши господе те зле демоне! Па знаш ли кукавче да бога нема, морали би га сами створити, јер када бога нема, нема ни поштења, ни правде, они би међу собом чинили што ни скотови не чине, своје рођено би искорењивали“. Они су конзервативци у погледу на свет, и у начину живота, и у раду, и у породици, и у вери, и у политици, у свему. Они деле идеје Јакова Игњатовића, и кроз њихова уста говори збуњени социолог *Нашега Доба,* теоретичар реакционарства и клерикализма: „Ми се мучимо и постимо, ал кад имамо дајемо од сувишка нешто и сиротињи, а ви немате, а тако не можете ни имати, па хоћете свет да окренете и да развалинама покријете оно, што је од заманда као добро постојало. Од како је света, тако је то било па и сада, нити се

може свет преко колена преломити. Ви сте сметењаци, којима би требало пустити крви испод језика“.

И док стари мајстори уживају све моралне и интелектуалне симпатије Јакова Игњатовића, млади мајстори пролазе да не може бити горе. Они не воле рад: место да засучу рукаве и легну на посао, они радије славе „блаумонтаге“, патроне свих кројача и бербера, јуре по јевтиним баловима за Маришкама, Розикама, Јулишкама и Фаникама из подземних спратова богатих кућа . . . У „хербергу“, прљавој у масној крчми, крај коњског гулаша и устајалог пива, причају о својим балским успесима и тучама са војницима. Њихов прототип то је стари Сепл Вајнбергер — изразито име! — „емеритарни декан међу свима шнајдерским момцима“, алкохоличар, пропалица, који бедно свршава у болници. У роману тај тип представљају Милан, син Марка Терзића, и његов нераздвојни друг Кузман Кувик, обоје младе кројачке калфе. Ради бољег изучавања заната, они су отишли у Пешту, и ту их је велика варош отровала. Тамо се кваре по баловима где долазе слушкиње, собарице, куварице, „хаузмајсторке“ из богатих кућа, и по занатлијским зборовима, где су социалистички беседници хтели да усреће свет незрелим теоријама Ласала и — „Делића“.

У Пешти на једном таквом измешаном балу упознали су се са двема младим девојкама, собарицама у богатим кућама, постали њихови љубазници, и када су се морали враћати кућама, поведу и њих, и на послетку се венчају. Поред тога, они су учинили још један страшан грех: почели су да носе „велике клопоше — социјалистичке шешире“. На те злосрећне шешире окомио се и писац и сви стари мајстори. „Ја тај гад не бих нигда метао на главу“ вели један; „дротарски шешир“ *додаје* други; „са обода им се може јести печење“, примећује трећи представник дућанскога духа. И онда низ напада на ова два несрећна младића, који су се усудили да буду другојачи од својих оцева: то су „штенад“ која хоће више да знаду од старијих и не поштују бога и божје угоднике; „развратна младеж“, вели поп-Стеван, „чесњејшег консисторијума присјадетељ“, који за добар ручак и добар бакшиш хоће и да обиђе строгост закона и црквених канона.

Сви су млади мајстори, без изузетка, такви. Такав је и Ханс Ганајзер, некадашњи калфа кројачки, затим говорник на

социјалистичким зборовима и перовођа радничке задруге, најзад гостионичар. Пошто је пропао због теревенки, он је отпочео мрзити на цео свет: „имућни су му људи убијце пред очима. Они су криви што он нема ништа. Имање богаташко ваља поделити на равне делове, да сви имају све а не само богаташи, што отимљу залогај од сиротиње". Тај Катон промукао је вичући на раскош, а сам проводи време у пићу, у јелу, картању, куглању, све што има даје на „гуске и ћуране, смуђеве, шаране" („сваки је по две киле!)" „Ганајзер је могао бити многом социјалисти узор умерености. Сутра дан би се обично тужио, како сиротиња не може да живи од богаташа, јер је сав новац у њиховим рукама".

И како су сви ти млади радили тако су и прошли. Пошто су „од два слепца направили четири", оптерећени децом у рђавим годинама, ненавикнути на рад, ред и штедњу, стану пропадати. Милан се пропије, и по биртијама, уз тамбураше и весела друштва, упропасти све наследство, и најзад падне дотле да туче жену, да га избацују мртва пијана из кафана и на крају умире од алкохоличног *delirium tremens;* Кувик, такође кажњен што је хтео да живи другим животом а не као стари, умире у сиротињи и од јектике. Ханс Ганајзер и Сепл Вајнбергер умиру заједно у болници, остављени, и презрени. Игњатовић је тако нашао начина да утамани све социјалисте у свом роману, и у томе је био боље среће но Бизмарк са својим изузетним законима и руска влада са вешањима и прогонствима у Сибир.

То није био тако тежак посао. Било са сопственога убеђења, било по наговору свога референта у Матици, он је употребио сву црну боју да што одвратнијим наслика представнике нових идеја. Није требало много духа и вештине да се социјализам представи као идиотска теорија гладница и нерадника, социјалисти као блесани и изелице који једу шаране, јуре по баловима и куну друштвену неправду, — када се стварност гужва, истина згази, и подметне се противницима што им на сну није могло падати. Само Игњатовић је могао да наиђе на социјалисте који куну фабрике; само он је могао са свима рентјерима и бакалима поновити како социјалисти хоће „на равне делове" да „деле богаташка имања", како „сви људи треба да буду равни, ни један бољи од другог". Лако је нападати једну теорију, када се њеним присталицама

даје овакав говор: „Бог је натура, па је ту хемија, сав свет је као неки квасац, и све то уједно зове се натура, а та се окреће као на машини“. Тај начин сузбијања једне доктрине подсећа на онога доминаканца из XVIII века који је побијао филозофију Жан-Жака Русоа: на предикаоницу је био метнуо своју капицу, њу представио као славног филозофа женевског, дискутовао са њом, убедио је толико да сирота капица ни речи није могла рећи, и најзад триумфално узвикнуо: „Ти ћутиш, бедниче!“ Само, тај особити начин доказивања савршено ништа не значи. На тај начин дало би се далеко грђих ствари рећи о Игњатовићевом плаћеном мађаронству и клерикализму, букварачкој и кафанској социологији. Такве романе могао би по пет на годину да фабрикује ма какав новинарски сарадник, и то је до сада најлакши начин оцрнити политичке противнике. Али све то не иде у књижевност.

То је ствар теорије, ту може бити и спора, све зависи од полазне тачке. Али Игњатовић је отишао и корак даље: не само да је доказао да су погледи младих и луди и убитачни, он је дао и нешто позитивно, изнео нову, дубоку и врло оригиналну солуцију друштвенога питања. „Који су данас срећни, који несрећни кројачи?“ такав је био предмет овога романа, који се иначе првобитно звао *Сретни и несретни кројачи*. Несрећни су се већ показали и скупо платили своје грехове, а срећни су они који су „плели котац како ти и отац“, ишли утапканим стазама, поштовали традицију: чим калфа постане цушнајдер, жени се мајсторицом удовицом, улази у пуну кућу и радњу, и чека да стара умре, па да узме младу. Она ће остати млада удовица, и удаће се за новога цушнајдера, а тако до страшнога суда! Тако је Марко Терзић узео Сару мајстор Аћимову, Љубомир Угледић његову удовицу Перку, стари Шницер Мару. Тако је и Милутин, брат Миланов, чак у Москви, оженио се старом удовицом, неком богатом ћурчиницом. Па и две жртве спасавају се тим чудотворним леком: Јулишка полази за неког богатог кројача удовца, а Маришка опет за неког богатог кројача удовца, и госпођица Хермина такође полази за некога старог и богатог фабриканта, који, и ако то писац не каже, морао је такође бити некада „цушнајдер“ и оженити се старом мајсторицом. „Срећни су Угледић и Шницер. Први пут су удовице узели. Несрећни су Милан, Кузман, Ханс Ганајзер и Сепл Вајн-

бергер. Они су и опет прерано, на игранкама женили се и оженили.“

Као што се види, Игњатовић је експерименталним путем дошао до ингениозног и врло простог решења друштвеног питања: не носити клопоше, не женити се младим и лепим девојкама које млад човек може да воли; вребати богате бабе, чекати да речене бабе умру и онда, као мајстор и богат, хватати какво осамнаестогодишње девојче. Занатима ништа не смета ни фабричка производња ни конкуренција, протекционизам би им слабо што могао помоћи, све су то измишљотине беспослених и плитких економиста. Главно је женити се бабама, и радничко питање је решено! Само, авај! да ли има довољан број маторих и богатих удовица да се жртвују за добро друштва! И шта да ради удовица каквога великога мајстора или фабриканта где има неколико десетина или стотина „цушнајдера“, присталица Игњатовићеве теорије!

Стари и нови мајстори су један дубоко и несвесно неморалан роман, скрибовско уздизање рачунских бракова, слепо обожавање новца и успеха, исмевање сваке чистије побуде, сваког вишег полета, ваљање у блату „материјализма“, на који је овај „идејалист“ особите врсте толико викао. На жалост, није само Игњатовић који је такве појмове имао о животу и који је тим стопама ишао: толики и толики, највећи део људи тако мисли и ради, само остали имају бар толико стида и смотрености да не излажу на светлост дана прљавштине својих душа и да своје неморалне подвиге не износе као узоре другим људима, нарочито у књигама!

Овај, можда најслабији роман Игњатовића, нелогичан, усиљен, сметен, неморалан, образац рђавог тенденциозног романа, има још и ту особину да је ретко наиван и глупо духовит. Какав је тек онај богати бечки фабрикант Шницер који је дошао у једно сремско село да се ожени Српкињом, јер су „у Бечу Српкиње врло омиљене“. Има ли ичега вулгарнијега но када Перка долази у Беч ћерци у походе, сва се топи од радости што њена Мара говори „немецки“ и француски („Donnez-moi un verre d'eau!“), за свирање на пиану, вели да „мачке гњаве“, и после речи „бонтон“ узвикује: „Ију, како рече, ћерко, бонту?“

У целом овом вулгарном и искрпљеном роману има само нешто што је добро, што има дах живота: то су оне

сцене у кујни, где се љубав развија поред мућкања јаја и шпиковања зеца, спремања сосова и компота, или у „танцшулима“ где се бију омирске борбе између касапа и војника, ради плавих очију какве Фанике или Јулишке. Ту је Игњатовић у своме елементу, ту је природан, искрен и топао. Са колико лиризма узвикује он: „Блажен ли је стражмештер, ком је драгана куварица баронова!“, и са колико тајне зависти описује он тога кујнског Дон-Жуана, коме су се пре ребра провидела, а сада се уоблио и постао сјајан од масти и здравља! Као и свуда, тако и овде пријатељ Резика и Бабика, који је морао уживати сва та блаженства раја у подземном спрату, стоји куд и камо над празним и сумњивим социологом *Нашега Доба.*

Стари и нови мајстори су друштвени роман који црта распадање занатлијског сталежа, тако чврстог и многобројног у прошлости. Једини сеоски роман Јакова Игњатовића *Чудан свет,* описује тај исти процес разорења на селу.

Роман, писан у Даљу, на селу, у једном чистом српском центру, пошто је 1868 и 1869 излазио у новосадској *Даници*, појавио се 1869 у засебној књизи и иде у боље и зрелије романе Игњатовићеве. Он се дотле бавио историјским романом, приказивао живот у варошима, или бар више мање варошки живот господе по селима. *Чудан свет* је први његов рад из сеоскога живота, и са приповеткама *Кнез у купатилу* и *Најскупља коза*, једна од ретких његових ствари чији је предмет захваћен из живота на селу.

У почетку романа, богати сељак Сава Дерентовљев тужи се на рђава времена. „Сад ти је баш незгодно сељаком бити. Порција велика, господа са свију страна притисла; ако се где тужиш, немаш право; тамо у свету, ниси никуд пристао — свуд те за последњег држе — још да немаш бербе да се напијеш и мало бригу растераш, не знаш шта би радио.“ И онда писац додаје ове карактеристичне речи, које предсказују нашу сеоску приповетку: „И доиста Сава Дерентовљев имао је у нечему право. Свет једнако пише и говори о царевима, краљевима, великашима и господи а о сељаку ништа. И сами списатељи пишу једнако о грофовима, баронима, госпођама, фрајлама, а о сељаку и за сељаке ништа. А колики је велики

жив свет у сељаку скривен! Колико туге и јада, радости и весеља у сељачком животу има."

Тај сеоски роман требао је да буде почетак читавога низа приповедака из живота српског сељака у Јужној Угарској. Уредништво *Стражилова*, доносећи 1885 Игњатовићеву приповетку *Кнез у купатилу*, писало је: „Пре више година (у „Даници" 1868) почео је поштовани књижевник овај да пише приповетку по имену „Чудан свет". — То је требало да буде после читав низ приповедака из народног живота, у одломцима, а сваки одломак целина за себе" . . . Игњатовић тај „низ" није продужавао, и застао је на тим двема трима приповеткама. Можда је то било зато што му је варошки живот био и познатији, изгледао пунији, сложенији и занимљивији? Или зато што је само врло кратко време био на селу и имао мало прилике да својим очима гледа сеоски живот?

У *Чудном свету,* у историји тог пометеног и збуњеног сеоског света који пропада, има две упоредне историје: како је Сава Дерентовљев постао кнез и оженио се, и како је Ђока Гроздић пропао терајући парницу око наследства и како су га Цигани покрали. Али у те две историје уплетене су све прилике из сељачкога живота, сва она многобројна зла која даве сељаке: луде парнице, без узрока, из ината, које се свршавају тек онда када добош залупа пред кућом и све имање отиде на „мунту"; Јевреји који дају новац под зликовачки интерес; власти које се утркују која ће више да одере са леђа простог и лаковерног сељака; велике „порције" од којих се глава не може дићи; „солдачија", која отрже најздравије младиће и најбоље радне снаге да их стрпа по великим варошима у школе нерада, пасивности и слепе послушности; свадбе, славе, гошћења, која трају данима и упропашћују куће; нарочито „фишкали", које Игњатовић и иначе самртно мрзи, „у чијем речнику нема речи милосрђе", и који деру кожу док и један кајиш остане на леђима беднога сељака.

И овај конзервативни и клерикални писац, тако оштар према незадовољницима и у цркви, и у друштву, пред ужасним злима која даве сељака, нашао је речи протеста и буне, које у његовим устима чудно звуче, и које би он код других извесно осуђивао. Ево описа једне егзекуције, која једин-

ствено личи на какав укоп, праћене вриском жена, писком деце, мрачним погледима људи који мукло ћуте или шкрипе зубима и стежу песницама: „Судац и фишкал с очима се разговарају. Зољић најпре је стиснуо вилице, а кад види овце и коње, очи му се засветле као мачак миша кад види, срце му од радости плива. Лисовић растегао усне, очи му се смеше, па кад погледа на судца, а судац на њега, већ су проразговарали, већ један другом каже: ту има доста, неће нам нико више из ноктију исчупати. Писару очи од радости трепећу, а четник закрвавио очи на животиње, мислиш, живе ће их прогутати . . . Треба ко једаред да буде судац, фишкал и пандур, па да може уживати сласти егзекуције. Као год што је касапин на крв научен, тако је све то научено на егзекуцију“. И када лопови из Силбаша и Парабућа седе у риту и говоре на чија ће стада оваца и ергеле коња, читалац се пита да ли ти ритски витези нису мањи лупежи од оних који треба да их гоне, од свег оног врзиног кола фишкала, кајшара, натароша, судија, сеоских газда, четника и пандура? Један од лопова, као какав разбојник Шилеров, вели: „Ако треба порције, ту паор највише плаћа, ако путеве правити, и ту терај паора, и ту паор издире, а грци своје синове митом искупе. Подај нотарошу, подај солгабирову, подај вицишпану, подај доктору, па ћеш сваког од солдатства ослободити.“ И та и многа друга места подсећају на *Ратара* Ђуре Јакшића.

И свршетак је исто тако црн: Залуђени Сава умире отрован, Кресовић одлази на робију, Ђока Гроздић остаје свега са 200 форината, и са тим бедним остатком од целог свог имања, које су адвокати, судије и Цигани однели, хоће да иде цару у Беч, да правицу тражи. Цело дело оставља мрачан, тужан утисак, осећање жаљења за те несрећне сељаке које све са свих страна гура у пропаст. Игњатовићу се не може пребацити да је идеализовао сељака, да је чинио оно што Лаза Лазаревић и Јанко Веселиновић, Илија Вукићевић и Павле Марковић-Адамов, писци сеоских идила и еклога: његове сеоске приповетке су црне и суморне, као и живот људи који натапају земљу својим знојем.

И друга једна, и сувише развучена сеоска приповетка, *Најскупља коза*, не црта село у оној ружичастој боји и не прича само сеоске Ромео и Јулије, као што то обично раде

наши сеоски приповедачи. То је повест како је славонски лопов Мија скупо платио за једну украђену козу. Ухваћен на делу, он буде осуђен на девет месеца робије. Али се погоди са Циганином Јованом, да овај, за неколико десетица, издржи у место њега затвор. Али када се Јован вратио са робије, Мија му не исплати целу обећану суму, и ствар тако дође до ушију суда. Залуд је његова жена Марија хтела да прими на себе да је она украла козу, узалуд су фишкали и сеоски лопови, сведоци из сумњивих биртија и лоповских чарди, извијали, лагали, заплетали, ништа није помогло. Суд осуди и Јована, и Мију, и Марију, и тако Мијат мораде понова у апс, и то да је због коња, ни по јада, него због једне бедне козе која га је и сувише скупо стала: двадесет и седам месеца затвора и 314 форината и 40 новчића судских трошкова и казне!

ГЛАВА XI.

Друштвени романи и приповетке.

(Свршетак).

Синтеза његових романа којима је предмет распадање српског друштва у Угарској: „Патница" — Књижевна критика онога доба и тај роман.

Најпотпунији, нај јаснији и највећи роман Јакова Игњатовића јесте *Патница,* на коју је он и иначе највише полагао. *Милан Наранџић* требао је да има још једну свеску, *Трпен Спасен* је недовршен, *Патница* је завршена у три књиге, она је дело његове пуне зрелости, синтеза свију његових друштених романа којима је био предмет распадање свију слојева српскога друштва у Јужној Угарској. Она је била омиљено дело његово: „Кад сам „Патницу" писао, прича сам Игњатовић[1], у цртању сликах, карактерах, метао сам у склад психолошки моменат са реалистиком, а то баш није лака ствар, и то ме је дело од свију које сам до сада писао највећег труда стало, и са највећом пажњом је израђено, и због великог заплета најтеже је, што сам до сада у тој струци израдио. Кад сам га писао, кад сам слике и карактере из живота цртао, у мојој инспирацији, узрујаности, не једаред

[1] *Наше доба,* 1886, бр. 2. „Отворено писмо уреднику „Нашега доба".

сам пљеснуо пером о патос, где се забоде, и у мислима позивао сам се на дух осветничке Немезее, која рушиоце реда и морала у обитељском животу казни. Кад сам завршио, осећају свом дао сам удовољство уверењем, да, у руци буктињу држећи расветљавам поноре у друштвеном животу, и додирујем још нерешене проблеме, како би се друштво из глиба злослутног материјализма извукло. За то сам и приденуо делу мото: *доносим вам радост велију*, *добили сте роман*[1].

То није измишљена историја. У овом роману Игњатовић је причао истинску историју једне своје блиске познанице. *Патница* је историја једне слабе жене, која је скупо платила своју погрешку, и то више због хипокризије и рђавштине света који је хтео камењем је засути, но због сопствене кривице. Цео роман је илустровање приче о жени прељубници, развијање идеје: „премишљати па пресудити."

Малој Јелици умро је отац када му је било двадесет и пет година: слабо тело ископнело је у раскалашном животу, у веселим друштвима и оргијама, за карташким столовима и уживањима сваке врсте. За собом је оставио младу удовицу, дете још у колевци, дугове, заплетено стање. Да млада удовица није имала душевна брата, ко зна како би још прошла! Тај брат, Шандор, имућан и уважен натарош у једном сремском селу, прими је свесрдно у своју кућу, заједно са дететом. Кућа је богата, гостољубива, вазда отворена, увек пуна вармеђске господе на пролазу; живот лак, весео, у коме се брзо заборављају црни дани прошлости. Али кад умре жена Шандорова, његова сестра Варвара заузме место домаћице у кући, вођење куће узме у своје руке. Смрт се у добру брзо заборавља: опет су настале дуге вечере које се тек у зору свршавају, масне гозбе, јака јела и стара вина, песме, тамбуре, шале. Али пунокрвну Варвару приликом једне таке гозбе удари „шлог". То је био само „шегрт", како вели жупанијски лекар, некадашњи берберски калфа. Али и „калфа" се није дао дуго чекати: она остаје без речи, без покрета неспособна за рад, осуђена да непомично и немо гледа како газдарице развлаче и краду братовљево имање. Најзад, сам

---

[1] То је било првобитно „мото", када је роман био поднет Матици. Али, једном штампан, роман је носио друго логичније и скромније мото: „Премишљати па пресудити".

„мајстор“, смрт, и баба Кумрија једнога дана метну младој жени два талира на очи, да не остану отворене.

Јелица није имала више од шест година, када је остала сироче, без оца и без мајке. И мала, вижљаста, окретна, бистра девојчица брине се о кући као да је одрасла, води ред у кујни, надгледа да се не краде ујакова имовина, вечито у свађи са дугопрстим газдарицама, које развлаче свака на своју страну и мењају се свакога часа. Шандор, и сам без деце, воли то лепо и паметно дете као да му је рођено, и због њега, из страха да му не доведе злу ујну, неће никако да се жени. Али он је још пун снаге, амбиција и прохтева, и његов шурак, сеоски грк Папастаки, грабљив, лаком на добит, ни најмање скрупулозан, увуче га у заједничке спекулације. Посао им иде да не може боље бити, све им полази од руке чега се дотакну, и Папастакиница у напред ужива, како ће једнога дана постати спахиница. Јелици је већ дванаест година, скоро ће постати и „фрајла“, и не може вечито остати да је васпитавају газдарице и да се игра са сеоском децом. Једнога дана морала је рећи збогом и шареној јуници Милици, и голубу Мики, и псетанцету Жуји, и ујак је одведе у варош, у „лер“ госпође Серафине, родом из Беча, вредне, добре и паметне жене. И док Јелица, послушна и пријежна, под њеним материнским старањем, учи се животу и његовим дужностима, дотле се Шандор са заносом бацио у спекулације. Терају се велика стада из Босне, крмци се ране, пустаре су пуне оваца и говеда.

Сада настаје доба искушења за малу Јелицу. Прво што јој се десило, то је да је остала без наследства. Од оца јој је било нешто остало новаца, и то је било депоновано у суду. Једна њена тетка попадија Јелена, која је била бацила око на тај новац, нађе начина да се споразуме са судијом и дигне тај новац. То је ишло преко судијине жене: „Знаш, жено, говорила је она попадији, нешто ћу ти казати. Тај новац нити је твој, нити сучев, то би ти с неба пало, ако хоћеш на поле, онда добро, ако не не, тако мој судац каже“. И тако се погоде: попадија подели наследство са судијом, и да би умирила савест, сврати у манастир који јој је био успут, запали свећу пред иконом Светог Ђорђа, свога крсног имена, да очитати велику молитву, плати да се одслужи служба, пољуби икону и метне дукат на тас! Све је било у своме реду!

Ујаку Шандору сада су дошли нови прохтеви. Мадама Серафина, поред осталих својих врлина, још свежа, пала му је у очи. Он је знао сву њену прошлост: да је из једне добре куће, да је као врло младу завео неки млади гроф, и да сада далеко од својих, сама зарађује свој хлеб. Поред свега тога, она је волела Јелицу као своје рођено дете, и Шандор се реши да је запроси. Папастакиници падне у дужност да буде „проводаџика", али како њој није било у рачуну да у селу буде неког отменијег и паметнијег него што је она, свој је задатак тако добро извела да се цела ствар потпуно покварила. Али место Мадаме није остало празно: Шандорово срце заузе лепа Каја, Шокица из Бабине Греде, спевана и извикана у своме крају, заводљива у своме живописном шокачком оделу и свежини своје младости. Цело је село гледало када је недељом у колу певала:

Цура Ката ватру ложи,
А чича се с њоме гложи,
Да му дуван сиче,
У мраку без свиће.

Шандору се допадне, и узме је из туђе службу у своју. Сада је обукла свилене „швапске хаљине", постала „врајла", од Каје Кајица, од слушкиње газдарица, која је све, рачунајући ту и господара, узела под своју команду. „Тако се Шандор променуо. Но ко ће проникнути у тајне срца".

Када је Јелица свршила свој двогодишњи течај у „леру" честите Мадаме, морала се са тешким срцем растати од своје добре нове мајке и вратити се дома. Између две младе жене десио се неизбежни сукоб; Јелица гледа у Каји безочну и наметљиву служавку, а Каја неће ни за длаку да попусти од свога стеченога права. Сиромах Шандор нашао се између две ватре, и не зна на коју ће страну. Када се прва прилика указала, на први позив у госте, Јелица радо остави кућу и оде у госте тетки Јелени. Попадија је хтела да има кога код куће, а и да умири своју савест, и навали да млада девојка остане код ње. Јелици се није враћало дома, где је морала своју власт да дели са Кајом, није се дуго дала молити, и остане код тетке. Али другом приликом, када је отишла у госте у варош, другој једној рођаци, допадне јој се тамо и остане. Она је лепа, стасита, здрава, створена да се допадне.

Ту, у „леру“ дувне Боневентуре учи се женском раду, „књижевности и понашању у вишем друштву“, и чека добру прилику да се уда.

Ту је пала у очи и старом Петру Мргодићу, богатом сопственику. Он је некада би пуки сиромах, и, као незнатан трговчић, да би увећао свој капитал, оженио се богатом и болесном девојком. Деца из тога брака поумирала су од јехтике, коју им је мајка дала у наследство, и остао му је само син Милош, коме је двадесет и две године, миран, благ, слаба здравља, али навикнут на добар и лак живот. Отац хоће да му се лоза одржи, да имање остане у породици, и хоће да жени сина, али не болесном и богатом, као што је сам учинио, но здравом, „да се крв обнови“, па ма и сирота била. Избор падне на Јелицу, и она се удаде за Милоша. Двоје младих живе лепо, кућа је свега пуна и вазда отворена; она сија на свим забавама, концертима, у позоришту, у друштвима, свуда гдегод се појави. И у том браку роди им се кћи Јуцика, која је од оца наследила кобно наследство: танку крв и слабо здравље.

Стари Мргодић се повукао на салаш, пуши јевтин дуван и штеди. Да би што мање трошио, он не даје прати чинију из које једе млеко, јер држи да је млеко у њој укувано гушће, пар чизама носи по пет година и маже их машћу, да се пси око њих туку; ципеле носи само недељом и празником; пуши на лулу од две крајцаре, и то дуван који узајмљује од слугу, каткада и осушено виново лишће.

Али за Јелицу опет почињу рђави дани. Папастаки превари и упропасти Шандора, који се у очајању отрује. Милош, кога је болест начела, и који је по толиким крајевима и код великих лекара узалуд тражио лека, умре у туђини, и остави саму младу удовицу са болешљивим дететом. И стара Јулијана, која је Јелицу толико волела, умре, и патнички живот почиње за младу удовицу. Није сасвим остала сама: ту је и добри свекар, простосрдачан човек, тип „старога Србенде“, леп представник оног патриархалног „старог доброг доба“. Он нема довољно доброте за своју младу снаху, довољно миловања за своје унуче. И променио се: ново одело не свлачи са себе, у зимске вечери седи са Јелицом, крати јој дуге часове и милује је по једрим образима. Седамдесет му је година, нема више зуба, али се још добро држи и стара

крв му се запалила за младу и лепу снаху. Једне вечери, он јој предложи да спавају у једној соби, из обзира штедње, да се не би ватра на два места ложила. Одбивен, побесни и реши се да се освети. И седамдесетогодишњи љубавник одржа реч, и то још како!

Милош је имао блиског рођака и нераздвојног пријатеља Милана Чедомиљевића. Једнога дана, овај заведен дражима Јелице, изјави јој љубав. Она ту ствар исприча мужу, и овај то не прими сувише к срцу. Али Милан, из очајања, из неког ината и љутине, ожени се девојком коју није волео, и с којом, разуме се, није добро живео. Са планом, стари Мргодић га стане врло често призивати својој кући, стави му све на расположење. Јелица се боји да се не компромитују, и буни се против тих честих долазака и интимности. „Нек говори свет шта хоће, вели јој старац одсечно, ти си паметна женска, ма и млада, не ћеш ни са свекром поред једне пећке да се грејеш,ваљда ћеш се још боље знати чувати од младог и то ожењеног човека, па још род; ја сам газда у кући, ја заповедам“. И десило се оно што се морало десити: Јелица осети да ће ускоро опет постати мајком. Милан јој обећао да ће што пре добити развод брака и њоме се оженити. И „фамилија“, тако одвратна у малој буржоазији, „свет“, тако гнусно лицемеран у малој вароши, почињу свој змијски посао. Жена Петрова брата, Татијана, тип паланачке вештице и сплеткашице, сува, угнутих прсију, збрчкана лица, зелених очију, са којом је Петар живео док је била млађа, и њена кћи Мицика, стара девојка, пакосна и зла, до три часа у јутру гледе кроз прозор са улице шта се ради у Јеличиној кући.

На посао су се дали и остали Мргодићи, који нису ни мало бољи, нарочито адвокат Драгутин, препреден, грабљив, без срца и на све готов. Њима је стало по што по то да Јелицу осрамоте, и да она не постане наследница великог имања Мргодићевог. У помоћ им је дошла и стара сплеткашица и кокета Ната Машамода, од чијег језика стрепи цела варош, која мрзи Јелицу што је млада и лепа, и заноси се тајном надом да ће очарати старог Мргодића и постати његова жена. Сви су сложно и вешто радили, и једнога дана, када се у вароши почело говорити о блиским сватовима Милана и Јелице, отровна Машамода пусти крилату реч: „Биће

сватова, ал' пре тога и крштења". Сутра дан то је цела варош знала, и за Јелицу дођоше црни дани. У кући су почели поступати са њом горе но са служавком, држе је као у апсу, море је глађу, не одевају је. Једнога дана, на превару, отеше јој Јуцику и однеше на салаш. И када се у вече вратила дома, пошто је сва уплакана тражила дете по целој вароши, на степеницама је дочека старац, крвавих очију, зликовачкога погледа. И тада је гурну низ степенице да се сва изубијала, отера је од куће, да не срамоти његово поштење и добро име његове породице.

Запрепашћена, изубијана, расплакана, сама, без игде ичега, без родитеља, без породице, без заштите, Патница се у ноћи нашла на улици, и полу онесвешћена срушила на једну клупу у парку. Такву је нађу њени познаници Господин и Госпођа Ерфелд, душевни људи, који је приме к себи, даду јој заклона и добра савета. Јелица почиње парницу противу свекра, али се намери на непоштена адвоката, који је радио у договору са Мргодићевим адвокатом Драгутином, и разуме се, изгубио парницу. Но свирепи старац није се задовољио само тиме, подстицан својом честитом породицом, он хоће да Јелицу сасвим упропасти, да је згази да се никада више не дигне. Оптужи је да га је не само поткрадала, него да га је хтела још и убити. Јелица се од те беде спасе, јер лажни сведоци нису хтели да остану при својим сведоџбама.

Њене несреће се продужују. Милан, од дужег времена такође болестан, умире у туђини. Јуцику су толико одстранили од матере, да она осећа мржњу и страх од оне која је родила. Честити Ерфелдови морају сасвим да се селе из вароши, и Јелица остаје потпуно сама. Она је храбра и бори се; тужи за дететом, шивењем туђега зарађује леб, и мученички трпи од неправде и злобе људске. И у тренутку када више није могла, када је изгубила и последњу наду на спас, Бог јој посла неочекиваног спаситеља, који, као Свети Ђорђе, убија аждају зла, сатре злодеје, и спасе угрожену врлину. То је неки капетан у пенсији, човек од срца, који је познавао Јелицу као дете, када је као хусар долазио у госте њеном ујаку, и кога су дирнуле њене патње и њена храброст. И он је био страдао, познао људску неправду, многа зла и искушења преко главе претурио, и решио се да јој помогне, да би видела да свако племенито осећање још није мртво у

свету. Исто вече, када јој је он обећао своју потпору да дође до свога детета и права, стари грешник Петар Мргодић умре. Јелица убрзо добије парницу, одрођена Јуцика врати се напаћеној матери, и после толико бура и њој засија сунце спокојства и среће. „Патници је прије растао пелен, а сад јој цвета бршљан“.

Мане овога романа нису мале, и лако падају у очи. Он није ништа друго до доста ладно, суво, невешто и брзо причање људских ругоба, развучено до претераности. Има нелогичности и безазлености које буне или које су смешне, и изгледају чудне код једнога човека који је толико писао и који је требао имати, ако ништа друго, а оно бар занатско искуство. Јелица, за коју је писац хтео да задобије све читаочеве симпатије, да је представи као неку врсту Свете Геновеве, није ни тако чиста, ни тако симпатична, ни тако беспрекорна. Према мањима од себе, нарочито у првом делу, она има исто толико опорости и злобе колико доцније други према њој; она никада никога није волела, и има нечега студеног у њеној лепоти античне богиње. Она воли лак живот и уживања; да би живела у богатству, она полази за болесна човека, за кога је знала да неће дуго живети и кога није волела. У своме животу забава, картања, уживања, она ни за тренутак није мислила на друге, и држала да ништа није природније и праведније до да тај живот вечито траје. Њене несреће почињу тек после незаконите везе са Миланом, тек у другој половини романа.

Једно капитално погрешно место то је што је њен положај писац силом начинио безизлазним после порођаја. Када је свекар избацио из куће, за што није тражила, или зашто јој није била понудила заштиту Мадама Серафина, која је за њену историју знала, која је и сама имала сличну невољу, и волела Јелицу као своје рођено дете? „Устручавала се да јој пише“, јер није хтела да се „пача“ у туђе ствари! Али када је реч о целом једном животу, како могу да важе ти ситни обзири неке деликатности, нарочито од стране тако паметне и добре жене као што је Мадама Серафима! Зашто се Јелица није обратила Милану, који је био непосредни узрок свега тога, и био у стању да је заштити, пре и боље но ико? Шта је њега богата и независна човека, могло стати да је одведе из тога места, стршљенова гнезда где су сви били скочили на

њу, да јој нађе адвоката и помогне јој да дође до права? Ништа није било и природније и лакше, али баш за то писац није хтео тако да учини. Да је ствар ишла тим редовним и обичним путим, све би се свршило, као толике друге љубавне историје, и цело патништво свело би се на један непријатан догађај без даљих последица. Да се писац није овде основно огрешио о логичност и природност, целога романа не би било, и због тога цео роман изгледа усиљен и подигнут на лажној основи.

Затим, решење целога заплета: онај пенсионовани капетан, о коме ни помена нема раније, и који као с неба, довучен за уши, долази да спасе ситуацију и заврши роман! И *истога* дана када он узима Јеличину ствар у своје руке, стари Мргодић умире и цео се посао упрошћава! Нашто тај леп свршетак, очевидно силом унет, на штету и истине, само да се задовоље сентименталне читатељке, које хоће пошто по то да се роман добро сврши, свадбом оних који се воле, победом добродетељи и кажњавањем порока. Жалити је много што Игњатовић, који је у овом роману бацио на страну многе и многе конвенционалности, овде није могао да остане слободан, и жртвовао првобитно схватање целога дела и логичног догађаја изопаченом укусу једне површне и лицемерски добродетељне публике. — И није само то! Ко да верује у онај невероватан начин на који су Татијана и Мицика одвраћале малу Јуцику од матере? По њиној наредби учитељ је изоставио из десет заповести господњи: Поштуј оца својега и матер своју да ти благо буде и да дуго поживиш на земљи! Како је паланачка скорпија, бачварка Татијана, за коју би се једва дало претпоставити да је и писмена, у ствари добро позната са класичним производима књижевности. „Јуцика није блага Офелија, прича Игњатовић, она је Гонерила у Шекспировој драми. За то је Татијана и не води у позориште кад играју Шекспиров комад „Краљ Лир““!

Поред свих тих и других мана, које нису мале и које штрче, поред тога што је књига гломазна и тешка за читање, *Патница* је једно од најснажнијих и најпопуларнијих дела Јакова Игњатовића. То је дело његове књижевне зрелости, сума његових опсервација, синтеза свију његових друштвених романа, последња реч и човека и писца. *Nuncio vobis*, узвикивао је он победоносно српској читалачкој публици, *quodiam,*

habemus non Papam sed Roman. То је црна и импресивна слика распадања српског друштва у Јужној Угарској, једнога света осуђеног на пропаст, кога гризе себичност, жеља за уживањима и грамзивост за новцем, где је и јавни и породични морал спао на најнижи ступањ и где зло триумфује у свој наказности својој. *Патница* је израђена као натуралистички роман, и стварност је у њој изнета онаква каква је, без лажног стида и прећуткивања, без обзира да ли ће се истина допасти „лепим душама" и занатским и вербалним „идејалистама". Као целина, као општа слика и утисак, овај роман је, поред свих мана, ипак дело од вредности и иде у нај јаче ствари које је Јаков Игњатовић написао у својој дугој књижевној кариери.

Али ипак, он није добро прошао са тим последњим својим романом, на који је толике наде полагао и у који је толико веровао. Навикнут да без по муке односи награде у Матици Српској, и *Увелим Листком* и никаквим *Старим и новим мајсторима,* он је поднео и *Патницу.* Роман буде дат на оцену Г. Г. Павлу Марковићу-Адамову и Милану Андрићу. Суд ових естетичара српских био је престрог, неправедан и нетачан[1]. Нарочито је Г. Марковић том приликом дао ни мало добру сведоџбу о вредности својих уметничких схватања и идеала, показао сав онај ружичасти и сентиментални идеализам који се доцније излио у његовим сеоским приповеткама, или боље рећи идилама. Он је том приликом говорио у име „захтева естетике", разуме се своје естетике, и „сувремених начела", којих је он био позвани тумач. Пошто је са разлогом поменуо да симпатична Јелица и сама није без прекора, да је Милан лутка, без воље и карактера, да у роману има и сувише смрти, тако да би се могао назвати „Јектичави или труо свет", он је себи ставио ово питање „зашто патница пати?", тврдио да роман није никакво „друштвено питање", но само „гнусне и грозне слике", одвратна борба „користољубља против користољубља". Он није видео да цео роман није ништа друго до одбрана за неодговорност грешника, за попустљивост према гресима слабих створова људских. Њега буне те „гнусне и грозне слике", где је, са малим изузет-

[1] *Летопис Матице Српске,* књ. 146. 1886. „Извод из записника књижевног одбора и одељења 1885. године."

ком, цео свет неваљалац. „Бар да је зачињено каквим хумором или сатиром, да исмева и шиба те окореле грешнике. Бар да икога постигне заслужена казна или од бога или од људи или од закона! Нигде ведрог неба, нигде зориног осмејка, све сама душевна пустош, све сам јектичав задах и друштвена трулеж". Ах! дајте приповетке Милорада Шапчанина и песме Јована Грчића-Миленка, амо сентименталне романе, драге пансионаткињама и уседелицама, пуне „зориног осмејка" и „ведрога неба", енглеске моралне романе и француске мелодраме из прве романтичне епохе, где се порок казни а врлина лаворовим венцем крунише!

Други критичар био је Милан Андрић, кога српска књижевност није забележила, и због кога се Игњатовић горко тужио што „капетан" мора да полаже испит пред „капларом", да писац неколико безначајних и заборављених прича суди најплоднијег и најпознатијег романсјера српског. И тај естетичар трудио се да не заостане за својим сентименталним и спиритуалистичним другом. И он се жалио што у роману „нема никакве узвишене мисли, нема идејала", као да романи треба да буду писани у правцу морализаторских, педагошких и богословских писаца, чија је главна особина што јединствено могу да буду досадни и што их нико не може да чита. Шта више, критичар је тражио да писац, кад већ није сусрео идеалне личности, измисли их: „У томе баш лежи највећа снага песникова, ал овде писцу није испало за руком". И према овим особитим оценама, према тим „омладинским" идејама, које су укочиле целу српску књижевност у Војводини, довеле је до данашње жалосне неплодности, *Патница* је била одбивена!

Остала српска књижевна критика замерала је за сличне ствари Један од писаца онога доба, Милош Пејиновић, писао је у *Отаџбини*[1], поводом *Патнице*: „Нама се чини, да се нећемо огрешити ако речемо, да до данас нико није код нас толико успео у писању романа, у лепоти композиције, психолошкој студији и облику радова, колико Јаков Игњатовић, иначе опште познати Јаша . . . Он не сматра овај свет као по све зао и покварен. Он у њему види мешавину доброг и злога, и има наде да оно што је право мора кад тад побе-

[1] Књ. XIX, 1888, стр. 442—453, 632—635. књ. XX., стр. 145—147.

дити ... Јаша спада у ред модерних, напредних романописаца, који сматрају да је и зло потребно представити, јер је оно много пута нужно, да побуди на добро, да изазове благодетан отпор врлине". Као што су се Матичини критичари показали непомирљиви идеалисти и спиритуалисти, тако је и сиромах Пејиновић говорио као престрог моралист. Он ни по коју цену не усваја моралну благост Игњатовићеву: „Кад би се овакви поступци удовица смели правдати, као што изгледа да то писац покушава у своме роману, онда би то ишло на супрот опћем схватању о моралу, којег се морају придржавати удовице, ако хоће да очувају своје поштено име ... Честите удовице тек онда могу светлети својим карактером, кад се одрже изнад својих страсти ... Само такве женске могу служити као угледи". Писац ових моралних афоризама о дужностима младих удовица по свој прилици је држао да је Игњатовић писао једну ручну књигу како треба удовице да се владају, па да им чаршија ништа не примети, а не борбе и патње једне слабе жене, на коју се окомио случај и људска хипокризија.

Г. Драгутин Ј. Илић, у *Стражилову*[1], рекао је нешто паметније о овом роману на кога су се толики били дигли. Он је у *Патници* јасно видео један натуралистички роман, и тврдио да је одскочила од осталих дела Игњатовићевих. „У овом роману је и суштина живота потпуније схваћена; а што се тиче карактера и страсти, које се међу њима укрштају те их на делање покрећу, они су тако фотографски снимљени да им се нема шта ни додати ни одузети". *Гусле*, 1886, бр. 4—5, нападају Матицу Српску што је одбила *Патницу*.

Милан Савић у „Прегледу српске књижевности у години 1888" (*Браник* 1889., бр. 9) пошао је са гледишта да „суштина" и „виц" романа или приповетке не лежи баш у томе, да се опише *како је било* „већ да се опише онако, како би, при даним приповеткама, могло бити" и оштро напада *Патницу*. Роману се замера, што је у њему реалистичко само оно, што је с *телом* у свези, што се даје видети или опипати. „*Душа* за њега не спада амо, бар не онда, када би лепшу

[1] 1888, бр. 28., стр. 443. Исти писац писао је о Игњатовићу, и то са симпатијама, у чланцима *Roman u Srba*, који су изилазили у *Viencu* за 1898.

страну своју показала“. Његови јунаци „немају на себи ништа племенитог“, „они нису поштењаци у лепом смислу то речи“. Зашто писац не узима „поштене и племените људе?“ *Патница* као роман никако није леп, већ напротив врло траљав и гадан. Јаша Игњатовић као да не чита ништа друго, осим своје старе романе. „Наравно да на тај начин не може ништа ни научити“.

Игњатовића је неуспех *Патнице* код Матице јако заболео. Он је веровао да је написао први прави социјални роман из српскога живота, и да је то не само његово најбоље дело но и нај јача ствар целе српске књижевности, да је учинио веома много за морализовање српске породице. Да се дело спасе чинио је све могуће кораке: *Semliner Wochenblatt* почео је у марту месецу 1886 доносити један део романа, преведен са рукописа; објављивало се да ће један немачки књижевник — др. Фридрих Краус[1], изгледа — превести га целог на немачки. *Ново Доба*, 1886, почело је доносити почетак. Игњатовић је слао роман у Београд једном познатом критичару, чије име не помиње, а који је био Г. Ђорђе Поповић, и добио одговор да је: „‚Патница‘ од свијух романах и приповедака црпених из друштвеног живота, које сам ја до сада писао, најбоље дело моје, и да се нећу њега постићети“. У позиву на претплату[2] на дело, које је сам морао издати, он је овако говорио читалачкој публици: „Овај роман био је г. 1885. од поверенства књижевног оделења „Матице Српске“ на просто одбијен. Ја на против као ауктор дела, боље познајем чеда моја нег други и против оном тврдим: да ми ово дело није лошије од свију мојих досадашњих, а ако ово не ваља — онда ми не ваља баш ни једно, и штета пера и мастила што сам трошио. Не продајем мачку у џаку, за то неприлику ту и помињем. Роман тај биће од највећих српских романа из друштвеног живота, који до сада света угледаше. Садржај му је пикантан, због чега је школастичкој и шаблонској критици подлегао; а ја књигу писах за народ, а не за ћеф критичарски, и писах још за оне, који здраве живце имају, а не за нервозне и хемероидне. Читалачка публика нек ми буде беспристрасни судија ...“

[1] Он је испевао Игњатовићу и једну песму („Селам алејћ Игњатовић Јашо“ . . .), која је штампана „*Бршљану*“ за 1886, стр. 16.

[2] *Бршљан*, 1886, стр. 24.

Судбина *Патнице* једна је од занимљивих и карактеристичних епизода наше књижевности, један књижеван догађај којим се неће моћи поносити стара школска и догматичка критика која је некада код нас царовала.

ГЛАВА XII.

Хумористични и авантуристички роман.

„Милан Наранџић" — „Љуба Чекмеџић".

Име Јакова Игњатовића, цела његова књижевна репутација, везана је нарочито за његове велике романе *Милана Наранџића, Васу Решпекта, Трпен Спасен*, дела мање озбиљна но ранија, али која по својој садржини подсећају на авантуристичне романе: Ле Сажова *Жила Блаза Сантиљанца* и Гогољеве *Мртве Душе*. Игњатовић је имао особиту и искрену нежност за једну нарочиту врсту људи, људе као што су Жил Блаз и Чичиков, за тај тип човека слабог морала, али у основу не рђава и забавна. Када један историк француске књижевности говори о Жил Блазу, ко да не помисли на Милана Наранџића и Ђоку Глађеновића? „Тај момак, који је тако мало романски јунак, добро дете, без злобе, без деликатности, без јунаштва, који никад не схвата трагично живот, који се подиже и теши се тако брзо од свију својих неуспеха, увек окренут ка будућности, никад ка прошлости, увек у раду никада сањалица ни посматрач, кога само искуство води од детињске сујете ка рачунском егоизму, и који се најзад доста доцкан подиже до још солидне али ипак просте исправности" . . . Игњатовић је волео те нескрупулозне и веселе борце у животу, све те Наранџиће и Глађеновиће, који се котрљају кроз живот, у најшаренијим догађајима, у најразличнијим срединама, да ипак дођу до свога циља, волео их је јер је и у њему и у његовом животу било нечега од тих људи.

Серију тих авантуристичких, „хумористичких" романа, отворио је *Милан Наранџић*[1], његово прво веће дело, које

---

[1] *Тридесет година из живота Милана Наранџића*. Нови Сад. 1860. — *Милан Наранџић*. Роман. II. Нови Сад. 1863. — *Милан Наранџић*. Роман. Прва и друга књига. Београд. 1900. Српска Књижевна Задруга. 60—61.

га је и начинило познатим у нашој књижевности. *Даница*, 1860, пише о њему: „Ово је сасвим ново појављење у нашој књижевности. Досада неимадосмо никаквих романа, којима је предмет друштвени наш живот, већ и оно што се писало, обично нам је представљало особе идејалне, са туђинским мислима и животом. Г. Игњатовић је покушао у овом свом новом делу, да нам представи различне сталеже наше онаке, какви су у правом животу, и ово му је, мора се рећи, врло вешто за руком испало. Чисто видимо његове особе, чујемо им говор — па све то изведено је са правим народним хумором. С тога заслужује овај роман г. Игњатовића сваку хвалу и препоруку[1] ...“ То је свакако био онај роман који је *Летопис* још 1857 оглашавао: „г. Игњатовић осим овог историског романа јошт на једном другом не мање занимљивом ради, којега ће предмет бити карактери из данашњег социјалног живота србског“. Омладина се била одушевила њиме. „Ја се данас врло добро сећам, прича један наш старији писац[2], који је тада био врло млад, ја се данас врло добро сећам, како је на нас утицао роман „Милан Наранџић“, тај први реалистични роман у нас. Нама је у том роману било све прекрасно, па и оно што нисмо разумели. Да, и оно што нисмо разумели, доцније нас је баш и разуверило. Нама је онда јунак тог романа, Бранко, био узор свију јунака, био нам је идеал над идеалима: карактеран, поштен, даровит, управо генијалан, јуначан, леп“. Мађарски лист *Феварошн Лапок* („Fövárosi lapok“) доносио га је 1868 у преводу Д. Петеа, односно Јосима Соколовића[3]. Светозар Марковић, тако строг у својим књижевним судовима, стављао је на страну *Милана Наранџића* мимо сва остала прозна дела српске књижевности крајем шездесетих година. Тај роман је и данас остао најпознатије дело Јакова Игњатовића, и *Српска Књижевна Задруга,* да би приказала писца, издала је то његово дело пре свих других.

Роман се састоји из два дела, који стоје у доста лабавој вези. Први део, то је приповетка Милана Наранџића како

---

[1] *Даница*, 1860, стр. 110. Види стр. 206: „С.“ У „*Српским Новинама*“, бр. 42, „Светислав“. „И једно и друго писао је Срећковић“ (Панта?). У Новаковићевој *Библиографији,* стр. 415.

[2] Др. Милан Савић: *Јаков Игњатовић, српски књижевник. Јавор,* бр. 4, 1890.

[3] *Матица*, 1868, стр. 383.

се мучио док је пробио лед, дочепао се богате и времените „Милостиве“, и на тај начин постао богат. Тај део опомиње на доживљаје Жила Блаза. Други део је махом опис „абентераја“ Наранџићевих, који јури од места до места за љубавним доживљајима и гошћењима, и повест како се племенити Бранко оженио једном недостојном девојком. Тај део опомиње на Гогољеве *Мртве Душе,* са Миланом Наранџићем у место Чичикова, и сеоским грцима, натарошима и судијама место помјешчика и паланачких чиновника руских.

Милан Наранџић је из „доње пургерске класе“, отац му је био кројач, оскудан човек, у чијој се кући једва хватао крај са крајем. Мајка је само кришом смела каву да пије, и Милан је носио потковане чизме и плундре од грубога сукна. То је био вазда гладан и појешан деран, кога ни највећи чанак са резанцима са сиром није могао честито заситити. И он се из раније почео довијати да се засити и дође до које крајцаре: у школи, између часова, легао је да му богати другови ударе по десетак палица за пола кифле; код куће добијао је каткада по који грошић од своје секе Јуле и њених „гавалера“. Када му је отац умро, у кући је било више уста но залогаја хлеба, и он мораде да сам потражи начина како ће живети. Отиде у Пешту, код једног богатог господина, по мало зеленаша, да послужује у кући и иде у школу. Гибак као што је био, нашао је пута да се додвори куварици Резики, која се сама називала „виртшафтерком“, а Милан је звао „милостива госпођа“, што се добро плаћало резанцима и другим кујнским благодетима. Средствима која нису била особито морална, довијајући се на све могуће начине, он је полако почео да прибира крајцару по крајцару, грошић по грошић, форинту по форинту, и када је скуцкао пет форинти шајна, отпочео је трговину: даје новац на зајам својим друговима, који залажу код њега перорезе, дугмета, старе прснике и панталоне, улази у добра познанства са „вухерерима“, сензалима, старударима. Практичан човек избио је, и тако је дошао до седме латинске школе, провлачећи се из разреда у разред, водећи пријатан и сит живот. Већ је почео носити квекер, беле панталоне и лаковане ципеле, и улазити у љубавне историје. Али и љубав му је практична: „Реза је била глава целе куће, а ја као вице-газда. Каква разлика између сада и пре шест година! Онда са сепетком за госпођом

Милостивом, Резом, а сада комотно на канапету пружен, чекам да ми се донесе црна кафа после ручка, па тек пред вече са Резом испод руке у шетњу". Као и свему што је земаљском, и тој лепој идили дошао је крај: једнога јутра, када је Господин видео Милана и Резу где се враћају са бала, показао је обома врата. Али човек као што је Наранџић не даје се победити: он одмах стаје на чврсте ноге, налази добре кондиције, почиње водити трговину на велико, даје новац на залоге, и води слободан, весео ђачки живот.

Поред њега, који представља свакодневна, вулгарна човека, креће се његов друг Бранко Орлић, који оличава идеал и племенитост: Бранко је остао сироче без оца и мајке; под туторством једног строгог и блиског рођака, младост му је прошла тужна. Тутор је био манито строг, хоће да му да спартанско васпитање, држи га под командом, гони га на грубе домаће послове, тера га да зими иде у танком оделу спава на сламњачи и при отвореном прозору — све то да му „окрепи душу и тело". Он је усамљен, поносит, дубока и страсна природа, даровит, сањалица распињан великим идејама и амбицијама. Када му је живот код тутора огорчао, он прими позив Наранџићев, и сам почне живети слободним животом ђачким, правећи дугове, подсмевајући се „филистрима", заљубљујући се где стигне, и не полажући испите. Док Милан тече паре, он се даје у сентименталне љубави, од Иде до Лауре, од Лауре до Марије, од Марије до Хермине, од Ливије до Паулине, док једнога дана није упао у безизлазно стање, када му већ није било више живота од повереника, и када му је предстојао *consilium abeundi* на универзитету. У теснацу, Милан, он и још један друг отиду у унутрашњост да ступе у хусаре. Наранџића не приме због кривих ногу, и он постане „камердинер" — увек као Жил Блаз! — код пуковника, а као љубавник код пуковникове куварице Бабике. Бранко буде примљен у хусаре, почне напредовати, али када је видео да не може далеко дотерати, чим му се указала прва згодна прилика, остави војску и врати се у Пешту. За све то време њега не оставља његов сателит Милан, Санчо Панса овог новог Дон Кихота. Како се на њих већ заборавило, они понова ступе у ђачки живот, и на неким правним академијама у унутрашњости Бранко положи испите и за себе и за Наранџића, и тако најзад постану јурати. Милан отпочне живети

од игре на билијару, а Бранко удари у парнице са тутором и покуша, без успеха, да уђе у адвокатски посао.

Игњатовић непрестано прича своју историју Бранковим доживљајима, и њему даје и своје идеје и своја осећања. Бранко не може да буде адвокат, јер воли правду и човечност, јер га људска страдања боле као његова рођена, јер му егзекуције изгледају свирепе и мрске. Он жуди за једним широким, пуним, интензивним животом; плашљиво животарење које води одвратно му је, обични људи су му туђи, он се осећа од боље и благородније, више врсте. Милан гледа да се добро ожени, ма и старом а богатом, да се добро *поткожи* и живи „као бубрег у лоју.“

Срећан случај их је обојицу намерио на једну богату, времениту госпу, која није мрзела младе људе. Бранко јој се допадне, и она му постане покровитељка, и он је одевен, сит, пун пара, „као плеве“, добро награђен за своје љубавне услуге. Када се добро наплатио, када му се стара досадила и када се заљубио у младу и лепу девојку, он свој мајдан преда на експлоатисање свом сабрату Милану. „Милостива му је дала урлауб“. Наранџић се сада упне из све снаге да улови ту драгоцену зверку. Од Милана претвори се у Емила, јер је то отменије; почне носити жуто одело и жуте рукавице, као прави „денди“, постане љубазан и сладак као мед, развије све своје способности за завођење старих жена, које су се тако лепо показале са Бабиком и Резиком, и започне методичну опсаду Милостиве. Шта је за то време променио одела, „фатермердера“ и рукавица! Он јој је писао облигације, „густирао“ по радњама, набављао за кућу, прекраћивао јој време био јој десна рука у свему. И за годину дана те искрене и одане службе, Јаков не доби Ревеку!

Друге године учини један корак у напред: доби право да се зове „кузен“ Милостиве, пошто је уверио да му отац није „пургермајстер“ и да је од „велике фамилије“, што је у осталом и његово отмено понашање показивало. Али како су се ти полу-успеси могли отегнути годинама, и како се више није дало чекати, Наранџић се реши на одсудан корак: један његов друг увуче се у кућу своје покровитељке, ту одигра улогу лопова који је хтео да је покраде, те Милан спасе живот, част и имање Милостиве. Из захвалности према спасиоцу, из страха да јој грабљива породица одиста не дође главе, она

се најзад реши да пође за Милана, преписавши му све своје имање по својој смрти. „Е видите, ја се тако лепо ожених! Имам сад и земаља и куће и новаца доста. У спомен да се тешко мора човек борити, док до чега дође, држим слугу, који таку исту либерију мора, као што сам ја носио". А Бранко, преварен од жене коју је волео, осуђен на несрећу зато што је од финије грађе, лута по свету, тражећи у путовањима лека својој душевној бољци.

Тај први део романа завршен је речима Наранџићевим: „Жао ми је Бранка. Ако о њему што чујем, преповедићу вам". И он ја одиста „преповедао" шта је после било. — После годину дана брачног живота, умре Милостива без порода, и њен муж постане универсални наследник целог њеног великог имања. И богат и слободан, што до сада никада није био, он хоће да проживи, и почне проводити све своје време у „абентајерима", у удварању доконим госпођицама и лаким удовицама, дајући свуда по мало наде, али не хватајући се нигде на лепак, јурећи за уживањима где год их има и користећи се свиме што сретне на путу. Време пролази пријатно у забавама, у лаким флиртовима и љубакањима, у јелу, у пићу, у „шмајхловањима", у проводњама са сеоском и паланачком господом, натарошима, судијама, грцима, маловарошким бонвиванима и дон-хуанима.

И у тој трци за простачким уживањима, која одају једног вулгарног *скоројевића*, и у којима се његова ниска природа расцветала, он се опет сусретне са Бранком, увек онако исто идеалистом и несрећним. И Бранко се, поред искуства које је имао у првом браку, понова заљуби у младу девојку за коју је држао да је савршенство од чистоте и душевне свежине, и то да се опет страховито превари, да доцније увиди да је та девојка, за коју је држао да је чиста као крин и невина као голубица, само једно пропало створење, са упрљаном младошћу у једној содомској кући. И док он, увек тужан и грижен болом, носи без речи свој крст на леђима, Милан, који се сав сија од здравља и радости живота, враћа се дома, да у уживањима троши двадесет хиљада форината свога годишњег дохотка. Роман се свршава обећањем да ће се доживљаји два пријатеља причати и у трећем делу. „Једно време, опет нећемо се видети". Али Игњатовић то обећање никада није испунио; увидео је и сам да је Милан Наранџић још у

другом делу престао бити занимљив. Само, као епизодна личност, појавиће се још у *Васи Решпекту,* где се вели: „Велики је ђаво тај Наранџић“, и где има да одвуче у лудницу пропалог Стеву Огњана.

У ова два упоредна типа, Бранку и Милану, писац је хтео да у овоме авантуристичком роману оцрта идеалиста и практична човека, два схватања живота, две врсте људи. Али, овде му се десила једна чудна ствар. Наранџић је неоспорно нижи човек, врло лабава морала и нимало пробирач у начинима како да се што пре обогати. Треба се сетити и целе његове младости, и Бабика и Резика, и на који се начин отресао њих. „Рекнем Бабики да идем кући да извадим крштено писмо, па да се вратим и њу узмем. Она се на то склони. То исто кажем и Рези, и она се на то склони. Свака ми је дала на пут по сто форината“. Његов успех жалосно је сведочанство по друштво у коме живимо, где не побеђују најбољи и најспособнији, но они који су најбезобзирнији у избору средстава и који су образ бацили под ноге. *Даничин* оцењивач „С.“ тврди да *Милан Наранџић* не иде у „шаљиве романе“. „*Милан Наранџић* је један од озбиљнији продуктâ у нашој књижевности, скривен под маску обилног хумора, који као да само на то служи, да разблажи велику, да не рекнем, жалосну озбиљност предмета наличећег на гробље травом и цвећем обрасло. *Милан Наранџић* има своју етичку основу, свој строго морални значај; он је отворено тужбено писмо на трулеж данашњи социјални одношења, где таленат и карактер сами по себи нису средство, но врло често препона земаљске среће.“ Он је варалица и лупеж, али писац ипак има слабости према њему, он говори о њему „без мржње, без презирања, па шта више и ругања, управо говори о њему са симпатијом која је тек најблажим подсмевањима зачињена, говори од прилике онако како обично говоримо о једном човеку кога не уважавамо, али га опет маримо; за кога увиђамо да је прилично обешењак, али кога опет за то не сматрамо ни за неваљала ни за непоштена“[1]. Нема спора, Игњатовић је волео ове нескруполозне борце у животу, који се знају провући кроз најгушће шибље и опет изићи на прави пут. И то није оно зашта би му се

---

[1] Слободан Јовановић, оцена о *Милану Наранџићу*, *Зора*, бр. V, 1901., стр. 185.

дало пребацити: он свога Милана Наранџића није истицао као углед, и његова дела нису писана да се младеж морализује.

Погрешка је што је Бранко Орлић, онај серафим који је залутао на земљу, оно оличење идеала и племенитости, који треба да служи као узор, у основу своме не само једно слабо и јадно биће, но у појединим случајевима не стоји много над својим красним сабратом Миланом Наранџићем. У Бранку је Игњатовић цртао себе, онаква какав се замишљао, и окитио се свима врлинама традиционалних симпатичних јунака. Али, преносећи свој живот у роман, он је Бранку дао једну врло недостојну улогу, начинио га оним што је и сам био: плаћеним љубавником једне постарије жене. Бранко је могао имати слабости за жене у годинама: оне каткада имају меланхоличну лепоту октобарских дана, и у љубав уносе и своје велико искуство и осећање да су дани љубавних радости на измаку. Али оно што буни, нарочито код јунака који оличава идеал, то је што се даје плаћати за те услуге, што је у ствари *издржаван човек*. Али Игњатовића то није бунило, и он је у своме јунаку упорно гледао заточника и мученика Идеала!

Оно што се допадало савременицима у *Милану Наранџићу*, и што му је сачувало глас једног од најбољих српских романа, то је његов чисто реалистички карактер, шаренило, занимљивост, наизменично веселих и вараличких подвига Миланових и уздаха и ламентација Бранкових. *Два идола* Богобоја Атанацковића имала су нечега реалистичног само у основној мисли и у појединим сценама, у ствари то је већим делом сентиментално-романтична *ствар*. Игњатовићев *Милан Наранџић* је захваћен из свакодневног, сировог живота. Сем Бранка, у њему су обични људи, са свим прозаични, које човек сваки дан сусреће; оне идиле по кујнама, онај ђачки живот, сва она више мање чиста љубавна „шмајхловања" и провођења, све је то одисало дахом најобичнијега живота. Језик којим ти јунаци говоре јесте улични, провинцијални језик, искварен, измешан, истински језик српског грађанског сталежа у Угарској. И поред невештина у извођењу, извесних вулгарности, монотоније и усиљености, *Милан Наранџић* се допао својом новином, оригиналношћу предмета и извођења, неком свежином и дахом живота, чега није било у осталим

производима српске књижевности у то доба. Њиме се један нов књижеван род био јавио, и Јаков Игњатовић, писац *Вечитог Младожење* и *Трпен спасен*, био је нашао свој пут.

Тип Милана Наранџића допадао му се, и он га није лако упуштао. 1862 изишла је у *Даници* слика из живота. *Љуба Чекмеџић*[1]. Јунак, Љуба Чекмеџић, друго је издање Милана Наранџића, само под другим именом[2]. То је млад сеоски трговчић, који је нашао да га момачки живот скупо стаје, да му је потребно новаца да одужи дугове и прошири гвожђарску радњу, и зато се решио на женидбу. Он је пошао од ове трговачке аксиоме: „Код нас је љубав и женидба трговачка; ми без новаца не можемо никуд,“ и одлучио се да се не жени без 1000 форината мираза.

И да би дошао до тих 1000 форината и девојке, он отпочиње своју младожењску кариеру, из села у село, из куће у кућу, где год је чуо да има за њега прилика. Али где је било добре девојке није било довољно мираза, а где је било тих 1000 форината искрсавале су неприлике и сметње, тако да се његова женидба отегла у бесконачност. Није му, „кипирала“ ни господар Перина Савка, ни грк-Симина Сока, ни млада удовица Перса, ни „паоруша“ Татијана, ни стидљива фрајла Анка, ни препредена Јулка, ни Паулина „академикерка“, ни матора и набељена Варвара. Доста се науздисао, напревртао очима и наслушао *Желиш ли моја бити* и *Збогом, немарна душо,* доста је водио бруталних говора о парама, „штафирунгу“ интабулацијама, вересији, трафикама, дућанима, „шилдгерехтикајтима“; надиванио се са „почтенородним господарима“ који имају кћери на удају, добре апетите и рђаве досетке; натруцкао се на колима и нагутао друмске прашине, напио рђава вина по сеоским биртијама, најео се бадема и сувога грожђа којим су га девојачке мајке кљукале; дојадиле му сплетке сеоских и маловарошких матрона које су му „намештале кревет“, ометале сваку озбиљну прилику. После свих тих великих и малих догађаја, када је нашао и новац

[1] *Дјела Јакова Игњатовића*, књ. I, „Једна женидба.“

[2] „*Трговачке Новине*“, 1862, бр. 13 веле у једној оцени како се „достојанство и лепота“ дела Ј. Игњатовића види у том, што носе траг нашег живота. „И Милан Нараџић и његово друштво и његове познанице и пријатељице — и Љуба Чекмеџић — — — то су живи људи наши познаници“.

и девојку, реши се на женидбу. Весео раздраган, јер се више није имао „штеловати“, на дан просидбе страховито се напи. Али када је са венчања дошао кући, и срачунао шта је све потрошио, и на кола с арњевима за своје женидбене експедиције, и на нова одела, и на чизме, и на путне трошкове, на ручкове, напојнице, гошћења, на прстеновање, свадбу — рачун изиђе 1040 форината и 30 крајцара. Место толико жељеног мираза од 1000 форината, он је платио за жену четрдесет форината и тридесет крајцара у шајну! Цела ова прича, писана без великих претенсија, брзо низање фотографских слика, има извесан хумор, хумор о коме се толико говорило код Јакова Игњатовића, а који је у истини редак код њега[1].

ГЛАВА XIII.

Хумористични и авантуристички роман.

(Наставак.)

„Трпен спасен“ и „Адам и берберин.“ — „Васа Решпект“ Неколико приповедака: „Кнез у купатилу“, „Адвокат као Холанер“, „Фаличан Максим“.

У духовну породицу Милана Наранџића и Љубе Чекмеџића иде још један врло популаран и забаван тип Игњатовићев, а то је Ђока Глађеновић, јунак романа *Трпен спасен* и позоришног комада *Адам и берберин*. *Трпен спасен*[2], у своје доба када је излазио, 1874—1875, био је књижеван догађај, и имао је онакав успех као што је у наше доба имала *Ивкова слава* Г. Стевана Сремца.

Цео роман налази се већ у једном месту у Милану Наранџићу (I, глава VI), где се слави цео занат берберски: „у берберском животу има врло много поезије; не знам да

---

[1] Један доцнији критичар (*Српска Зора*, 1878, св. 11, стр. 220) узео је и сувише озбиљно ову приповетку: „Никада лепшег мерила за нашу социјалну мизерију, за нашу брачну и моралну корупцију! Лепше и верније друштвене слике из српског живота нема у нашој књижевности него што је ова сатира Јашина. То су „мртве душе“ Гогољеве у српском руху и из пера српскога Гогоља“.

[2] *Србадија*, 1874—1875.

ли има више у ђачком. А друго, кад је курзиста, онда је и ђак, па јошт какав ђак, прави брандербургер. Међу њима редак је филистар. Све отворена весела лица, галант, нису интриганти, пуни радости живота и велике надежде за будућност. Посао им је лак, не изискује напрезање ума, зато су бербери отвореног духа, јер имаду часа на све стране мислити. Ретко који бербер да је незадовољан, и да је свој живот жалосно провео. Кад уђеш у официну, у једном ћошку видићеш гитар или тамбура где виси, у гдекојој и једно и друго. Увек је међу, њима какав поматори, као декан међу њима; он највише вицева зна и неки ауторитет ужива. Добри су певачи. Једна јединита слабост им је љубопитство, ал то хасни публикуму". И све те опште врлине једнога берберина налазе се још повећане у српском берберину. „Шта ви бербери из Толеда и Севиље, узвикнуо је Игњатовић на другоме месту, и ви сви шпански бербери, шта сте ви према српском берберу"!

Врлине, окретност, истрајност и дух српскога берберина опевао је Јаков Игњатовић у роману Ђоке Глађеновића. Први део дешава се у Новом Саду пре 1848. Ђока Глађеновић, родом Земунац, био је оставио своје место, које је било мало за његову славу, где је до дна испио чашу успеха, и дошао у Нови Сад, „Српски Париз", да би могао дати маха свим својим даровима и развити све своје способности. Официна господара Максе Свилокосића, берберина само је први почетак његове сјајне кариере. Он представља класични тип берберскога калфе; „феш" и танак да се кроз иглу провуче, косе светле од помаде, лепо његоване брадице *à la grecque,* белих ципела, жута прсника, црвене кравате, плаветна фрака са жутим дугметима, високог цилиндра на десно накривљена, белих рукавица, и сјајна и витка штапа. Он је први у бријању, први у звиждању, први на тамбури, први у недељним баловима код *Црвеног Вола* и *Златног Бурета,* где је предмет уздаха свих собарица и дадиља које су дошле на проводњу, а предмет мржње свих месарских калфи који не трпе љубавну конкуренцију, нарочито од ушиљених и изгладнелих бербера. Ђокину пажњу задобила је служавка Салика Гуценталерова, иначе названа Салика Докторова, једра и плавоока Швабица, која, поред осталих дражи, има и 500 форината у сиротињској каси. Због ње је Глађеновић

многу горку чашу попио. На једноме балу, касапи допусте себи праву касапску шалу да измере колико је Салика тешка, око тога се породи туча; кројачи и столари приђу уз берберe, али када је патрола наишла, Ђока је са сузним очима гледао исцепан свој плаветни фрак и ишчупано парче своје лепе брадице. Салика му се свидела, али практичан и славољубив као што је, он и не помишља да се њоме ожени. Зар он да се ожени из љубави, као какав вулгарни кројачки калфа? Неће ваљда целога века „бријати кунтове“ и шурити „бугере“, он који је рођен за нешто више?

Он је мало више своје очи управио. Сви његови уздисаји и песме уз тамбуру иду Мајстор-Максиној кћери, лепој Милеви. Његов циљ живота је да отиде у Пешту, изучи хирургију, и када постане „доктор“, ожени се Милевом. На његову несрећу предмет његове љубави, заједно са својом матером, такође подиже очи мало више. Госпођа Фема, која је и сама у младости имала извесну љубавну историју са обрлаћманом Семенковићем, и, крвава срца, удала се за мајстор Максу, обичног берберина, снева за своју кћер бољи и отменији живот. „Зар ћемо све бити берберке до суђена дана?“ узвикује она. Милева мисли и осећа као и мати: дала је себи „нобл“ име Емилија и ушла у љубавну историју са лаћманом Емилом Предићем, који јој је обећао да ће је узети, када се нека његова тетка смилује и дâ кауцију. И оцу и матери ласка што им официр долази у кућу, девојка је изгубила и оно мало памети што је имала, а Ђока у официни дубоко уздише и уз тамбуру пева меланхоличне песме.

Али ствар се тако у недоглед отезала. Тетка се никако није јављала са кауцијом, и варош је почела и сувише говорити о тој љубави. Мајстор Макса, практичан и трезвен човек, забрани официру даљи приступ у кућу, а Милеву обрече пресрећном Ђоки. Лаћман Предић буде са гарнизоном послат у Италију, одакле није слао никаква гласа својој тужној драгани. Док се Глађеновић љуљушкао у сновима и припремао за заказану свадбу, дотле су у Нови Сад дошли нови официри, исто онако љубазни, исто онако умешни и заводљиви, и онога дана када се требала венчати, Милева одбегне у Италију са једним богатим официром бароном.

Јадни Глађеновић је осрамоћен, преварен, доведен до

очајања, и он не може више да живи у Новом Саду. Гоњен племенитим амбицијама и нештедним подсмехом својих колега, он отиде у Пешту, код чувеног Лоштајнера, да се усаврши у берберском занату и изучи хирургију. Човеку његове гипкости и умешности сви су путеви отворени. У Пешти наиђе на Мајстор-Максиног сина Гавру, који је већ био ушао у хирургију, а још боље у пештански весели живот, упише се и сам за курзиста и почне веслати своме циљу. Ђока се упозна и врло зблизи са удовицом Шпицедерком, која је учила бабички курс, и са њоме почне делити и стан, и трошкове за рану, и љубав. Ту лепу идилу покушала је да ремети Салика, која је, вучена љубављу, такође била дошла у Пешту, али заплашен љубоморном лавицом Шпицедерком, практични Глађеновић на доста непристојан начин отресе се своје некадашње играчице од *Црвеног Вола*. Али ко да опише његову муку, када Салика наследи имање од 10.000, и када му једном за свагда окрену леђа, поред свију његових писама и изјава о безмерној и никада непромењеној љубави! „Ох ја увек у љубави несрећан!“ узвикнуо је тада овај некористољубиви љубавник.

Поред Гавре, он се умешао међу ђаке, који живе бурним, безбрижним „брандербургерским“ животом, испуњеним дубоким ноћним бдењима, авантурама сваке врсте, серенадама и тучама, лупањем прозора и јурењима по баловима, ратовањем са кредиторима и ингениозним довијањима да се дође до новаца. Игњатовић је овде цртао ђачки живот који је и сам водио пред 1848, са толико боје, са толико живота и природности, да то спада у нај једрије и најзанимљивије стране које су икада изишле из његова пера. Глађеновић ни ту не губи време: он скупља мрвице знања из латинског језика које падају са ђачкога стола, од старих медецинара штрпка по који рецепт, упуство и објашњење, и шарлатански почиње своју лекарску праксу. До душе, његови пацијенти били су врло често изложени опасности да се пре времена раставе са животом, али је он имао леп дар да се добро наплати за своје услуге. Са жељом да што више научи, нарочито ствари које се добро плаћају, он оставља ђаке и постаје тумач и вођ једног талијанског зубног лекара, који на вашарима на чудесан начин вади зубе и продаје спасоносну водицу против зубобоље.

Роман у *Србадији* није довршен, и свршетак треба тражити у комаду *Адаму и берберину* који није ништа друго до драматизован *Трпен спасен*[1]. — На десет година после тих догађаја који су се збивали у Пешти, ево нас опет у старој кући мајстор-Максиној у Новом Саду. Мајстор-Макса нема никаквих гласова ни од Гавре, који је из Пеште негде отумарао у свет, ни од Милеве која води непрестано авантуристички живот у Италији. Али један дан, дан срећних случајева и радосних изненађења, богато ће му платити за свих десет година родитељских брига и жалости. Прво долази Милева: њен заштитник, барон, умро је, и она се, као Марија из Магдале, покајнички враћа у родитељску кућу. „Детињска љубав к родитељима, вели она, завичај привлачили су ме, нужда ме довукла. Живила сам у слави, и пала сам, и као изгубљено јагње нашла сам моје пастире“. Мало за тим, долази и Ђока Глађеновић. Он је 1848 отишао као „фелчер“ за војском у Италију, у Павији дошао до праве лекарске дипломе, и вратио се у Нови Сад, са намером да ту отпочне лекарску праксу. Њих двоје остану сами у соби: говоре о Милану и Верони, сећају се гроба Ромеа и Јулије, и после неколико дубоких уздаха и крупних суза, Глађеновић, онај исти препредени Глађеновић, затражи њену руку. Родитељи не оклевају да даду свој благослов, и венчање се изврши, овога пута без новог Милевиног бежања у Италију. На свадбу, као на какву смотру, стичу се све личности из првога дела романа; и лаћман Предић, искључен из војске и ожењен бабицом Шпицедерком; и Салика која се удала за неког богатог млинара; и сви некадашњи берберски другови Ђокини. Макса, тронут као што приличи у једном таквом часу, брише сузне очи: „Ово ми је у животу најрадоснији дан, само да ми је још Гавру видети“. Чим је то рекао наступа оваква сцена:

„(Тишина, страни долазе. Троје старијег доба, један младић.)

Први странац (У руци цилиндер, подужи капут, приступа Макси) Јестел ви домаћин, госп. Макса Свилокосић?

Макса. — Јесам.

---

[1] „Адам и Берберин“ писан је у Сент-Андреји, кад је Игњатовић био ту у гостима код свога даљега рођака Јоце Игњатовића.

Странац. — Ја сам Коста Панић, родом из Руме, долазим из Америке, из Њујорка, где сам трговац, познајете ме ваљда још од Лоштајнера.

Макса. (Одушевљено грли га) о мој Коста, шта дочека још и тебе да видим.

Други странац. — Ја сам Миша Стокић, родом Ирижанин, долазим из Филаделфије, онде имам са кожом трговину. Сад долазимо да видимо наш завичај, па ћемо опет натраг.

Трећи странац. — Ја сам Пера Рафајловић, родом из Баје, ту сам био кречар, сад долазим из Калифорније, сада онде злато копам.

Четврти странац. — Ја сам доктор Гавра Свилокосић, оператор у Њујорку, дошао сам моју родбину да посетим.

Макса. — Шта, ти мој син Гавра, доктор, ох боже данас би лако умро, ох сине. (Грли га и љуби га).

Фема. — Ју срце моје. (Љуби га. — Пауза).

Милева — (притрчи љуби га). Слатки брате мој.

Глађеновић. — Слатки Гавро, шогору мој. (Љубе се подуже).

Тишина."

После свега тога, свечано измирење, и доктор Ђока Глађеновић држи беседу у којој се хвали да је бријачицом „извојевао и љубав и рȃну." „Видио сам доста света, познавао људе и народе, ал бадава не нађо нигди бистром берберину пара. Ако је Адам био први човек у почетку света, у садашњем свету први човек је берберин." И онда сви колико их има, отпевају:

„Бербери су први људи
То је стара ствар,
То не може свако бити,
За то треба дар."

Адам берберин је само један рђав извод из романа, управо дијалогован роман, из кога је испало оно што је нај јаче и најзанимљивије, а то су описи средина и нарави. Као комад он је необично рђав, једна од најгорих ствари нашега позоришта. Забележено је да је овај комад представљала дружина Фотије Иличића у Славонији, и то са успехом, а дружина Суботићева давала га је у Сремским Карловцима, око 1883. Али овај бепримерно невешти комад и није за

позориште. Нити има „лица“, нити има икаква реда. У свакom чину има по десетак разнородних појава, без везе, без реда, просто поређаних једне за другима. Да се представљају потребна би била простодушност публике из доба када је Шекспир писао, и ондашње инсценирање. Па каква аљкавост, која прелази сваку меру чак и код Јакова Игњатовића! Салика се у почетку зове Туценталерова, затим Семилерова, и на послетку, када се уда за млинара, опет Туценталерова. Ко да прими ону наглу одлуку Ђокину да се ожени Милевом? Он, тако препреден и испечен у занату, који је у женама гледао само миразе или јевтин стан и рану, у тренутку када је успео и дошао до добра положаја, узима девојку сумњиве прошлости која га је онако ружно била преварила! Игњатовић је осетио да ће то бити тешко веровати, и онда је дао ово објашњење: „Човеку од старе љубави семе остаје“, али му је и то изгледало недовољно, и додаје овај особити Глађеновићев разлог: „Хм, хм, па колико сам ја лавандоја талијански изневерио, треба баш и за каштигу да узмем Милеву, кад ју она и неби заслужила. Знаће дâму представљати, а такова мени треба.“

Комад је и смешан, и невешт, и примитиван, и недотупаван. И много већи писци, са више духа и уметничког осећања но Игњатовић, редовно су рђаво пролазили када су драматизовали своје популарне романе. Искреност и истинитост романа редовно се тада жртвује конвенционалностима на којима цела драма почива, и укусу једне ниже публике која тражи само забаве, сентименталности и добре свршетке. Четврти чин *Адама и берберина* тако је рђав, да му равна ваља тражити у Лазара Лазаревића и Јоакима Вујића.

Али оно што ваља то је роман, који је један од најјачих које је Игњатовић написао. Ђока Глађановић је једна од најбоље успелих личности његових, који је као тип остао не само у књижевности но и у обичном говору. Жив, весео, пун вере у себе и своју срећну звезду, лаком на новац и на жене, нарочито оне од којих може да се извуче користи — *utile dulci!* — човек од инстиката и без моралне деликатности, у основу добродушан, он је образац онога што Французи зову *bonne canaille.* И колико је живота, истинског, снажног и пресног живота у описима оног ђачког света у Пешти, свих оних „лумпова“ и „екцежџија!“ Све то није много углађено и чисто, сваки идеал и више осећање је одсутно, све је от-

кривено, и људски апетити представљани су у потпуној разголићености, све то заудара на јевтин дуван и проливено вино, али то толико одише истином, толико носи печат стварности, да је у целој нашој књижевности редак један такав *одсечак живота* као што је *Трпен спасен.* И причано је са толико занимљивости и живости да је лако појмити зашто се у своје доба у Београду са нестрпљењем ишчекивали бројеви *Србадије*, да се види наставак подвига Глађеновићевих. За нашу књижевност је стварна штета што овај сочни и живи роман није довршен на други начин а не *Адамом и берберином.*

Духовној породици Милана Наранџића, Љубе Чекмеџића и Ђоке Глађеновића, свих тих веселих и безобзирних мувала кроз живот, припада у неколико још један врло популаран тип Игњатовићев, а то је Васа Решпект.

Васа Решпект није тако весео, питом и безопасан као ови, али он је исто тако пустолов, са исто тако шареним животом, исто тако пун мана а ипак не несимпатичан, као и они. Роман *Васа Решпект* описао је бурну, каткада крваву историју овог новога варијетета из богате галерије Игњатовићевих типова.

Стари Сентандрејац чика Игња Огњан, особењак, коме је свака друга реч била „решпект“, добио је своју узречицу као надимак, и нико га другаче није звао но „Решпект“. Његов син, Васа, за кога се одмах залепио очев надимак, провео је детињство без неге и васпитања. Поред тога, бујан, плах, насртљив, нерадан, да га цела варош сматра за највећег мангупа, и мајке не дају својој деци да се са њиме друже. Васа, који је у срцу добар и има потребу да буде вољен, био би потпуно презрен и напуштен, да га није волела мала подсвојкиња газдаричина, Аница, коју су гладни Словаци једне неродне године за неколико форинти продали тетка Сари.

Васа је свршио славеносрпске школе, Мразовића граматику зна у прсте, народне песме доводе у одушевљење тога дерана који има душу једнога делије. Отац поступа са њиме строго, готово душмански, хоће да га начини попом, и шаље га у Будим, у латинске школе. Син, на стану код једног месара, не показује врлине будућег свештеника: он троши више времена на коцкање и помагање у послу месарским момцима, но на супине и герундиве, и остаје да понавља разред. И идуће године, школа га нимало више није занимала, тим пре

што је као момчић почео да иде на „музику“ и да игра полке са газдином ћерком, и тако остаде и друге године да понавља. Отац, бесан од љутине, доведе га дома, пропусти кроз руке, али то је било последњи пут. Преко ноћ, Аница му спреми нешто одела и јестива, и Васа Решпект отисну се у свет.

Немилосрдни отац гони га у стопу, и он се једва докопа унутрашњости, дође до „вербскоманде“ и ступи у хусаре, последње уточиште пропалих и промашених егзистенција. Војска се тада састајала махом из добровољаца; ту су били „протерани и непротерани ђаци, екцесивне калфе, или иначе у животу утешњени, увређени, ожалошћени момци“. Тада му није било више но шеснаест година. Старац је сам остао дома, огорчен, очајан, зао; води домаћу економију, чита извештаје о битци на Наварину, одушевљава се Карађорђем, Милошем и Хајдук-Вељком, прориче велику будућност српском народу, и свакога светог Николе диже чашу у здравље „свесилњејшег императора Николаја“, који ће подићи крст на Светој Софији и дати Србима Босну и Херцеговину. Али, од свога не одступа: грди сина на сва уста и где стигне и, ма да би био у стању, неће да га откупи из катана. Када је Васа, као каплар, дошао кући на „урлауб“, отац му је затворио врата пред носом, проклео га, а цела варош гледала га као прокажена. Једино у целој породици нашао му се на руци стриц Јоса, богат и уважен, који је и сам имао бурну младост па ипак испливао, а иначе није говорио са старим Игњом.

Али тада поче доба несрећа за младога Решпекта. Умре му отац, не давши му опроштаја и искључивши га из наследства. Тада се упозна са собарицом Матилдом, која је била кобна у његовом животу, и од тог тренутка почињу његове прве и велике несреће. Једнога дана, у баронској кући где је она служила нађоше обијене ормане и покупљене драгоцености, и по преметачини нађоше их код Васе. Крађу је била извршила Матилда и плен склонила код свога љубазника. Да ли је Васа био саучасник, или је примио ствари само да склони, то се није знало. Ипак, он, можда невин, у двадесетој години живота, буде осуђен на двадесет година робије у оковима. У тренутку, када му се живот тек почео отварати, нашао се у тамници, у робијашком оделу, презрен од род-

бине која га се стидела, обешчашћен за цео свет. Једини зрак у томе мраку је непромењива оданост Аничина, која је због њега дошла у службу у Будим, обилази га и носи му понуде, гледајући у њему увек Васу кога је као дете познавала. И тада он, дирнут и захвалан, обећа јој да ће је узети за жену, чим се пусти са робије.

И одиста, када се једном нашао ван зидина, у којима је сахранио најлепши део своје младости, они су се сјединили, без попа и цркве, да се више никада не раздвоје. Од очева имања припадне му 6000 форината, али све то изгуби у коцки, у коју се бацио са свом страсношћу своје природе. Опет без игде ичега, љут као рис, осоран, туче се са сваким кога стигне, завади се и са стрицем, поразбија му прозоре, и под туђим именом, ступи понова у катане, а Аница као куварица код пуковника регименте. Васа, „од необичног калибра солдат", рођен за војника, убојица, коцкар, на брзо постане „вахтмајстор", и на путу је да постане официр. Али зла судбина његова хтела је да за „ритмајстора" добије неког насртљивог и осветљивог Пољака, који га омрзне и почне му врат крхати. Један сукоб што су имали сврши се тиме што официр буде изударан, и како ни једном ни другом није било у интересу да се ствар рашчује, на томе и остане. Али због друге једне туче, Васа буде ражалован и премештен у другу регименту, где је он, стари хусар, доскорашњи подофицир, морао млађима од себе коње да тимари. Аница га непрестано као сенка прати, и са својим уштеђеним новцем отвори крчму у месту где је он био. Једна туча са неким пијаним капларом, који је насрнуо на Аницу, заврши се сасвим рђаво: великим месарским ножем Васа прободе каплара и убије га. Опет нових дванаест година робије, опет дуги и чамотни дани између четири зида где се живот сарањује, опет верност добре Анице која га ни за тренутак не напушта.

Планула је 1848, стара Аустрија запалила се, све се ускомешало и дигло руке ка слободи. „Нико се не миче за тужну рају нит Србија, нит посестрима Банија, а Мује комотно тутунишу, „алах ил алах, ђаури нек се међу собом кољу!" Васа се гуши у тамници, на слами, међу „јашкребима", „чуство слободе" пробудило се у њему, и он неће више да робује. Са грдним мукама, претестерисавши окове, он се докопа слободе и побуњене Пеште. „Дође и Аница. Када је

опет види као слободан човек, сузе рони од радости: није шала толико у ропству провести, осамнаест година најлепше младости". Било је време рада, а не суза: Кошут је дигао на ноге целу Мађарску, Бан Јелачић и Виндишгрец пошли на устанике. Васа је још на робији ковао један огроман план како да се Турска отера из Европе и Српство уједини, и он би најрадије на Турке. Али, како? када „Србија у миру оргије слави". И он реши да окрене своје оружје противу Метерниха и аустријског апсолутизма, против власти која га је тако дуго држала у оковима, иде међу устанике који су се дигли против поретка од кога је он толико препатио, под заставу на којој је написана мађијска реч: слобода, која тако силно одјекује у души осамнаестогодишњега роба. И по трећи пут, он ступа у хусаре, брзо постаје стражмештер у кору генерала Дамјанића, Србина као што је и сам био. Бори се као лав, убија ритмајстора Пољака који му је толико зла учинио и постаје оберлајтнант. Он је први у најстраховитијим биткама, добија две ране и капетански чин. Ту га случај намери на Матилду, богату сопственицу једнога дворца, која му је живот сломила а и једну младу рођаку на грех навела. Из страха да јој се Васа не освети, она скочи кроз прозор, смртно се повреди, исповеди се и умре. Тек тада се Решпект ожени оданом Аницом, која га је, као болничарка, пратила у свим тим ратним окршајима.

Император Никола посла на побуњену Угарску силну војску, и за устанике дођоше црни дани, Вилагош, предаја Гергеја, вешања, стрељања, палења села. Руси заробе Решпекта, и као заробљеника предаду Аустријанцима. И када је, и ако рањен, хтео да одбегне из новог ропства, пронађу да је он одбегли робијаш, и по трећи пут пошљу га да робује, да одслужи свој рок. То га је скрхало; он поче да чами, вене, и најзад, сећајући се бурног живота свога, са оковима на ногама, умре од туберкулозе. Поред њега, на последњем часу, била је његов једини пријатељ и верни друг она дивна Аница. Њој је била последња његова реч: „Анице!" њој оданој и честитој, која је била зрак сунца у тами и олуји његова живота, блага сенка која га је до гроба пратила.

Тај убојица, убица и робијаш, на крају крајева, ипак изгледа симпатичан, и читалац, пошто је сазнао за његову

повест, мора да повиче са онима који су је слушали: „Mordkerl . . . Бе аферим, то је делија!“ Писац се заложио за њега, његова зла дела представља као последицу сувише бујне крви, или недовољног васпитања. „Да је отац био мало мекши, а мати мало строжија, боље би било.“ Не бацајте се каменом на њега! „Обично који су у младости прошли кроз буран разноврстан живот, кад им после посао врло добро иде, забораве своју прошлост и строго критикују и осуђује оне, који то исто раде што су они у младости чинили“. Све зло долази од његове плаховите, необуздане природе. Он има душу једног ритера из доба када је владало песничко право, то је кондотиер из дана када су се мале талијанске републике међу собом клале, ландскнехт из времена Тридесетогодишњега Рата. Са таквим темпераментом не пролази се у доба параграфа, жандарма и препрека сваке врсте. Он је требао бити рођен у дане када је песница владала и мишица пресуђивала, у доба феодалне анархија и барона разбојника, у великим ратовима где такви људи показују сву своју меру. И његова природа, која се у младости није стезала, савијала, дисциплиновала, његове страсти које васпитање није разумно канализовало, морале су праснути, искочити из границе закона и конвенционалности, нанети толика зла и њему и онима који су били око њега. Васа Решпект био је жртва своје природе, и писац га је представио више за жаљење но за осуду.

Цео роман има мане осталих великих романа Игњатовићевих. Не тражите у њима велику логичност, уредност и добру израду: оно што ваља то је целина, тип тога необичног, силовитог, експанзивног човека, то је низ свих оних живих сцена у тамници, у војничким крчмама и логору, међу јавним женскињама, куварима, војницима, тамничарима, цео један свет који је писац знао ставити на ноге и задахнути га животом.

Ради потпуности, ваља поменути још неколико Игњатовићевих приповедака, које такође описују доживљаје појединих јунака, и које су се обично назвале „хумористичким“. *Кнез у купатилу*[1] је историја сеоског кнеза Танасија Шамшалова, из Славоније, како је отишао у Будим на лечење од

---

[1] *Стражилово*, 1885.

дебљине, како је путовао, водио патриотске разговоре са својим сапутницима на лађи, како је у Мохачу залутао у један локал где су жене биле врло разголићене и предусретљиве, како се проводио и трошио новац у купатилу, како се, најзад, вратио дома где је нашао све испретурано: син довео девојку, а кћер му отели. То је дуга прича, занимљива по типу тог добродушног и дебелог газде, извесним описима сеоског живота, по којима би се дало закључити да је Игњатовић био у стању да пише добре ствари са села, и најзад по извесној родољубивој жици, иначе тако реткој у његовим романима и приповеткама из савременога живота.

Адвокат као холанер[1] је прича о старом адвокату Холујевићу, некадашњем улану, вазда младом по срцу, и пријатељу доброг јела и пића, који се код једног старог пријатеља добро поднапио, на чудан начин био покрађен на путу, остао и без новца и без одела, и у једној друмској крчми једва нашао неко старо уланско одело, и тако се, тајом и посрамљен, вратио кући, испунивши и преко воље сан својих старих дана: да још једном понесе оно драго уланско одело. — У *Фаличном Максиму*[2] два беспослена и шаљива новосадска кројача, два *нова мајстора* — Јован Бенешић и Јоца Клипарић, два лакрдијаша којима никада није било дуго време, отишли су у Срем и преставили се као чувени разбојник Максим из Парабућа и његов брат, од којих су тада цела Бачка и Срем дрхтали. Цела полиција кренула се на ноге, ухвати Јоцу, и у тренутку када је власт држала да се докопала Максима, нађе се да је то само један мирољубив шнајдер, који поштено плаћа своју порцију и воли да се насмеје на рачун својих ближњих.

У опште, мање приповетке Игњатовићеве, писане иначе без великих претенсија, обично су слабе вредности, и далеко заостају за његовим романима. То је го и дуг опис каквог забавног и шаљивог догађаја, са јединим намером да се наголица на смех. Хумор, у колико га има, налази се искључиво у ситуацији, у догађају; досетке су ретке, а прилично тупе. Оно што шкоди свим тим приповеткама, то је њихова излишна опширност. Игњатовић је имао редак дар да тапка

[1] *Недељни Лист*, 1879.
[2] *Недељни Лист*, 1879.

на једноме месту и да пре времена пада у старачку и немоћну развученост.

ГЛАВА XIV.

Реализам његова дела.

Реалист по инстинкту и својој природи. — Средина која је постојала и људи који су живели. — Реалистички описи.

Јаков Игњатовић био је реалист, или натуралист, што је у осталом све једно, за таквога је и сам себе држао, и то је дух и правац највећег дела његових романа и приповедака. Ваља оставити на страну његове историјске романе: то је био само један покушај који му није испао за руком. Али чак и ту, његов реалистички инстинкт јачи је од намере: има сцена које су пренете у историјски оквир из подземног спрата какве мађарске спахијске куће, међу „хаузмајсторкама" и собарицама, или из кујне и подрума каквог богатог фрушкогорског манастира. Такве сцене неодољиво се уплећу и тамо где им никако није место, често на штету хармоније.

То доказује да је Игњатовић био реалист не по школи, по интелектуалним симпатијама и убеђењу, или моди, но по темпераменту, по инстинкту коме се није могао противити. Он је шта више пуштао на вољу тој унутрашњој сили. Он, који је знао језике, и немачки, и француски, и мађарски, и латински, који је иначе много читао, без плана и система, нарочито није хтео да чита велике књижевне узоре, као што су Тургењев, Гогољ и други, јер се бојао да они не нашкоде његовој књижевној оригиналности на коју је много полагао. Да ли је имао права у томе, то је питање о коме би се дало говорити, али је неоспорно да оно што је дао било је његово, сасвим његово. Он је био један од најоригиналнијих и најсамосвојнијих писаца у целој нашој књижевности, где је права оригиналност тако ретка биљка.

Од значаја је нарочито тренутак када је он почео писати натуралистичке романе. Натурализам се јавио на Западу, као школа, као одређен књижеван правац, тек шездесетих година, у доба оних чувених „ручака извижданих писаца" код Флобера, где су се код славног писца *Госпође*

Бовари скупљали Емил Зола, Алфонс Доде, Иван Тургењев и Едмон де Гонкур, и у дугим пријатељским разговорима стварали естетику нове школе. То је доба првога почетка натуралистичког покрета у великим књижевностима, и нова школа нити је била популарна, нити је напредовала без великих тешкоћа. У то доба, још почетком шездесетих година, можда и не знајући за велике натуралистичке писце, Јаков Игњатовић је инстинктивно, али одлучно, ударио тим истим путем. Када се појавио *Милан Наранџић* и *Љуба Чекмеџић*, српска књижевност из сентименталне романтике ишла је у националну романтику, а на реализам нико није ни помишљао. Богобој Атанацковић, само у појединим местима и у својим најбољим радовима, *Буњевци* и *Два идола,* почео је плашљивим и непоузданим кораком ићи тим путем, сви остали били су огрезли у најнеобузданијем романтизму, и све што се тада писало било је више мање срећно подражавање *Манзора и Џемиле* и *Крви за род.* У свима тим оргијама маште, у томе клепету патриотске фразеологије, Јаков Игњатовић стоји потпуно сам, високо надмашујући све остале, претходник једног новог књижевног правца чије доба још није било дошло.

Он је сам помињао колико му је лирика и сентименталност била туђа и готово одвратна. „За лирске, еротске, заљубљене песме нисам марио, и када сам где на такове наишао, још са свим непрочитане бацио сам их на страну.“ То је био човек пун крви, дебела апоплектична врата, јаких живаца и грађе, врло чулан и одан земаљским радостима. Он није био од оних који су створени да лете по ваздуху и провиде се од силног идеализма, па ма колико да је желео да такав изгледа. Његова природа вукла га је на земљу, и он, и својим апетитима, и својим симпатијама, и својим схватањима, био је за земаљски живот и за људе обичне врсте. Он је волео да добро поједе и попије, добро се нашали и подсмене фантастима и у животу и у политици. Није марио за форме, утегнутост, за „отмен и васпитан свет“, где је људска природа спутана, срезана, покривена лаком конвенционалности и обзира. Он је волео просте, природне људе, где су душе свежије и мане и врлине јаче. Он се осећао у свом елементу по средини тога „нижега сталежа“, ишао у његове крчме и сва места где се он скупља, носио се и за-

пуштао се као људи из народа, и то у толикој мери да је често скандализовао стране људе, који су у том неуредном и аљкавом човеку налазили једног врло познатог књижевника. Људе које је цртао он је добро познавао пре но што их је у своје романе и метнуо; он је живео у срединама које је описивао у своме великом делу. Онако како је и описао „пурђербалове“ у својим романима и мемоарима могао је само неко који је тим животом живео. Он је пио у оним „хербезима“, где се „блаумонтагом“ скупљају кројачки радници, ишао је по „фрајмузикама“ где шуште уштиркане сукње недељно обучених куварица, собарица, и дадиља; он је проводио године у оном лудом чергашком животу ђака, полуђака и бивших ђака који је са извесним уживањем приказивао; он је био љубавник Бабика, Резика, Фаника и Лизика које је онако зналачки и живо *описивао*. Он се увлачио у све средине и видео све слојеве, чак и оно где се обично и не иде: и лоповске састанке у ритовима, и циганске черге, и сумњиве чарде, и јавне куће, и робијашнице. Његово дело је у целој српској књижевности најбогатија збирка типова и најбоље огледало веома разноликих и многобројних средина. До Борисава Станковића нико се није ниже спуштао на степеницама друштвене јерархије, али ни до данас нико није био обилнији и разнострунији и пунији но Јаков Игњатовић. Код њега је читава, односно највећа социјална панорама.

Он је наш најбољи писац разних друштвених средина и особитих и разноликих типова који су никли из њих. То његово отворено сликање свега и свакога, и та готовост да се живот наслика у свима својим изгледима и најнижим појавама, то је прва и главна књижевна врлина његова. Има средина и тренутака које је он сачувао од заборава прошлости, и зато пуно његових романа имају културни и историјски значај. Он је илустровао ону велику трагедију која се почетком XIX века одигравала у Угарској: опадање, нестајање српске буржоазије, тако напредне у претходном веку, и тако посрнуле у новим условима живота и под ударцима индивидуалистичког поретка. Шта би се знало о тој старој и вредној буржоазији српској да Игњатовић није у првом делу *Вечитог Младожење* оцртао поход Совре Кирића, Јове Кречара и Чамче на велики вашар у Кракову? Има ли у нашој књижевности чега пунијег и супстанцијалнијег од ње-

гових причања о ђачком животу у Пешти око 1848, у роману *Трпен Спасен?* Трагедија пропадања српског породичног живота, на широко, и у црним бојама, изведена је у *Патници*.

Игњатовић је имао ока да види и доста вешто да оцрта извесан број занимљивих типова које је сачувао од заборава, и то у толикој мери да су већ прешли у обичан говор „Слике те из друштва нашег јесу верне, а поједини типови тако живо и истинито описани, да су неки од њих прешли у пословицу, и прича се о њима као да су збиља живели [1].“ Признање је у толико значајније, што долази од једнога човека који није много марио за Игњатовића. Коме од наших иоле књижевно образованијих људи нису познати Милан Наранџић, Љуба Чекмеџић, Ђока Глађеновић, Васа Решпект? Они су снимљени са живота, то су била лица која су одиста живела, и отуда им и толико пластичности и изразитости, отуда дају тако јаку илузију живота. Данас, када се све уједначава и своди на монотону и сиву једноликост, када нестају и велике мане као и велике врлине, и када се нико не усуђује да буде ни сувише добар ни сувише рђав, данас су двојином више од интереса све те личности из ишчезлих доба, смеле, дрске, безочне, пуне крви и енергије, које поред свих својих великих мана, изгледају симпатичне својим обиљем живота, у овом нашем малокрвном и млитавом добу.

У добрим тренутцима својим када се није расплињавао и није имао манију да предикује, Игњатовић је могао да да такве реалистичке описе личности и средина, којима се, сем аљкавости у изради, нема шта замерити, и који одиста миришу на живот. Тако када стари Сепл Вајнбергер, у *Старим и новим мајсторима,* полу-пијан, једног „блаумонтага“, у „хербергу“, прича Милану и Кузману цео свој живот: „Ви млади камарати, ви сте били на музики. И ја сам тако радио као ви кад сам био млад. Имао сам швалерке доста, и био сам први танцер! Сад је све то прошло, сад само да је пива, пива! Кад сам ја био млад пурш, пио сам и вино код Ленкаја, а радио сам за фиршт Колореда. Ту сам много трингелта добио, ту сам имао од фиршта штумадлу за швалерку, па сам се оженио. И ви млади камарати женићете се тако као ја. А ја сад само пијем из дешперата. Сутра идем опет

---

[1] *Летопис Матице Српске,* 1886, књ. 145. Оцена Павла Марковић-Адамова о *Патници.*

у веркштот . . . Дајте ми ви чашу пива. Бирташ ми не да више. Каже, дужан сам му много . . . Оженио сам се. После тога одем у Пемску, јер ја сам Дајч-Пем. Отишао сам у Лајтмерицу, па сам био шнајдер. Дошле те фабрике, па нема посла! А сиромах човек нема новаца да купи материје. Правим хаљине беамтерима, они остану дужни. Дође егзекуција, па мени све прода. Дођу деца — дође болест. Умре моја слатка жена, моја Рези, умре мени троје деце, а четврто тек остане. Ја постанем флекшнајдер и флекпуцер, ал и њих је много. Болело ме је срце, ал сам морао оставити Лајтмериц. Сад ти два месеца радим, један не радим. Ал ја сутра опет идем у веркштот.“

После трагичне ноте, комична: у *Трпен спасен* онај живи опис пургерског бала у Новом Саду, онога балског „комунизма“, како га је називао, где се зна забављати и где гостима одиста није дуго време, Ђока Глађеновић прича: „Скоро све сами мајстори и мајсторице, и њихове кћери, било је неколико официра, и доктор Поливка. Почели су играти „тајч“, принципал је играо са шнајдерком цехмајсторовицом, а принципалица са арендатором свију новосадских касапница. Па то да си видио, кад је принципал мој узео за појас танку шнајдерку, па дигне леву ногу и савије до колена, па се окрећу, кад је принципал осетио добру играчицу, а он пређе у „лендлер“, па сад левом сад десном руком обавија око играчице, а цехмајсторица се савија у струку тек што се не преломи. Цехмајстор опет узео дебелу касапиницу, он лак, она јака, дебела као наливена. Шнајдер скаче, баца ноге, захукти се у окретању као крак сувачиног точка око осовине. Особито с леђа је добро изгледала касапиница. Кад је дошао „калуп“, то је најлепше било, принципал узме касапиницу, касапин принципалицу, цехмајстор пекарицу, цехмајсторовица свога калфу; враг неда шнајдеру мира, истрчи из кола, да буде први, појури испред принципала, ал принципал гурне шнајдера, да се овај са пекарицом преметне, принципал је преко њих прејурио, ал касапин са принципалицом преметне се преко њи. Принципал доплеја да дигне принципалицу, и извади пекарицу испод касапа, а шнајдер се као игла провукао кроз све, шнајдерка пак са својим калфом тако је сретно пала на гомилу, ал управо с бока мало се превила, да је изгледало, канда су наслоњено на диван, на спавање“.

Тако и оно причање Шандора Мадами у *Патници:* „Био један други мој пријатељ, имућан касапин, жена му не да мира те пошље кћер такође у Беч, на васпитање. Кад је изучила, није добила по вољи ђувегију, отац је имао пет синова, морао је удати за једног сапунџију. Овај добри газда имао је велике родбине, ал саме занатлије. Кад се о каквој свечаности, крсном имену, те две породице у гозби скупе, говори се наравно о стварима које се крећу у овом [његовом] привредном кругу, а милостива сапунџиница се разговара са неким младим издалека рођаком ђаком, француски, гледи на мужа, на калфе, па се са ђаком метнув мараму на уста смеши, подсмева се“.

Како је карактеристично и истинито ово описивање у *Увелом Листку*, једне српске читаонице, из 1876—1877 године: „Једни дишпутају о томе, да л' је Милетићева брада седа, ил је тек прогрушана; други се опет дишпутају, ко ће бити српски кнез, Милан или Никица. Неки опет не ће краља већ цара; један шнајдер опет хоће републику. После се почну дишпутовати ко је међу тим ликовима (Саве Текелије, Кнеза Лазара, Јована Суботића, Светозара Милетића и бискупа Штросмајера) најученији. Члан Светозар Никетић гледи Милетићев лик. Учини се као светац, као какав преподобни: „Светозаре! Ох слатки мој Светозаре! не дам за много, што се зовем Светозаром““. У ово неколико реди не само да су живо насликани сви ти чланови читаонице, тако као да су са природе снимљени, но и духовно стање српског народа у то доба. На послетку, ова мала слика, тако пуна живота, месарског момка, у *Васи Решпекту:* „здрави, јаки, феш, кад му опашу белу кецељу, па сече месо, обнажене мишице му све играју, па кад метне девојци у котарицу месо, па све дркће од радости“.

Имала је једна ствар која га је одвајала од натуралистичких писаца, а то је извесна стидљивост, обазривост у цртању призора и бирању израза. Преко незгодних ситуација он је клизао, налазио занимљивих еуфемизама да каже ствари: љубавник је дошао у серај и остао на само са својом драгом, „Манзор се приже душеку Џемилином, и ухвати је за руку, додирну њоме браду и пољуби јој чело“. Они су остали тако да се разговарају и забављају, до саме зоре. А кад је сунце грануло, Ћаја-Кадуна им је овако проговорила: „Већ је дан,

могли сте се доста наразговарати", а Џемила побледи, „јер је у разговору заборавила на излазак Манзуров". У *Патници,* љубавна веза Шандорова са Шокицом Кајом само се подразумева, нигде изрично не помиње; односи Јелице и Милана, који су свршени рођењем ванбрачног детета, помињу се, опрезно и из далека, као „грех", „то", „инциденат". У *Старим и новим мајсторима,* Кузман и Маришка, Милан и Јулишка, отишли су после бала у кавану, повукли се у засебну собу, пили каве и теја са румом. „Ту су се лепо разговарали, и лепо су провели", до пет часова из јутра. Девојке су весело провеле ноћ, „само им једно жао — пропали им венци, што су имали на глави, оплетени од мирта и ружица". Што је занимљиво, овај целомудрени писац, који уме као каква стара уседелица, са комичном наивношћу да обиђе око извесних ствари, каткада је необично отворен и служи се врло сировим изразима. У *Једном слепцу* и *Крви за род,* он отворено говори о најнижим, противприродним страстима; у *Патници*, она игуманова песма уз тамбуру и Кајина поскочица не находе се у великој српској народној *Лири,* коју су издали Браћа Поповићи у Новом Саду.

ГЛАВА XV.

Морал његова дела.

Безморалност и морална неутралност. — Широки и човечни морал у „Патници". — Неморалност не у личностима и сценама но у предикама и симпатијама.

Натуралист је био и по одсуству човека у делу, по извесној безморалности и неузбудљивости у њему. Стендал је говорио да је роман „огледало које човек носи дуж пута", то јест да роман треба да буде веран одблесак догађаја и лица онаквих какви су, заборављајући да је роман у исти мах и рука која држи то огледало, и воља која њиме управља, и сјај зрака сунчевих који се на њему одбијају, да уметност није само ропски верна репродукција живота, но цео живот преломљен кроз призму једног уметничког темперамента. Јаков Игњатовић, по свој прилици несвесно, држао се естетике натуралистичке школе; мислио да је дужност једнога писца

да црта живот онакав какав је, са потпуном неузбудљивошћу, са научном објективношћу једног хемичара или физиолога. И ако је веровао да његова дела имају извесну поучну тенденцију, да врше извесну корисну улогу, и овде је природа била јача од њега, и он је све друго био, само не дидактичан и моралан писац, на шта је толико полагао.

Овај човек који је у млађим годинама писао патриотске песме и лирске приповетке био је у своме основу прилично ладан. Сам је помињао како му никада није полазило за руком да осећања ставља у стихове, и да лирске песме никада није могао трпети. Лаза Костић наводи његове речи „ти знаш, брудер, ја не читам стихове“[1]. И кадгод је доцније покушавао да се загреје и буде топлији и лиричнији, то је било усиљено и звонило је лажно. Он је у писању био врло сталожен, миран, чисто ладан; никада се није ни много одушевљавао, ни жестио, ни анатемисао, тако да поједини његови романи изгледају као синтетични извод из какве парнице. „Чини нам се, рекао је веома тачно Светислав Вуловић говорећи о његовим романима, као да све те слике, што се веселе, проводе, живе, спремају се у гробље, или у лудницу, или у тамницу, или у банкротство. Општи је утисак *нека монотона туга*“. За њега би се могло рећи оно што се рекло за извесне *веселе писце* у Француској: „triste comme un auteur gai“.

Овај писац који је себе држао за скроз морална и поучна, ласкао себи да продужава велику традицију Доситијеву, био је само сув и ладан приповедач драме новца и људске рђавштине. Овај хумористични писац, који је био уверен да забавља и разгаљује људе, био је једнолик и меланхоличан сликар моралне беде људске. Када је причао, он је то чинио и без клетве и без благослова, не показујући ни своје симпатије ни антипатије, као из дужности, потпуно узвишен над људским страстима и патњама. Од тога је у готово целом његовом делу изузетак само *Патница*, последњи и највећи његов роман.

Патница, одиста, изузетно, има моралан замашај. Игњатовић је иначе човек од вулгарних апетита, његова морална схватања прилично су ниска, његов морал је врло често од сумњиве каквоће и сви су изгледи да је његов морални осећај био доста атрофиран, али је овај роман, са *Увелим Лист-*

[1] *О Змају Јозану Јовановићу*, Сомбор 1902., стр. 162.

ком, једино његово дело где се подигао мало више, где је изнео морал достојан развијена човека, показао се као човек здравих, широких идеја правога, моралнога, социјалног морала. Мото *Патнице* је кратак и јасан: „премишљати па пресудити", и цео роман није ништа друго до опширно развијање оне дивне еванђелске истине, која се открива у повестима жене прељубнице и Марије из Магдале: ко је без греха, нека се први баци каменом; нико није крив, сви смо ми слаба и ломна створења саздана да греше, и прва је дужност грешна човека не осуђивати онога који клеца, но праштати браћи нашој у невољи и греху. Онај мали поротник, у *Васкрсењу*, у тренутку када има да осуди Катарину Маслову рећи ће ту дубоку и вечиту мисао простим речима: „јесмо ли ми анђели?", као што ће се један културан и свестан човек запитати: у име ког вечитог, непогрешивог и освећеног *закона* судити друге људе? Игњатовић се у овом роману држи тог вишег, правог морала, и он ће говорити своје мисли кроз уста Јелице, у тренутку када се брани пред судом: „Што ми се овде пребацује црна тачка прошлости ми, признајем пред овим распећем, и пред богом и људима, да сам погрешила онде, где би се у сличном случају друге знале вештином у своје доба из тог мог положаја извући; а на мене несретну свако се може каменом бацити. Но *свако нек метне руку на срце, нек се запита јел л' кад год погрешио, је л' му што у срцу притајено, па ми се што сам поклизнула опростило.* Кад би тајне говорити знале . . . , многе пороке тама покрива, ја морам своје и туђе грехе да кајем . . . и ако сам грешна, време је *да ме друштво као покајницу у своје јато прими*".

Овако, као каква јунакиња из Александра Диме сина, не говори више негдашња ученица „лера" дувне Бонавентуре, но писац, који на супрот лажном, конвенционалном моралу ставља идеју широког, хуманог и социјалног морала. Опијен сопственим речима, он показује публику на претресу како виче Јелици: „живела", док би много и природније и вероватније било да та публика, увек слепо одата лицемерству и предрасудама, у томе тренутку доследно повиче: распни је, распни је, и *покрије* кишом од камења расплакану и лепу грешницу. Али већ на другом месту, Игњатовић напада на „грађанску тесногрудност", и у једној наивној апострофи непосредно узима њену ствар у своје руке: „А шта је тако

згрешила да јој се свете? Јест грешила је? Нарушила је породичан мир код Меланије. Но ко је томе узрок? Није л'Мргодић стари Јелици мрежу плео? Оставити кућу без главе, напустити страног демона, да непокварену душу у искушење доводи, и скривену страст узбуди. Одвео је собом на салаш кућног генија, хранитеља, а стадо, кућу оставио пустолову". И на послетку Јелица говори, као у средњевековним моралитетима, где личности на крају комада узимају реч и причају публици чега се треба клонити, а шта радити: „пример мој, што ћу показати, нек служи свету за поуку; и који *добро* из њега за живот црпе, чиста рука његова скинуће ми с главе трновит, патнички венац. Нек свака жена узме за пример, кад време изкушења дође, — а то сваком дође у животу, — кад је на раскршћу, где се стазе деле, — боље је нек иде неуравњеном а где јој је све на догледу, где забасати неће, кад доиста то и не жели; но лакше ће забасати варљивом, кривудајућом, змијинском стазом, ма углађеном, где вире руже, а трн и бодљике не гледа. Свет што ласкавији то варљивији, и ту је седиште гује, што чисту крв трује".

Тај савет је мутан и збуњен, али смер овог целог детерминистичког романа је јасан, и само у *Патници* Игњатовић може да изгледа оно што је он желео да буде: тужан, моралан, „наравоучителан" писац.

Тада, када му је срце пуно човечном благошћу, када осећа људску неодговорност, он је збиља моралан писац, у вишем смислу речи. Он тада има речи против буржоаске тесногрудости, против свирепог моралног догматизма чаршије, која види трн у туђем оку а не види брвно у своме, и која не трпи да нико изиђе из *њеног* колосека, огреши се о *њене* предрасуде и окрњи *њене* интересе. Он ће тада, невешто до душе и плашљиво, говорити противу „људске предрасуде", оних свирепих лажних идеја свакодневнога морала, на које се онако моћно дигла Џорџ Елиот у *Воденици на Флоси,* против свију тих конвенционалних лажи које горе окивају човека но сви ланци тираније под којима су људи стењали. Игњатовић брани Васу Решпекта овим речима: „Обично који су у младости прошли кроз буран и разноврстан живот, кад им после посао врло добро иде, забораве своју прошлост, и строго критикују и осуђују оне, који то исто раде што су они у младости чинили". Он је био много грешио у својој мла-

дости, долазио у сукоб са породичним и друштвеним ауторитетом, и отуда му је долазила та местимична благост и доброта.

Али у обичним и редовним тренуцима, не треба тражити ни тога, ни морала у његовим делима. Не, није то с тога, као што му се пребацивало што његово дело кипти великим и малим нитковима, више мање благородним лупежима и варалицама, што готово никако и нема поштених људи, да се може упитати да ли их је писац икада срео у своме животу. На то би Игњатовић могао одговорити песимистичким схватањем целе натуралистичке школе, да је морално, као и телесно здравље, само случајност и изузетак од општег правила, да је поштен човек само врло редак варијетет људске феле, ако не и ненормално биће. Он би могао одговорити речима Стендаловим који је поредио књигу са огледалом које „час рефлектује пред вашим очима небеско плаветнило, час блато друмске каљуге. И човека који носи то огледало ви оптужујете да је неморалан! Његово огледало показује блато и ви кривите огледало! Боље је да окривите друм на коме је каљуга или још пре надзорника пута који је оставио воду да се слива и да се прави каљуга". Наш писац је такође могао рећи са Емилом Золом: „Наша анализа остаје увек свирепа, јер наша анализа иде до дна људске лешине. Озго па до оздо, ми се дотичемо животиње. Свакако, има више или мање многобројних застора; али када их опишемо једне за другим, када дигнемо последњи, види се увек више ђубрета но цвећа. Због тога су наше књиге тако црне, тако строге. Ми не тражимо оно што је одвратно, ми га налазимо; а када хоћемо да га сакријемо, ваља лагати или бар остати непотпун[1]." Коме се не свиде истински људи Јакова Игњатовића, нека се задовољи оним фигурама од воска, оним намаланим анђелима у сладуњаво-отужним „идејалистичким" приповеткама врло моралнога Милорада П. Шапчанина.

Није његова безморалност у томе обиљу рђавих људи но у томе што он врло често дели идеје са својим морално наказним јунацима, што има нежности према њиним, скроз неморалним поступцима, не осећа шта је допуштено а шта недопуштено, он, тако моралан и поучан писац! Није зло

---

[1] Emile Zola: *Le roman expérimental.* Paris. Nouvele édition. 1902., p. 267—268.

што његове личности не оличавају морална савршенства и што не држе моралне предике, но невоља је баш што морал који писац предикује јединствено личи на неморал, што његове моралне симпатије иду свету који их није ни у коме случају достојан.

Ако би се Игњатовић по своме опсежном, сировом и аљкавом реализму могао назвати Балзаком српске књижевности, по своме бакалском моралу, по своме култу новца и успеха могао би се назвати и нашим Скрибом, — када та називања не би била тако застарела и смешна. Треба видети како се он само ћивтински подсмева људима који иду за својим срцем а не за најнижим личним интересима, који „запате љубав, па се рано жене", без новца, како он брутално вели у *Фаличном Максиму*. Проклество, болести, невоље, све казне којима располаже један моралистички писац пашће на оне који узму девојку коју воле; а сав благослов, све радости овога света и пишчеве симпатије ићи ће онима који у женидби виде један пазар и угодно средство да се што пре и што боље „поткоже". Питање: „који су срећни, који несрећни кројачи", Јаков Игњатовић решава на врло прост и одсечан начин: несрећни су они који носе „клопоше", воде политику и жене се младим девојкама које воле. Да човек буде срећан, треба да пости све постове, да вреба гдегод неку стару и богату бабу, да се њоме ожени, чека њену смрт, и онда, већ матор, ожени се сиротом и младом девојком. Срећни кројачи су сви они који су знали да ухвате какву стару мајсторицу и да се увуку у њену пуну кућу, пошто јој разјуре по свету децу из првога брака. То је толико велика врлина да стоји над свима осталима: ко се богатим бабама жени њему је све допуштено!

Љубомир Угледић — и презиме му је већ речито! — достојан тип старог и срећног мајстора, побожан је човек, иде у цркву сваког свеца и недеље, држи све постове, жени се мајсторицом удовицом, увлачи се у пуну кућу, и, благодарећи Богу и писцу, ужива сва добра овога, вероватно и онога света. Млади и уклети мајстори Милан и Кузман, ма да нису морали, оженили су се девојкама које су им се биле предале у љубави и поверењу. Угледни мајстор Угледић не зна за те сентименталности и непрактичности. „Одавна већ не гледи више на собарице. Та зар је једну отправио у грожђе. Ако је

којој баш и задао реч — није одржао. Мислио је; што да прави од једног сиромаха два. Ако би му ко пребацио, да то није лепо од њега да остави девојку, којој се заверио, рекао би да је та девојка и сама крива. Девојке иду на лепак и саме, па и онда кад знају да их драган неће узети". Није страшно што овај неваљалац овако говори, него је страшно што писац једног таквог човека ставља за узор и упућује људе да иду његовим трагом, па да буду срећни и уважени! У целој нашој књижевности нема цинички неморалнијих места но неколико страна овога „моралног" и моралишућег романа!

Васа Решпект, у свађи, пробурази човека великим месарским ножем! Један нагао и непромишљен корак само! Такав му је темпераменат, јака му крв; најзад, није рђав човек! Мало више опорости и бујности но што би требало, и то је све. Он је ипак тако симпатичан: „делија", „Mordkerl"! Ђока Глађеновић, на крајње непоштен начин, експлоатише жене са којима живи; он у жени гледа не само средство за уживање но и начин да се добро наплати. Он несавесно изиграва медецинара: незналица, он лечи људе, излаже их мукама и опасностима да отиду на онај свет. Али, он је тако „феш", тако умешан, досетљив, истрајан, тако лепо свира у тамбуру, тако добро игра „тајч"! Гавра Свилокосић краде у картама, отима новац другима, али то је само једна мала ђачка шала, то је оно што чини поезију „брандербургерског" живота. Бранко Орлић је идеалист најчистије врсте, зрак сунца у земаљском калу, али то му ништа не смета да се у новцу наплаћује за љубавне услуге, које указује једној постаријој дами. Па онај весели, досетљиви, живи Милан Наранџић! Ко да се не засмеје његовој веселој умешности да се пробије кроз живот, његовом добром апетиту и вештом опхођењу са људима, нарочито са временим женама! Он из почетка не циља тако високо као његов етерични пријатељ, струка му је да уцењује старе куварице. Како је само ингениозно „отправио" Бабику и Резику, пошто их је добро оглобио! И како је досетљиво извео онај „криминал", који је принудио „Милостиву" да пође за њега! И како су заслужене симпатије пишчеве за овога лупежа кога апсана вреба! И какав поучан пример, тај пробисвет који најзад успева, сит, угојен, масних образа, са дебелим златним ланцем преко појаса и двадесет хиљада форината годишњег дохотка, који јури од богата ручка на још

богатију вечеру, од „унтерхалтунга“ до „абентераја“, као живи доказ да су прошли дани честитости и личних врлина, као развијена застава безочности и грабљивости! И то су биле моралне симпатије писца који је хтео да спасава српско друштво од моралнога распадања!

Не може му се замерити што у своме делу није дао идеалне љубавнике и фантоме од савршенства, као његов претходник Богобој Атанацковић. Живот се постарао да свакоме од нас разбије илузије о људима и о влади добра у овом кљаставом свету. Игњатовић је сликао једно натрулело друштво, са чијег су ђубришта ницали велики црвени цветови, који су њему изгледали лепи, и које је волео да слика. Тога схватања уметности држали су се много познатији и већи писци но овај новосадски адвокат без клиентеле и човек осредњих духовних способности. Без разлога му се пребацивало што његови романи нису довољно поучни, што не хвали добродетељ а не казни порок. Уметност није црквена катедра, и њена је дужност да слика живот а не да чини некорисне и досадне предике. Нарочито Игњатовић је добро чинио када није моралисао. Његов моралан идеал био је низак, он је имао вулгарни култ новца и успеха, и морал којега се он држао био је морал једнога бакалина. Он није разумевао ништа што је било више, и морално непотпун као што је био, он је имао јавних симпатија за људе ниже моралне врсте, без скрупула и савести.

Не, не пати Игњатовићево дело од безморалности, од моралне неутралности. То је један поглед на циљ уметности, којега су се држали врло велики писци. Оно што је рђаво, то је што готово сви његови романи одају писца уских хоризоната, човека од еластичног и љигавог морала, који је у извесним тренутцима патио од правог моралног слепила.

ГЛАВА XVI.

Облик и израда.

Одсуство плана и сразмере. — Брзо ређање. — Лажан лиризам. — Невештине и неписменост. — Одсуство природе и описа.

Делећи мане, судбина није била штедљива према Јакову Игњатовићу. Поред осталих, и то великих књижевних недо-

статака његових, он је био један од најаљкавијих и најнеписменијих писаца који су код нас писали, где облик и иначе није никада био у особитој части.

Као и у животу, тако и у писању био је крајње неуредан. По читаве месеце и године није ништа радио. Када је уредницима књижевних листова потребовала приповетка, затварали су га у собу, хранили као апсеника, не дајући му пића, и пуштали тек онда када је приповетка или продужење романа било готово. „Увео листак" („Једно дете"), како сам вели написао је за 57 часова[1]. Он је у посао увек улазио без одређенога плана, никада није знао управо шта ће да пише, и у којим размерама, и место да сам управља предметом, предмет је управљао њиме. Он је писао и највеће романе без ичега налик на план. Он је долазио, у уредништво листа где је његов рад излазио, узимао последње бројеве, и готово стојећи настављао где је стао, и давао у штампу још несвршени рукопис. „Често сам мислио, вели он, да ће приповетка много краће испасти но што је испадала напокон, јер тек у дужем развоју, предмет кога предузимах, доби такав вид, да се и у годишњем течају периодичног листа неби без штете за њ завршити могао." Зато су његови романи очајно дуги, разливени, пуни излишних епизода и безначајних појединости, тако да каткада изгледа да перо не држи један образован књижевник но Ната Машамода из *Патнице*.

Сразмере нема: писац сваки час заборавља шта је главни предмет и циљ романа, и муњевито брзо и овлашно прелази преко врло важних и главних ствари, а сувише простора даје стварима споредног значаја. Тако на пример: дуга и утурена историја породице Стеве Огњана у *Васи Решпекту* нема никакве везе са главном радњом, ни у колико не утиче на живот главнога јунака. У *Трпен спасен* опис ђачког живота који је водио Гавра Свилокосић врло је занимљив, али је од потпуно споредног значаја по радњу у роману. У *Вечитом Младожењи*, прва половина романа, путовање старих Сентандрејаца на велики вашар у Кракову, са свима појединостима и доживљајима на путу, од културнога је значаја, лепа је и ванредно занимљива, али то чини половину романа, а служи само као увод у главну ствар, причање о женидбеним невољама Шамикиним.

[1] *Јавор*, 1889, стр. 623.

С друге стране, у причању врло важних тренутака, Игњатовић јури као манит. Причање његово је брзо, задихано, изгледа на низ слика у калејдоскопу, каткада као какав сув и сумаран извод из некога већега дела. Готово искључива употреба, или боље рећи злупотреба историјског садашњега времена помаже да се још повећа утисак тог наглења и јурења на странама романа. Тако, у *Старим и новим мајсторима:* Кузман и Милан упознали су се већ са Маришком и Јулишком. „Тако се ето дошло до познанства, пут је већ покварен, од сада ће све лакше бити. У то доба дође у двор мати Јулишкина“. У истом роману, смрт Миланова овако се описује: „Једног блаумонтага, баш у вашарско доба, опије се као никада дотле. Мрак је био а он забаса у Дунав и ту се удави“. Каква изгледају оваква причања, као у *Крви за род:*

„Ал већ звонце звони на вечеру.

„Игуман иде у трапезарију.

„Овде се сви калуђери очекују.

„После молитве сви седну и почну вечерати.

„Игуман ћути, калуђери ћуте.“

Историја прве женидбе Бранкове, у *Милану Наранџићу*, испричана је овим телеграфским редовима:

„Бранко се тада реши и узме Паулину.

„Паулина одмах у почетку каже Бранку, да њој ваздух шкоди, да она не може све на једном месту седети. Бранко јој допусти да прави мало „лустрајзе“.

„У одсуству супруге наиђе Бранко на неке пакете писама. Могао би је каквом бакалу на фунту продавати. То су Паулинине кореспонденције.

„Врати се супруга. Бранко јој покаже писма. Она одговори, да је све те за људе држала само њега не.

„Прође неко време, а Паулина се иште на два месеца изван вароши да води економију, јер вели без ње ће све пропасти.

„Допусти јој и то.

„Паулина ишла је често поред економије на соареа.

„Једном дође у руке Бранку једно писмо, мушком руком атресирато на Паулину. Бранко га прочита, па ћути.

„Врати се Паулина. Саопшти јој писмо; она ђипи на Бранка и каже му, да је несносан човек, да се она поред њега не сме с ником ни разговарати. Пребаци му Иду и Марију.

„Сутра дан Бранко није већ с Паулином. Уговори се да се растану.

„Бранко је опет сам.“

Ово није више збивеност и лапидирност, но задиханост и испресецаност, манито јурење, клизање преко најважнијих ствари. Каква су то писма? Како су се развели? Ми то не знамо, јер се писац зауктао, да се ускоро расплине у савршено безначајним и споредним стварима. Историјско садашње време, када се употреби с времена на време, и на своме месту, даје стилу извесну живахност и брзину, али употребљавано искључиво, као што је случај код Игњатовића, оно постаје суво, натегнуто, и досадно.

Но какав је да је када пише тим сувим телеграфским стилом, ипак је бољи но када хоће да буде топао и лиричан, у роду Г. Александра Сандића. Колико се тада може заплести, говорити безмислице и бити смешан најбоље се види из некролога Јовану Суботићу[1], за кога је, узгред буди речено, као што се види из његових *Мемоара*, врло мало марио:

„Прецвета дични бор у планини српској — Јово Суботић усахну! Књиге инцијеле, у које он уписива, изрекоше суд, да мора пут неизмерне даљине путовати. Ма усахну, вихар га не сруши. Цветом расуто му семе корен захвати, проклија, и зелене шибљике у вис пусти. Око усахла бора вијуга се бршљан, да му бљештаво стабло вечно у спомен обгрли. Родио се као Нарцис, и рођењем претворио се у свет, храмину песме. Живот му беше плодно воће, окривљеном младости показа, како се у вис полеће, како се може род у рају устрајно — за навек љубити; млађима означи пут — слави српској, која га је одушевљавала. Путуј, мили путниче, бар те није вихар оборио! Усахло ти стабло истом онда, пошто је сочним срчем подмладак ти у обитељи а не Парнасу одхранио. Бранио си род свој где си могао, човештву си био човечан — брат с братом, род с родом. За тобом плаче вила глума, коју си родољубљем задахнуо, српски геније уписа ти име у књигу српску, а спомена ће ти бити док је имена српског, од рода до рода, од племена да племена“. Какав галиматијас! каква сличност са оном познатом свечаном речју Жозефа Придома: „Ова је сабља најлепши дан у моме животу“. И шта има да

[1] *Бршљан*, 1886, бр. 3.

значи када он у *Васи Решпекту,* овако каже за Матилду „... унесрећи Решпекта, буде ослобођена, постаде „омнибус“, светски сензал, светска подлога, баца холов на невине, продаје као робу на вашару, а риба од главе смрди, па и њена роба буде стрвинама рана за животиње које од тога живе!“

И каква невештина и немарност у писању, какве погрешке у стилу овога полуписменог писца! Несумњиво је да је он најнеписменији од свију наших познатих писаца! Он је толико водио рачуна о ономе што је писао, да на неколико страна једнога истога дела заборавља имена својих личности. У *Трпен спасен*, Глађеновић се зове час Ђока, час Ђура. У *Милану Наранџићу*, од Машића постаје Башић, од Мишића Мишковић, од Десића Весић. Радња се дешава у некој великој вароши, коју обележава са П., после неколико тренутака изрично помиње Пешту; одједном ето нас у некој тајанственој „далекој земљи“ после неколико тренутака види се да је то Ердевик! Он се служи старим средствима почетничких или површних писаца. Личности носе презимена која одговарају њиховом карактеру, или појединим особинама, или занимању. Адвокати који глобе и деру свет, а које он нарочито мрзи, зову се Мачковић, Лисовић, Кобац, а ко је међу њима случајно добар, зове се Добривоје Добрић. Бранко, који лети у висинама идеала, зове се Орлић, углађен Ђока презива се Глађеновић, остали бербери: Свилокосић и Цифрић. Пијаница ће се звати Вајнбергер, бирташ — Сукало, трговац — Чекмеџић, кројач — Терзић, човек који служи за углед — Угледић, а заводник и упропаститељ жена — Сарданапаловић!

Игњатовић је имао једну врло рђаву навику, то је извесан паралелизам у личностима и догађајима, који је чинио да се свуда и сувише видела рука пишчева, да је дело губило изглед стварности и природности. У *Увелом Листку*, Верковић се ожени један пут, умре му жена, затим дете; ожени се други пут, умре му опет жена, затим опет дете: у оба брака истоветна судбина. У *Старим и новим мајсторима*: Милан је кројачки калфа, Кузман је кројачки калфа; Милан воли Јулишку којој је петнаест година, Кузман Маришку којој је шеснаест година. Они су добри и нераздвојни другови, оне су добре и нераздвојне другарице; све четворо су мајсторска деца. Обе су у служби богатих кућа; Маришку штити куварица Резика, Јулишку куварица Фаника. И Милан и Кузман ослобођавају

се од војске, обоје се жене са својим драганама у исти дан имају обоје по троје деце, доживљују исту судбину, тако да изгледају као неки сијамски близнаци.

Игњатовић је увек причао само суве догађаје, без много описа, без оквира у којима се они дешавају. Природа је скоро сасвим одсутна, он је све друго само не дескриптиван писац. Треба претурити читаве свеске његова дела, па наћи на један колико толико добар опис, као што је онај опис Хелеспонта у *Краљевској спаси*: „Небо плаветно, вода плаветна, а поћу кад погледаш у површину тихог плавог морја, видиш у огледалу морском све звезде полукруга небесног и севајућу перут, падајуће звезде у води. А издаље чујеш удесан пљесак весала, редовно ударају као казаљица на великом сату, и кад се у наокруг обазреш, видиш, осећаш тајанствени ред светски у просторији неизмерној.“ То је само једна оаза, описи су иначе брзи, једва обележени, и то конвенционалним речима, које су изгубиле сваку боју и изразитост: „Вече је било красно и љупкости пуно“ *(Ђурађ Бранковић)*; „Стамбол, ала је то славна варош! Каква је то околина, какви су то предели — рекао би да је Бог хтио овдје да покаже како изгледа рај“ *(Манзор и Џемила)*.

Лепу жену ће описати облигатним и општим речником народних песама: „Образ бијел као млијеко, тек у сриједи румен, као да је капљица крви танко размазана; обрве танке као лист рузмарина, очи граорасте, покриле их дуге трепавице, устанца румена, углови њихови титрају се образом, ножице мале, најприје танке, а послије све мало пуније, струк све се прелама, као крин, кад зефир задунује, а коса с леђа пола јој пала на бијело раме, а пола јој прса покрила.“ *(Манзор и Џемила)*. Каткада иде до галеријских наивности Богобоја Атанацковића: „Може је човек слободно уподобити знаменитој слици „девојка из St. Albano“, која се налази у галерији виртембершког краља, а не представља даму, него обичну девојку из Св. Албана, јер Римкиње и те св. Албанкиње важе за најлепше жене у Романији.“ *(Увео листак)*.

Игњатовић је у форми, у изради, у композицији, у стилу, врло слаб писац. Његова техника је готово никаква, и када би се судио само по спољашности, он једва да би и имао права да остане у књижевности. Његова главна, основна, можда и једина књижевна врлина јесте у замисли, у извођењу

целине, у општем приказивању, било једне средине, било једнога типа.

ГЛАВА XVII.

Језик и правопис.

Незнање матерњег језика. — Славјано-сербски речник, германизовани галицизми, немачка фраза, рђав српски језик. — Конзервативац и у правопису.

Рођен у једној оази српској, посред чисто мађарскога живља, одрастао међу Мађарима, Игњатовић је учио све школе на мађарском језику, и мађарски је знао готово боље но српски. Чак и када је говорио матерњим језиком, имао је извесан осетан акценат мађарски. То незнање српскога језика јако му је сметало у његовом књижевном раду. Један од разлога, из којих је сасвим морао напустити поезију, како сам каже, био је и тај, што никада није могао тако владати српским језиком као они из „Доње Земље“, Баната, Бачке, Срема и Лике. У својим *Мемоарима* он прича са каквим је уживањем слушао чисто српски народни језик којим су говорили Јоксим Новић — Оточанин и Патриарх Јосиф Рајачић: „Особито је такав разговор био не само занимљив но и поучан за ме, који сам моју постојбину, Сент-Андрију, у својој деветој години оставио, а већ и онде „сеоски“ говор беше подлегао „варошком“. Бачен далеко у свет, тако сам полиглотски српски говорио, да сам се једио сам на себе. Ако сам у животу мом икада осетио зависти према коме, то би могло бити једино да сам позавидио обојици, кад су онако чистим народњим језиком говорили“[1].

У првим својим радовима, где је подражавао народним песмама и које је поправљао уредник *Сербског Народног Листа* Теодор Павловић, провлачила се по која славјано-сербска реч, као: божество, жертва, воздух, нечестив, подножије, зрити, итд. Радови који су излазили у *Даници* одликују се бољим језиком, али њих је поправљао уредник листа, Г. Ђорђе Поповић. 1877, пише он Ђорђу Рајковићу и говори му о *„Увелом Лиску:* „. . . волео би да дође до ваше руке одмах,

---

[1] *Бршљан,* 1885, бр. 5.

да га у језику исполитирате"[1]. Игњатовић је осећао колико му језик не ваља и колико му може помоћи подражавање народне поезије. Он је у томе ишао толико далеко, да је око шездесетих година своје историјске приповетке писао јужним наречјем, и ту се каткада омакло и „вјечера", као и Љубомиру Ненадовићу, у осталом.

Речник којим се служио као уредник *Србског Летописа* кипти архаизмима и русизмима, као: невозможно, мечтателно, охота, чрезвичајни, пагубно, изјатије, човечески. Доцније се извињавао, да му је језик поправљао, или боље рећи кварио „Субботa" Младеновић, кроз чије су руке сви рукописи морали проћи. „Доказ је томе песма, причао је Игњатовић доцније, коју сам Сими Милутиновићу као дериште поднео, и која је много чистија него тај програм."

Али и доцније, када више није било Суботе Младеновића, да се на његова леђа греси натоваре, језик Игњатовићев остајао је тако „полиглотски", тако искварен и измешан, да је Г. Момчило Иванић, приређујући ново издање *Милана Наранџића,* морао коментарисати, додавати велики број објашњења и поправака. Узалуд се Игњатовић у предговору поменутога романа ограђивао овим речима: „У овом делу језик није онај исти којим сачинитељ пише, него онакав истоветни каковим је јунак истог дела говорио. За то молим, да се одговорност у том призренију на Милана Наранџића баци." Изговарање је било на празно: и „Сачинитељ" и јунак говорили су истим језиком, и ако би требало доказа, за то могу послужити и тих неколико врста предговора.

Игњатовић се није могао ослободити славјаносербских речи као што су: морје, књажевство, чрез, паче, черта, поњатије, вовјерити, волновати, вкусан, зритељ, итд. Било је у њега и германизованих француских речи, као кажолирати, емеритаран, дебуширање, портирати, (у значењу supporter, подносити), инвитирати, контен, ноншалантно, лежерно, тимидан, егализирати, малконтент, швалареск, каткада има и оваких места: „*Милева* (étonée, живо . . .)" а у исти мах и Госпођа де Стаел! А већ немачке речи, као иберашовати, гемајн, беамтер, рихтиг, фушер, итд. не даду се ни избројати.

Па и његов српски језик није био много бољи, и исто је тако рђав да изгледа да говори какав чешки музиканат

[1] *Јавор*, 1889, стр. 623.

или мађарски солгабиров. Код њега ће се наћи и башћа, шећати, допушћати, заћапкати, преповедати, ћеду, доћеду, мораду, просијо, подносијо, децама, синаци (множина од синак), говоријо си, итд. Он не зна значења српских речи: „вила потвоткиња“, што даје мислити да значи вила подводница, има да значи вила бродарица или вила језеркиња. Кад би сви људи писали своје успомене, вели он, „колико бисмо били *поучнији* и извештенији о дневним догађајима, нуждама и потребама оног делокруга и области где живимо“. Он пише у *Чудном Свету* једну овакву невероватну реченицу: „гротом се насмеја, када виде другу слику, да један дебео старац клечи пред својом бабом а она му прети са иглом, *ако небуде слушати.*“

Његова реченица је немачка. „У широком свету, у људству дух вечите силе креће једне промене у другу непрекидно.“ Споменик кнеза Михаила у Београду он овако критикује: „Питомијег изгледа слика, без коња карактеру Михаиловом пристоји.“ Или: „Успехом тим подоштрене вароши, муниципије почеше око монографија, описа ових радити“.

То своје основно и дубоко незнање језика он је покушавао да правда вишим и тачним разлозима. Једном приликом[1], бранећи језик својих романа, рекао је да је Вуку и Даничићу било лако писати чистим народним језиком, јер су само имали да бележе народне умотворине, песме, приповетке, пословице, радили лаке преводе и чисто филолошке радове, али данас је, са општим напретком, наступио напредак и у језику, са богатством мисли дошло је и богатство речи. „Није дакле доста: пиши како *говориш*, него и како *мислиш.*“ То је врло тачно, али је исто тако тачно да Игњатовић није знао добро свој матерњи језик. Њега теши што и остали његови савременици нису боље знали језик! . . . „А да је наш књижевни језик доста сакат, мало ће их бити који ћеду се посумњати. Код нас пребацују један другом хрђав језик, а и оно и онај кои пребацује од исте боље пати. Један прави кад пише германизме итд. Други опет политирају речи, изразе, и мисле бог зна шта су докучили, да у томе неки урнек у пуризму, а унутарње есенције, која се тек из народа црпити може нема, но све је љуска без језгра. Узмимо

---

[1] *Наше Доба*, 1887, бр. 72.

сада само Вука Врчевића, кои се у списима кодерове идее држи, и сравнимо с њим наше Квинтилијане, изгледа као слама — покрај чистог жита“[1].

Конзервативан у свему осталом, он је био конзервативан и у правопису, и био је један од оних наших писаца, који су се најпозније, средином шездесетих година, приволели новоме правопису. Педесетих година он пише овако: „У пређашньимъ столѣтиями, кадъ су већъ кодъ другы народа разне науке цвѣтати почеле, подъ турскимъ игомъ стѣняюћіи Србинъ боріосе за свое голо битие“. Он сам признаје да још 1853 године није знао „под небом никакве ортографије српске“. „Вуков правопис нисам знао, а имао сам антипатију против јоте, мрзео је на њу Сима Милутиновић, мој побратим, па мрзео сам је и ја“[2]. 1857 он је овако мислио о томе питању које је у онај мах већ било у главноме решено: „да више година неима већ ината ни о јоти, ни о дебелом јеру, ни о граматичним стварима. Сад сваки допушта свакоме, да пише како му се хоће, нит се хоће, нит се показује каково прогонство у овој ствари. Ја мислим боље би било, да и у овој струци што пише но баш кад се већ не пише, а оно је и то напредак, што смо постали стрпељиви, па прећуткамо се, нит већ много питамо, да ли с јотом или без дебелога јера ко пише, но само гледамо: шта пише“[3].

И када је дефинитивна победа новога правописа довољно убедила овога староваљу, почео је и он писати њиме (још 1877 он пише *љ* са *ль*), старајући се ревносно да се што чешће и што крупније огреши о њега.

ГЛАВА XVIII.

Закључак.

Давно је речено: тешко ономе коме његови победиоци пишу историју! Игњатовић је у политичкој и књижевној борби остао побеђен, његови лабави морални појмови допуштали су му ствари које људи на своме месту никада

[1] *Из мемоара Ј. Игњатовића. Недељни Лист*, 181, бр. 8.
[2] *Сербски Летопис*, 1857, св. 96, стр. 141.
[3] *Сербски Летопис*, 1857, св. 96, стр. 159.

себи не допуштају, у приватном животу пун личних мана политички врло сумњив, он је навукао на себе велике мржње и презирања. Осамдесетих година гледао се у њему само морално непотпун човек, рђав Србин, рђав грађанин, а ни мало књижевник од неоспорне вредности. И сувише се заборављало да најгори човек може да буде врло добар писац. Петефи вели о Гетеу: „Глава му је алем, срце камен: он није волео своју отаџбину.“ Гете је био врло рђав Немац, и Хајне је за њега узвикивао: „Јадни мој немачки народе, то је био твој највећи човек!“, онај исти Хајне, страстан демократ, који је примао тајну помоћ из диспозиционих фондова Гизоа, Хајне ниско чулан, без моралнога стида, готов на све што му даје уживања, онакав каква га је насликао честити и чисти Берне. Франсоа Вилон, Пол Верлен, Оскар Вајлд били су људи препуни порока, али зато нико не би имао права да им спори књижевни таленат. Па шта би се тек дало рећи о оним великим писцима и уметницима из талијанске Обнове, оним силним јединкама које су се биле расцветале како у добру тако и у злу, грабљивим на новац, похлепним на уживања, огрезлим у раскоши, славопевцима или боље рећи уцењивачима макијавељских владара, и који су исто тако добро владали ножем као и пером, и исто тако вешто справљали отров као што су мешали боје и резали мрамор? „Ако би се доказало да је Сервантес био најокорелији зликовац, рекао је неко, то не би ни трунку одузело вредности *Дон-Кихота*“. Када се оцењивао рад Јакова Игњатовића, та се истина губила из вида, и зато су га судили и строже и неправедније но што је заслуживао[1].

Може се о њему лично мислити што се хоће, али он је својим упорним радом, силом свога талента извојевао себи знатно место у нашој књижевности, и у проучавању развитка српског романа и приповетке он се не може обићи. Он није имао неки велики непосредни утицај, не може се рећи да је створио књижевну школу, јер је био дошао и сувише рано, био реалист по инстинкту у доба када су у нас били сви услови за романтичну и сентименталну књижевност. Једини од познијих писаца за кога би се могло рећи да је претрпео

[1] Занимљиво је, да је он први Србин које је узео у заштиту Вука Бранковића. *Недељни Лист*, 1880, бр. 42.

његов утицај, то је Г. Стеван Сремац, нарочито у *Поп-Ћири и Поп-Спири,* где има типова који као да су изишли из Игњатовићевих романа.

Историјски романи и приповетке нису оно што је најбоље из његова пера, и само су слаб и неосетан напредак према радовима Милована Видаковића. У једнима је онај исти наивни, примитивни и необуздани романтизам, оно исто одсуство локалне боје и историјске вероватности, иста „модерна грађанска чувства обучена у историјску хаљину“, нека нарочита способност да се начине вулгарним велики и трагични тренуци и личности са светитељским нимбом. Приповетке друге врсте само су хронолошка, сува и брза препричавања више мање тачне историје, без поезије, без боје и без живота. То су најслабије ствари које је он писао.

Његови романи из савременога живота, могу се поделити на две групе, у колико су те поделе у опште могућне и тачне. У једну групу дошли би романи са вишим претенсијама, у којима се описује опадање старог српског патриархалног друштва, у великој и малој буржоазији и у сељачком сталежу, под ударцима нових и тешких услова индивидуалистичкога доба, нагло слабљење некада јаке расе, која узмиче, неспособна за велике напоре и чврст отпор. У другу групу иду његови тaкозвани „хумористични“ романи, који су његови најпознатији радови, где је цртао занимљива дрска и безочна мувала кроз живот, која као велики црвени цветови ничу на ђубришту тога друштва у распаду.

Дело његово кипти најкрупнијим манама, и то толиким да каткада изгледа и ван књижевности. Игњатовић је био један од најнеписменијих и најневештијих писаца наших; у свем своме писању он је стално рамао, и у опису, и у изради, и у композицији, и у стилу, и у језику. Врлине његове не треба тражити у форми. Али он није био од оних писаца што књиге уносе у живот, но је живот пресађивао у књиге. Јован Стерија Поповић, како је сам говорио, био је његов учитељ, и он је ишао за његовим стопама у цртању људи који су живели и догађаја који су се дешавали. Оно што ваља код Игњатовића то је извесан сиров и аљкав реализам, који је код њега био потпуно несвесан, и изилазио не из неке нарочите естетике, но из саме његове природе, његова начина осећања живота и погледа на свет. У доба када се

натурализам на Западу једва стварао као школа и са муком крчио себи пута, Игњатовић, посред једнога поколења које је било манито задануто најнеобузданијим романтизмом, осећао је поезију обичнога живота, волео живот у његовим најнижим облицима, сматрао да је прва дужност једнога писца цртати људе и ствари онакве какве су, и да је љубав ка истини и верно подражавање стварности прва врлина једнога књижевника. Данас када су те идеје сасвим преобладале, ствар не изгледа тако достојна признања, али када се има на уму да је Игњатовић био у своје доба једини и потпуно усамљен радник на томе пољу, да су те идеје биле потпуно оригиналне и његове, заслуга двојином је већа. Реализам код Богобоја Атанацковића био је измешан, местимичан, и неодређен; тек у Јакову Игњатовићу треба тражити правог и аутентичног творца наше реалистичке приповетке. Шта више, он је својим романом *Чудан Свет,* писаним још 1868, у неку реч и оснивач сеоске приповетке, која се у нас развила у национални књижевни род, и сеоски живот верније је сликао но многи наши данашњи сеоски приповедачи.

Његови романи су развучени, немарљиво и невешто написани, они могу изгледати никакви у очима једнога строгога естета и непомирљивог поклоника култа облика. Али они имају једну веома велику врлину, а то је што су једри, сочни, наливени животом, што дају врло велику илузију стварности, што су задахнути дахом истине. Жене које воле и траже лепе илузије у књигама, неће га никада волети; а исто тако ни млади људи који на живот гледају са зрачних висина идеала и читају књиге у једној врсти душевне грознице. Игњатовић је писао за људе који воле истину, онакву каква је, нагу, каткада ружну и жалосну, као одблесак, или сенку живота.

Он је за навек оставио оцртана неколико тренутака из историје српскога народа у Угарској и неколико особитих типова из српскога друштва. Он је био монотони и меланхолични сликар опадања народне снаге, спарушења народнога живота, узмицања у мучној борби са јачим људима и у новим условима, и ко буде хтео проучавати историју нашега народа у тим критичним данима, мораће прелиставати његове романе као један културан документ вишега реда, са више користи но многе и многе политичке историје. Те ње-

гове евокације доба која су давно прошла, тај култ радних, штедљивих и опорих оцева који су текли, та галерија синова који гњиле и расипају што су стари привредили, сви они весели, забавни и нескруполозни Наранџићи и Глађеновићи, Чичикови и Жил Блази наше књижевности, добрих стомака, јаке воље, љигава морала, ти људи од инстинкта, али тако природни, ти вазда распевани и насмејани борци у арени живота, сав тај свет његових романа, покретан, шарен, живописан, који гмиже и кипи на недељним „фрајмузикама" и по берберским официнама, на „пургерским" баловима и у радничким „херберзима", по кујнама и предсобљима, на пустињским чардама и по ђачким крчмицама, сви ти пунокрвни, живи људи из свију редова и сваке врсте, пренети из живота у књиге које су *сочне* и *масне* као мађарска јела, како је сам писац говорио, све то мирише животом, има такав акценат искрености, све то тако живи и ври, да је Игњатовић наш писац који је у своје дело унео највећу меру живота и био најближи правоме реализму. Његова балзаковски богата галерија најразнороднијих типова тако је велика, да се од свију наших писаца само Г. Сима Матавуљ даје са њиме мерити.

Морал његових дела је кукаван, безморалан ако не и неморалан; израда је груба, аљкава, незграпна, нигде ничега чистијег, ничега отменијег; поезија је сасвим одлетела! Не судите га као човека, он је такав да је боље и не говорити о њему, не говорите о њему као о моралисту, он је, поред свих својих претенсија, у томе погледу такав да његова дела не треба давати у руке наивним и чистим душама које у књигама мисле да траже правац у животу; праштајте му као стилисту, јер он никада није знао да влада матерњим језиком, књижевнички занат толико није знао да је после педесет година рада изгледао као какав слаб почетник, пишући тако рђаво да га нико од наших писаца није у томе претекао. Не посматрајте његово дело из близа, оно је грубо, набацано, просто, невешто, пуно грешака које вређају око, нескладно и рапаво да каткада није за читање. Али поступите са његовим опсежним и широким радом као што се чини са модерним сликама: посматрајте из даљине, и обратите пажњу на целину. Ви ћете видети да та целина има нечега великог, снажног, изразитог, да је радио одиста уметник који је видео

и *осећао* дубока и моћна струјања живота чулног, сангвиничног, путеног, готово животињским животом, нечим што подсећа на сексуални и путени реализам једнога Раблеа, и на кермесе једнога Рубенса, и *осетићете* колико је ту примитивне свежине, колико природне јасности, како је све то сочно и набрекло животом, до душе нижим животом, али истинским, пресним животом, и какав је одблесак истине у делу тога писца о коме се толико зла рекло, а који ипак више вреди но глас који су му савременици створили.

Библиографија дела и радова

Јакова Игњатовића.

Сав педесетогодишњи рад Јакова Игњатовића растурен је у књигама и по многобројним књижевним часописима и политичким листовима. Ни он сам никада није знао шта је све написао. У једноме писму уреднику *Стражилова*[1] рекао је: „Има још што сам писао, ситније и крупније, али ми на памет не падају, а у своје доба забележио их нисам. Будући су дела већином по разним часописима и фељтонима раштркана, и још у књигу непрештампана, то редак ће бити, који буде више од половине прочитао, а сва — тешко и један.“ Том приликом саставио је по сећању списак свега што је написао, који је не само пун празнина, но и нетачности. Ту не помиње хумористичну расправу *Јело, пиће, пијанство,* књижицу *O iztočnom pitanju;* за *Вечитог Младожењу* вели да је штампан у *Србадији,* док је у ствари изишао у *Српској Зори;* приповетку *Краљевска кћи* није никада написао, постоји *Краљевска снаха;* лист у коме је штампао неколико својих приповедака не зове се *Темишварски Гласник* но *Народни Гласник.* Приликом прославе његове педесетогодишњице, Г. Стеван Павловић, уредник *Нашега Доба* и његов лични пријатељ, израдио је другу једну библиографију, коју је сам Игњатовић прегледао, али која је ипак непотпуна. Тај библиографски преглед штампан је до сада три пута: два пута у *Летопису Матице Српске*[2] и један пут у *Нашем Добу*[3]. Пи-

---

[1] *Босанска Вила,* 1903, бр. 8.

[2] 1888, књ. 154; 1890, књ. 161.

[3] 1888, бр. 20.

сац ове студије о Јакову Игњатовићу израдио је овај нов списак, који је много потпунији но сви претходни, али који још није дефинитиван, јер је то била материјална немогућност за један тако велики и растурен књижевни рад као што је био Игњатовићев.

1. *Іакова Игнятовича (Тринайстолѣтногъ эдног Србчета) Стіхови. — Сербскій Народный Листь,* число 11, 1838.

2. *Сербскій Ковинъ. — Сербскій Народный Листь,* число 49, 1843.

3. *Одломакъ изъ епоса Душана. — Сербскій Народный Листь,* число 12, 1848.

4. *Сербскій Лѣтописъ,* уредништво од 1854—1856. (Књ. 89, 90, 91, 92, 93.)

а) *Уводъ*, књ. 89.

б) *О индиферентизму србске учене класе прама србске књижевности.* — Књ. 89.

в) *Св. Андрея.* — Књ. 89.

г) *Мысли о србскомъ народу и нѣговой прошлости, са призрѣніемъ на остале югословене.* — Књ. 89, 90, 91, 92. (недовршено).

д) *Слово говорено учредникомь приликомъ главногъ собрания 24 октобра 1854 о Срб. Лѣтопису и књижевности.* — Књ. 90.

е) *Жалосна вѣсть* (о смрти Теодора Павловића.) — Књ. 90.

ђ) *Некрологъ Ј. С. Поповића.* — Књ. 93.

5. *Погледъ на књижевность. Сербски Летопис.* — Књ. 96.

6. *Ђурађъ Бранковићъ*, Исторически роман, прва свеска у Карловцима, 1859. Раније излазио у *Сербском Летопису,* књ. 92, 93, 94, 96, 97. Продужен у *Недељном Листу* за 1880 и 1881.

7. *Манзор и Џемила.* Приповетка. *Даница,* 1860.

8. *Србин и његова поезија.* „ 1860.

9. *Три српска списатеља.* „ 1860.

10. *Српско списатељство.* „ 1860.

11. *Љуба Чекмеџић.* Приповетка. „ 1862.

12. *Крв за род.* „ *Јавор,* 1862.

13. *Тридесет година из живота Милана Наранџића.* Нови Сад, 1860. *Милан Наранџић.* Роман. II. Нови Сад, 1863.

Милан Наранџић. Прва и друга књига. Издање Српске Књижевне Задруге, 60—61. Београд, 1900.

14. *Сима Игњатовић. Јавор*, 1862.

15. *Један слепац. Путник*[1] 1862.

16. *Душан, српска слава. Путник*, 1862.

17. *Слепачка скупштина. Словенка*. 1862. (?)

18. *Слава Црногорства. Словенка*. 1862. Прештампано у *Црногорци*, 1871, бр. 22.

19. *Чудан свет*. Роман. Прештампано из *Данице* за 1868 и 1869. Нови Сад, 1869.

20. *Трпен спасен*. Роман у три књиге. *Србадија*, 1874 до 1875. (Недовршен.) Ђурчић, уредник *Србадије*, био га прекупио да га у целини изда. Игњатовић га је требао свршити у зиму 1877—1878.

21. *Васа Решпект*. Роман. *Отаџбина*, 1875. Прештампан у издању Српске Књижевне Задруге, 148, 1913.

22. *Јело, пиће, пијанство*. Хумористичне рапсодије. *Јавор*, 1875.

23. *Дјела Јакова Игњатовића*. I књига. Нови Сад, 1874. (*Србин и његова поезија, Манзор и Џемила, Три српска списатеља, Српско списатељство, Сима Игњатовић*.) Књига друга, Темишвар, 1878. (*Крв за род, Једна женидба, Љуба Чекмеџић, Душан, српска слава, Један слепац, Црногорство*[2]).

24. *Увео листак. Јавор*, 1878. Засебна књига, Нови Сад, 1878.

25. *Вечити младожења*. Роман. *Српска Зора*, 1878. Прештампан у издању Српске Књижевне Задруге, 130, 1910.

26. *Зазидан несуђеник*. Приповетка. *Народни Гласник*, у Темишвару, 1879.

27. *Једна ноћ у пароброду*. Приповетка. *Народни Гласник*, 1879.

28. „*Расправа о опасности од скитница Цигана*“[3], *Народни Гласник*. 1879. (?)

29. *Најскупља коза*. Приповетка. *Недељни Лист*, 1879.

30. *Адвокат као холанер*. Приповетка. *Недељни Лист*, 1879.

---

[1] Уредништво Јакова Игњатовића, Ђ. Рајковића и Ђорђа Натошевића, после Емила Чакре.

[2] Прво штампано у забавнику *Слози* за 1862, па прерађано у *Јавору* за 1863.

[3] Према једној белешци у *Нашем Добу* (бр. 27, 1888.) види се да је ова расправа прештампана у *Vienci* и „земунском листу Мите Нешковића“.

31. *Фаличан Максим*. Приповетка. *Недељни Лист,* 1879.

32. *Мемоари Јакова Игњатовића. Јавор,* 1878, (стр. 774) јавља да Игњатовић „ради од најновијег доба своје мемоаре“: „*Рапсодије* из прошлог српског живота“. *Недељни Лист* 1879, 1880 и 1881; *Наше Доба,* 1886, 1887, 1888; *Бршљан* 1885, 1886.

33. *Пијанац*. Приповетка. *Narodnjak* или *Народњак,* „Трумићев лист у Винковцих“, како сам Игњатовић помиње. (Када?)

„Довршићу ове зиме и роман, што сам започео у Винковци, „Сљедствија пијанствија у „12 дјејствија“. „Два писма Ј. И. Ђ. Рајковићу, из 1877, „Јавор“, 1889, стр. 623.

34. *Адам и берберин. Недељни Лист,* 1879, бр. 14—17, 19—25. *Први људи.* Шаљива игра у четири радње. Нови Сад, 1881.

35. *Појета и адвокат.* Приповетка. *Летопис Матице Српске,* 1882, књ. 131.

36. *Стари и нови мајстори.* Роман из занатлијског живота. Нови Сад, 1883.

37. *Сентандрија.* Успомена. *Летопис Матице Српске,* 1884, књ. 137.

38. *Кнез у купатилу.* Приповетка. *Стражилово.* 1885

39. *Успомена Емилу Чакри. Стражилово.* 1885.

40. *Одговор Г. Миши Димитријевићу.* Бршљан, 1885.

41. *Одговор Г. Андрији М. Матићу.* Бршљан 1885.

42. *Биографије, монографије, расправе. Бршљан,* 1885.

43. *Књижевност и политика.* Расправа. *Наше Доба*, 1885.

44. *Успомена на Павла Бакића. Јавор,* 1886.

45. *Лаза Нешко, песник. Јавор*, 1886, бр. 37 и 38.

46. *Пита 1000 фte форината.* Приповетка. *Стражилово*, 1886.

47. *Два дана у Београду после тридесет и пет година. Бршљан,* 1886.

48. *Краљевска снаха.* Приповетка. *Бршљан*, 1886.

49. *Дели-Бакић.* Роман. *Бршљан,* 1886. *Глас Црногорца*, 1889. (Недовршен).

50. *Писма из Елисиума.* Десет писама. *Бршљан,* 1886.

51. *Мемоари Вићентија Јовановића, Наше Доба*, 1886.

52. *Шира култура — подлог књижевности. Наше Доба*, 1887. Један део у *Јавору*, 1887.

53. *Патница.* Роман. I—III. Нови Сад, 1888.

Сем тога, Игњатовић је радио и на политичкој књижевности. Поред рада на *Вјестнику*, *Вечерњачи*, *Србском Дневнику*, *Гласу Истине*, *Недељном Листу*, он је нарочито писао у *Нашем Доду*. Ту је штампао своје веће и знатније чланке: 1886, *Састанак са Иваном С. Аксаковом, године* 1860, (бр. 28); *Бугарска и Србија после рата* (25—36); *Црте о Илији Гарашанину* (67—68), *Полемика са А. Стојачковићем* (118—127); 1887: *Бизмарк и Бугарска* (бр. 8.); *Козаци у Србији* (17—21.); *Срб. Дневник*, 1860, бр. 91 и 98 помиње и његове дописе у мађарске листове о српским стварима. У *La Revue de l'Orient;* 1888, бр 17., *Политички бракови у словенском свету*, српски превод, *Наше Доба*, 1888 (бр. 31—32); бр. 25., 1888, *Велика оружања и Русија* (српски превод, *Наше Доба*, 46—49.)

Помињу се и неке „његове монографије о чергашима, џебрацима, божјацима, гурбетима, слепцима и другима те багре“, и то у „*Недељном Листу*“[1].

У засебним издањима од његових политичких ствари има:

54. *Беседа Јакова Игњатовића на угарском сабору.* Додатак бр. 41 *Србскога Дневника* за 1861.

55. *Са ове стране Саве.* Нови Сад, 1869.

56. *Ein christliches Wort über die Lösung der orientalischen Frage.* Пешта. (1876 ?).

57. *O iztočnom pitanju.* Vinkovci. 1875[2].

58. *Мисли о автономији.* Прештампано из *Нашега Доба* за годину 1886. Нови Сад, 1886.

Игњатовић у својим *Мемоарима*, 1880, бр. 22, пише: „Од мојих дела, што ми је познато, превели су у Бауцену на немачки и лужички језик моје дело „Србин и његова појезија“; у Пешти превео је Пете моје дело „Једна женитба“ на мађарски језик, исто пак плагијатно на чески у Прагу.“

Наше Доба, бр. 50, 1889, тврди да је од Игњатовића остала „збирка знаменитих бележака и артија пре и после

[1] *Бранково Коло*, 1902, стр. 1563.

[2] Ова књижица помиње се само на једном месту, у чланку „Јаков Игњатовић, српски књижевник“, у *Јавору*, бр. 25 од 1878.

1848, које је он наменио Српској Краљевској Академији у Београду". Он је хартије брижљиво чувао, „спремао се да направи за њих особити сандук, како би их сахранио од опасних случаја ватре, да се не оштете или не изгубе. Те су артије сада у добрим рукама".

Поговор.

Јаков Игњатовић био је, после докторске тезе,први већи рад Скерлићев, а у српској књижевној хисторији, којом се тек с њим почео интензивније бавити, један од његових првих послова. Отуд у овој преради врло много нових допуна и уметака не само у биографији, него и у проучавању списа. Скерлић је осетио сам, да је Игњатовића узео сувише као апсолутну појаву и да није, ни у једној глави, покушао да прикаже везе и утицаје из страних књижевности на овог писца, који је знао више језика и који је несумњиво имао и неку лектиру. У овој књизи он је то, у једној-две реченице, покушао да обележи за његову романтику указујући на Лабулеја и Јокаја. За његов важнији и више цењени реалистички рад он је то тек спремао. На маргинама имају две његове белешке, које то очито потврђују. У једној, он је под ставом „Пикарски роман“ навео неколико имена добро познатих у француској и шпанској књижевности, повезаних, у главном, око чувеног дела Ле Сажова, желећи вероватно, да те ствари проучи ближе и види,

да ли имају какве везе и са Игњатовићевим радом. У другој белешци он изрично вели, да му треба „прочитати главне романе Филдинга.“ На тог занимљивог енглеског писца XVIII. века, по животу доста слична Игњатовићу, Скерлић је дошао читајући Тенову *Хисторију енглеске књижевности* и осетио је, да би у сатири или једној врсти моралног романа његова, требало с много разлога тражити извесне мотиве за српског романсјера. Не надајући се, да ће му смрт тако скоро прекратити радни век, а не мислећи да је ново издање ове монографије тако осетна потреба, он, на жалост, није успео да то и оствари.

Кад је објављено прво издање ове монографије, у списима С. К. Академије, 1904. године, изишло је о њој неколико оцена и бележака, које је он сам забележио: у *Летопису*, св. VI, 1904, књ. 228, од Јована Радонића; у *Бранкову Колу*, бр. 12, 1905, од неког К.; у *Правди*, бр. 40, 1904, од Душана С. Николајевића; у *Политици*, бр. 433, 1905; у *Нашем Животу*, бр. 1, 1905, од Косте Мајкића и у *Српској Ријечи*, бр. 145, 1905, од П(етра) К(раљевића).

Занимљиво је, да се књига, међу осталим, нарочито свидела и Илариону Руварцу. У једном писму Г. Јовану Радонићу, писаном из Гргетега 22 септембра 1904, казује он, како је примио нова издања Академије и међу њима Скерлићево дело и књигу Драгољуба Павловића *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*. „Све је то лепо и красно; нарочито ми се допада оцена Скерлићева. Та ти Србијанци су и паметнији и начитанији од правих Новосађана!“

Све белешке и напомене, које је Скерлић обилато засејао по свом ручном примерку, унесене су у ово ново издање. С наше стране додате су само неке мале допуне у библиографији Игњатовићевој и о Игњатовићу, сматрајући да тим користимо ствари, а не дирамо у текстуални пишчев карактер дела.

В. Ћоровић.

Библиографија о Ј. Игњатовићу.

1. Исток, 1873, бр. 18 (о његовим романима).

2. Уметничка приповетка у најновијој српској књижевности, од Светислава Вуловића, Отаџбина, 1888, књ. IV.

3. Dr. Стеван Павловић: Говор над гробом Јакова Игњатовића. Наше Доба, 1888, бр. 49.

4. Dr. Стеван Павловић: Чланак о прослави Јакова Игњатовића. Наше Доба, 1888, бр. 20.

5. „Јаков Игњатовић“ (о смрти његовој). „Браник“, 1889, бр. 74.

6. Димитрије Руварац: Јаша Игњатовић. Ново Време, 1889.

7. Dr. Стеван Павловић: „Реч казана у славу освештавања мраморспоменика Јакова Игњатовића“. Наше Доба, 1892, бр. 84.

8. Александар Сандић: „Лавор листак на гроб Јаше Игњатовића“. „Отаџбина“, 1892, књ. 32.

9. Dragutin J. Ilijć: Roman u Srba, Vienac, 1898. Ср. и његов реферат о Патници. Стражилово, 1888, бр. 28.

10. Милан Савић: Из српске књижевности, слике и расправе. Нови Сад, 1898.

11. Миодраг Ристић: реферат о истоме делу. Дело, 1898, књ. 20.

12. Момчило Иванић, предговор Милану Наранџићу у издању С. К. Задруге, Београд 1900.

13. Слободан Јовановић: Оцена о Милану Наранџићу. Зора, 1901, бр. V.

14. Скерлић је, осим ове монографије, писао уводе за Вечитог Младожењу и Васу Решпекта у издању С. К. Задруге.

15. Павле Поповић: Из Књижевности, II, Београд 1919., стр. 263—4 (о Васи Решпекту).

16. Јован Грчић: Портрети с писама. Загреб 1921 (Јаша Игњатовић).

Садржај.

ГЛАВА VI.

Историјски роман и приповетка.

ГЛАВА VII.

Историјски роман и приповетка.

(Наставак.)

ГЛАВА VIII.

Друштвена средина.

ГЛАВА IX.

Друштвени романи и приповетке.

ГЛАВА X.

Друштвени романи и приповетке.

(Наставак.)

ГЛАВА XI.

Друштвени романи и приповетке.

(Свршетак.)

ГЛАВА XII.

Хумористични и авантуристички роман.

ГЛАВА XIII.

Хумористични и авантуристички роман.

ГЛАВА XIV.

Реализам његова дела.

ГЛАВА XV.

Морал његова дела.

ГЛАВА XVI.

Облик и израда.

ГЛАВА XVII.

Језик и правопис.

ГЛАВА XVIII.